

Művészet és Gondolat

K

KALLIGRAM

■ 2012 DECEMBER ■

XXI. ÉVFOLYAM, 2012. DECEMBER

TARTALOM

- 3 **SÁNTHA JÓZSEF** ■
Gömbvillám (novella)
- 9 **NYERGES ANDRÁS** ■
Terepszemle titokban (regényrészlet)
- 18–19 **POÓS ZOLTÁN** ■
18 A szekrény
19 Álom (versek)
- 20–21 **KAPELNER ZSOLT** ■
4 Csak még
21 Formalin
21 Külön Erdély (versek)
- 22 **CSABAI LÁSZLÓ** ■
Gátlás (elbeszélés – II. rész)
- 35 **ORCSIK ROLAND** ■
Reszelék (novella)
- 38–39 **CSEHY ZOLTÁN** ■
38 Alvilág
38 Nők
39 Hagyomány
39 Ennyi gumiállatot
39 A körvonalon (versek)
- 40–41 **KÜRTI LÁSZLÓ** ■
40 hagyaték
41 mokka cukor
41 szuvasodás (versek)
- 42–43 **DEBRECZENY GYÖRGY** ■
42 kölcsönvett kölcsönlakkcipő
43 a tökéletes fekete lakkcipő (versek)
- 44 **SZÁZ PÁL** ■
Daphnis (drámarészlet)
- 58 **HORACIO QUIROGA** ■
Napszúrás (novella Kertes Gábor fordításában)

- 63 „HOGY HELYET KAPJUNK AZ ASZTALNÁL”
VIJAY IYERrel ZIPERNOVSZKY KORNÉL beszélget
- 71 **SCHEIN GÁBOR**
Vágyírás és vágyolvasás Füst Milán *A feleségem története* című regényében
(tanulmány)
- 82 **LENGYEL ANDRÁS**
Az „alkohol gyilkos angyala” (a narkotikumhasználat magyarázata
Cholnoky Viktor írásaiban)
(tanulmány)
- 91 **KACSINECZ KRISZTIÁN**
G. A. úr 1984-ben (Déry Tibor és George Orwell totalitárius modelljének
párhuzamai és eltérései)
(tanulmány)
- 97 **SZARVAS MELINDA**
Kettő az Egyben
(Karátson Endre *Retúrjegy: Jó lakásom az irodalomban* című kötetéről)
- 100 **REICHERT GÁBOR**
A magyar irodalom rémtörténetei
(Szőnyei Tamás *Titkos írás* című kötetéről)
- 103 **CZINKI FERENC**
A bujkáló elbeszélő
(Darvasi Ferenc *Elválók* című kötetéről)

KALLIGRAM
Művészet és Gondolat

FŐSZERKESZTŐ: Mészáros Sándor
kalligram@interware.hu

SZERKESZTŐK:
Beke Zsolt
kalligram@kalligram.sk
Kukorelly Endre (versrovat)
qkorelly@yahoo.com
Szilágyi Zsófia
szilagyi73@gmail.com

GRAFIKAI SZERKESZTŐ: Hrapka Tibor
TÖRDELŐ: Róth Andrea
FELELŐS KIADÓ: Szigeti László

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:
Grendel Lajos

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:
Földényi F. László,
Keserű József,
Márton László,
Németh Zoltán,
Rédey Zoltán

FŐMUNKATÁRSÁK:
Cseh Zoltán,
Hiznyai Zoltán

Levélcím: KALLIGRAM spol. s r. o.
P.O. Box 223, 810 00 Bratislava 1

Szlovákiai megrendelések:
distribucia@kalligram.sk,
valamint a szerkesztőség
címén.

Magyarországi elérhetőség:
kalligram@interware.hu

Támogatónk:
Nemzeti Kulturális Alap

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Szerkesztőség és kiadó:
811 03 Bratislava–Pozsony,
Staromestská 6D, 2. emelet,
tel./fax: (00421 2) 544 15 028.

Kiadja: Kalligram Kiadó Kft., Pozsony.
Nyomja: Print Invest Slovakia s. r. o.,
Komárom
Példányszám/Náklad: 800 db/ks
Ára: 700 Ft / 2,5 EUR.

Magyarországon terjeszti
a Relay Hírlapkereskedelmi Rt.
és a regionális
részvénytársaságok.

EV 35/08 ISSN 1335-1826

GÖMBVILLÁM

Anyám már süket és vak, mondja Tellermann professzor, miközben mélyen az ágy fölé hajol. Egész áprilisban azt kérdezgette, hogy mikor nyílik már a kedvenc orgonája, s hogy hoznék-e be a szobájába egy vázányt belőle. Még nem nyílik, mondogattam neki, az idén nagyon korán jött a meleg, ám ez korántsem jelenti azt, hogy a tavasz is megérkezett. Láttam, hogy kiáll a teraszra, és beleszagol a levegőbe, én azonban, mondta Tellermann professzor, miközben visszaült a helyére, az idén egyetlen szál orgonát sem vittem be anyám szobájába, hagytam az egész bokrot elvirágozni. Nem azért, mintha nem töltene el örömmel, hogy kedveskedjek anyámnak, hogy boldogsággal töltse el a két nap alatt elhervadó virág valóban csodálatos illata. Zavart, hogy mennyire számon tartja az orgonavirágzást, s nem hagyja, hogy örömet okozzak neki. Feladatomból rója rám a gyermeki gondoskodást, miközben én önzetlenül szerettem volna meglepni egy csokor orgonavirággal. A személyes lét végül is olyan, mint egy kedves gondolatainkkal berendezett lakás, ahol zavartalanul és a mások követelő szükséglete nélkül lehetünk a saját kedvünkre és megelégedésünkre jók. Minden olyan parancs, amely teljesíthető, de nem szolgálja hajlamainkat az adott pillanatban, némileg a függőség és a kiszolgáltatottság érzetét erősíti bennünk, s így anyám heteken át tartó folytonos követelése, hogy orgonavirágot helyezzek az ágya melletti vázájába, bennem a legteljesebb elutasításra talált.

Abból a homályból, ahol Furiore doktor teste pihen állítólagosan a sarokban álló ágy takarói alatt, Tellermann professzor nem láthat semmit. Rossz híreket kapván a doktor egészségi állapotát illetően, még olyanokat is, hogy szülőhelyén, Asszonylódön már több hónapja eltemették az ottani izraelita temetőben, amely tény különösen nehezen értelmezhető, hiszen a doktor ortodox román családból származik, vélhetően zsidó felmenők nélkül, s Tellermann most szabad akaratából tett látogatást egészen váratlanul, ott ül beteg barátjának a szobájában, de különös módon még azt sem tudhatja, hogy valóban Furiore doktor teste fekszik-e a takaró alatt.

Valójában egy hidra nyitott ajtót a csöngetésére, és a lakásban a legkülönfélébb egzotikus állatok tartózkodnak, amelyek bámulatos egyetértésben a legkisebb zavar nélkül vették birtokukba a doktor egyetlen szobából és mellékhelyiségekből álló lakását. Tellermann nemigen nézett körül, de azért látott egy antilopot, egy vidrát, és feltehetőleg egy mosómedvét, amely a lemezjátszó hangszóróját rendezte be magának lakóhelyül.

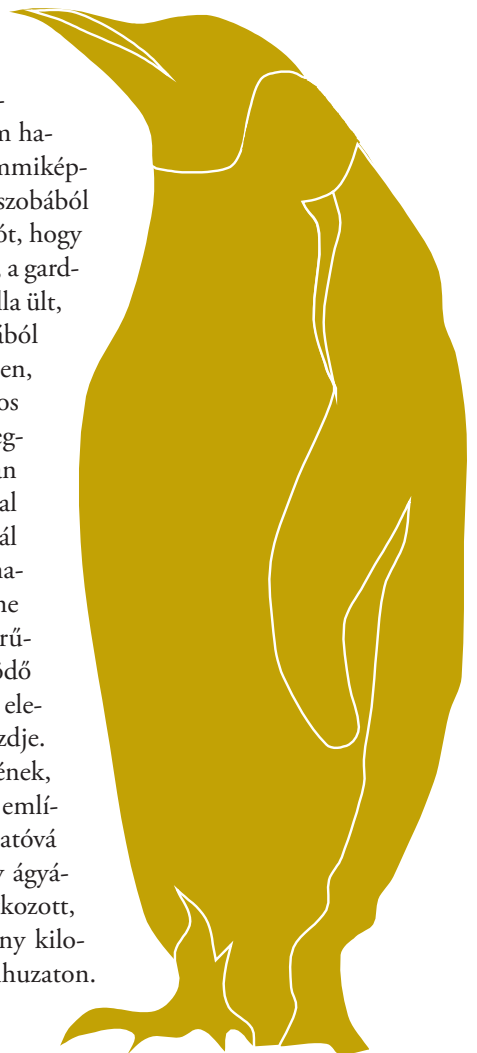

És amikor a gyöngyvirágok is nyílni kezdtek a fekete fenyő lombjai alatt, az anyja váratlanul közölte vele, meséli a professzor, hogy most már nem csak határozottan érzi a gyöngyvirágok illatát, de látja is a kis fehér gyöngyfüzérek, ahogy nyelvessel leveleik közül kikukucskálnak. A százszámra nyíló mélylila orgonavirágokat hagyta elhervadni, még a szobába is érződött mézes, tömörszerű édességük, mondta az anyja, egy egész év várakozása lett szellemed irtóhadjárata következtében semmivé bennem, amellyel persze, mint mindig, csak a magad naponta újraképzett világtól való elzárkózásodat szeretted volna a tudomásomra hozni. Erre ő, Tellermann professzor azonnal fogott egy ollót, és az egész, még félig kinyílt gyöngyvirágokat egy leveses lábasban összegyűjtve anyja ágya mellé állította. Most sem akart a süket és – immár megkérdőjelezhetően vak – anyjának kellemetlenséget okozni, pusztán arról volt szó, meséli még mindig hangosan Furiore doktor ágya előtt, hogy ez a virágözön, amely a fekete fenyő alján évente váltakozó mennyiségben virágba borul, talán enyhíti majd az orgonák elvirágzásának következtében az anyjában lévő, irányában növekvő bosszúságot. Ez a terasz volt az, mondja Tellermann professzor, ahol a felesége halálakor mindannyian álltak, és igenlően bólogattak felé, amint háza felé közeledett, mintha ő maga feltett volna számukra egy kérdést.

Mindeddig persze semmiképpen nem azért beszélt szűkebb viszonyairól, hogy az ágyban rejtekező doktort szólásra kényszerítse, csupán megszokásból mondta el mindezt, ahogy a több évtizedes barátság megköveteli a saját lelki bajaink, életbeli tétováságunk megvalósítását. Nyugtalanokodni csak most kezdett, amikor látta, hogy az érkezése után tapasztalt állatsereglet, mert hiszen éppen erről volt most szó, milyen mértékben uralja már ezt a lakást, amely pedig kis méreténél fogva a legkevésbé sem tűnt alkalmasnak arra, hogy ennyi és ennyiféle állat élettere legyen. Mostani ágy fölé hajlása már az ágyban rekedt doktor állapot miatti aggodás jele volt, hogy szavai talán nem értek célt, és a hírek esetleg, amelyek a doktor állapotáról a városban keringenek, esetleg mégis igaznak bizonyulnak.

Fodrászolnék, szólalt meg hirtelen Furiore doktor a takarója alól, ezen idő alatt szíveskedjék elhagyni a lakószobámat! Az arca továbbra is láthatatlan maradt, azonban hangjának tökéletes nyugodtsága, sőt!, fadobozból kiszálló mély zengése semmi kétséget nem hagyott a látogatóban, hogy jó helyen jár, s a mellékes körülmények semmiképpen nem akadályozhatják meg kettőjük további párbeszédét. Az előszobából nyíló szűk konyhába húzódott vissza, becsukván maga mögött az ajtót, hogy a házigazda idegen szemek érintése nélkül használhassa a fürdőszobát, a gardróbként funkcionáló előteret. A konyhaasztalnál egy megtermelt gorilla ült, teljes nyugalommal kortyolgatta a frissen kifőtt kávéját, az éléskamrából kilépett egy strucc, szárított zöldséges zacskót tartott hámló csőrében, majd egy pingvin is kityogott, és a gorilla segítségét kérte az olajos halkonzerv kinyitásánál. Tellermann professzor a legsürgősebb és leghasznosabbnak tűnő aktivitással vetette bele magát, hogy a láthatóan otthonosan mozgó, mégis, állati létükből fakadó gyakorlatatlansággal tevékenykedő lények segítségére legyen. A gorilla kávéjába két kanál cukrot mért, majd felkavarta a maga ízlése szerint, a strucc elé egy nagyobb méretű műanyag tálat tett, hogy csőrének mohó mozdulatai ne szórják szanaszét a zöldségeket, a pingvin konzervét pedig szakszerűen felnyitotta egy, a lemezt élesen átvágó, háromszoros áttétellel működő masinával. Mivel közben a szobából semmi nesz nem szűrődött ki, elegendő bátorságot gyűjtött, hogy vélt vagy képzelt látogatását újra kezdje.

A nyelv struktúrája nem felel meg a valóság szerkezeti felépítésének, mindig csak elhanyagolható töredékét tárja fel, emeli ki, a többi említetlenül hagyja, mondta volt Furiore doktor, akinek immár láthatóvá lett az arca, ám semmi jelentősebb változást nem olvashatott le egy ágyba rekedt hibernált fejhez képest, a haj épp olyan borzsnak mutatkozott, mint évtizedeken keresztül megszokta, hanem az egyik bajusz-szárny kilopakodott a takaró alól, s vidoran megült a gyanús tisztaságú paplanhuzaton.

Tellermann professzor már örömeinek akart némileg teátrális mozdulatokkal hangot adni, hogy a híresztelések ellenére szellemileg, úgymond, tökéletes állapotban veheti birtokába barátja, Furiore doktor személyiségét, amikor az előbbi lendületét elveszítve, már szinte suttogva fejezte be mondandóját: A nyelv, mondotta, akkor válik el a valóságtól, amikor az előző pillanat valóságának nyelvi mintázatát próbálja rákényszeríteni a jelenre.

A hosszabb csönd, amely eme kijelentését követte, alkalmat adott Tellermann professzornak, hogy megkérdezze: Egy emberi aggyal megterhelt lakás hogyan is bírja el az idegen, sőt egzotikus állatok jelenlétét? A jelen végtelenül terhelhető, válaszolta a doktor, hiszen minden jelenségnek van valamely alanyi előzménye. Aminek nincs, az nem érti a nyelvet. A dolgok egyszerűsége sosem a jelenben gyökerezik, tette még hozzá, majd maga mellé szólított egy eddig a lakásban tökéletesen rejtekező zebrát, és a kezéből az ágy alól kihúzott zöldekkel kényeztette.

Most aztán, harsant fel Tellermann hangja, semmiképpen nem fogom muskátlikkal, petúniákkal beülteteni anyám kedvenc teraszát, hiszen a tavalyi elhirtelenkedett vaksága és talán épp oly mód elsietett süketsége, amellyel se nem látta, se nem hallotta hónapokon tartó szorgoskodásomat, mintegy lebecsülte, és kettőnk kapcsolatának tengelyévé tette, hogy szinte már csak a virágok nyelvén érintkezzünk. Furiore takarója alól két mókusz szökkent elő, mintha ezek a kedves állatok vezényelték volna álma melegségét, és most kényszerűen elhagyták a gondolatai mentén serényen mozgolódót. Amikor az édesanyja a jelenről beszél, mondotta Furiore doktor, nem a jelenről beszél, és így időtlenné teszi a kapcsolatukat. A dolgok egyszerűsége sosem a jelenben gyökerezik. Tudja, kedves Tellermann, az egyén gondolkodásának nyelviségében nincsenek primer megnevezések. Minden megnevezés, ha mélyebben átgondoljuk, akkor némiképpen a hasonlat nyelvi alakzatát őrli. A valóságnak, könnyen belátható módon, nincs ténylegesen sajátlagosnak mondható nyelve. A nyelv mindig magánál, a látvány valóságánál erősebb kifejezéssel szeretne élni, hozzá szeretné varrni a régvolthoz a jelent, folyamatosságot szeretne a legképtelenebb, a leggroteszkebb helyzetekben is. Ha azt mondjuk, kő vagy virág, az mindig egy előbbi köre vagy virágra utal, amikor megtanultuk ezeknek a szavaknak a használatát. Ha most egy jelenlévő köre mondanánk és korlátoznánk az érvényességét, vagy egyfajta virágra, akkor a fogalom belső, hiteles jelentése szenvedne csorbát. Elszegényedne a jeleniség, és egyetlen, a most szóban forgó kő vagy virág egyszerű neve lenne.

A nyelv tehát, mondotta Furiore doktor, miközben felült az ágyában, és engedte, hogy a mellkasát melengető hattyú kirebbenvén takarója alól elrendezze tollazatát, hosszú és mozgékony nyakával visszaigazítsa szárnyának legyezőszerű struktúráját, alhasa pihéinek hőszigetelő bolyhosságát, minden mozdulat nyelvisége visszarendezi magát hattyúi fennkölttségéhez. A valóságnak, mondotta Furiore doktor, lényegében nincs nyelve. A kő az emberi tapasztalat és nyelvi elszigetelődés következtében marad meg mindig kőnek, miközben az egyén egészen mást gondol erről. De nem tehet úgy, hogy végtelenen egyszerű nevezetet kapjon, mint a bírósági perben szereplő személyek. A kő nem azonos azzal, amit nyelvileg megformálunk, és nevezet formájában mondunk róla.

Talán épp ezért, mondotta Tellermann professzor, hogy ellenálltam anyám verbális akaratának, hogy nem engedtem a virágneveket, a hozzájuk baljósan kötődő parancsait hétköznapjaink részeként elfogadni. Miközben itt azt látom, hogy Ön már minden tényt, és minden formálisan lényként mutatkozót a legszélsőségesebben elfogad. Nagyon szeretném, mondotta Furiore doktor, mivel a nyelv nem lehet sohasem elemi, ha minden jelenségnek egyedi, sosem ismétlődő neveket adhatnánk. Ha immár csak egyetlen jelenségre, tárgyra vonatkozó nevekkkel operálnánk. Furiore doktor most elhagyta ágyát, teste mint ha csak a köréje gyűlt állatok fészke, legalábbis elhagyott lakóhelye lenne, úgy fordult ki magából, miközben láthatóvá váltak a testébe ivódott állatias otthonosság egyes, jól felismerhető kellékei. Mert a professzor úr neve is esetleges, mondotta volt, reggelente szitaszerűnek tűnik, alkonyattájt morzsalékosnak. Ezek alapján illenék megszólítani Önt, nem állandóan Tellermann nevezettel illetni. Esős időben kidomborodik a Bronzossága,

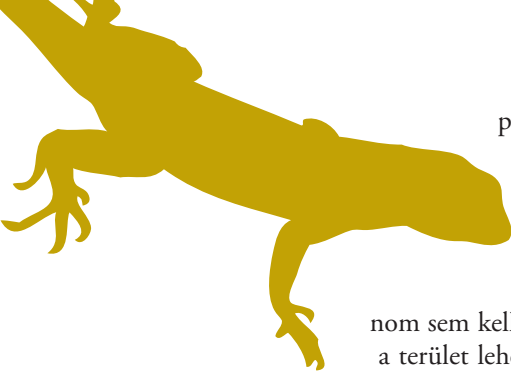
amelyről az esőcseppek leperegenek, míg a korai száraz ősökön álmai a helyszükét teszik láthatóvá. Voltak azonban olyan napok is, amikor csak a Talajban-lombozódó név jutott Önről az eszembe. Mert a neveket rég kivonták abból a forgalomból, ahol még használati értékük lett volna, valamelyest szent szöveggé változtatták, röghöz kötötték. Ha a név nem jelent semmit, ha a megnevezésekkel lehetetlen a valóságos dolgok közelébe jutnunk, akkor a nyelv halott nyelv: Eligazítanak az élet eseményeiről, akár a temető hallgatag sírkövei.

Ekkor Tellermann professzornak feltűnt, hogy egy eddig papagájként imbolygó alakzat mekkora fényerővel világítja meg a szobát. Már többször alaposabban szemügyre szeretne volna venni, de Furiore szavai mindannyiszor elterelték figyelmét e jelenségről. Most azonban, amikor a doktor egy térdéig érő gatyában kiszállt az ágyból, jobb kezében egy meglehetősen vaskos forgópisztollyal, tanácstalanul követte az izzó gömb formáját öltő madarat, és bátoratlanul az eddig egzotikusnak gondolt állatok gyülekezetén is végig nézett. Gömbvillám, mondotta a doktor, már hetek óta, a május végi nagy felhőszakadások alkalmával befészkelte magát kislakomba, azóta várom, hogy szétrobbanjon, vagy valamilyen más módon távozzék szelleminek átrajzolt hajlékából.

Egy üres házban, ahol egyedül él az ember, gondolatilag és nyelvileg minden éjszakai neszt vissza kell tudni igazolnia. Ez a beazonosítás egy ilyen ritka természeti jelenségnél persze, ahol a megnevezés semmiképpen nem oldja meg a tünemény okozta látszólagos problémákat, szellemileg örök kihívás marad, hiszen az elme szokványos mesterkedésein túl, az őt értelmező agyat is a megszűnés lehetőségével feszélyezi. Ugyanakkor, mondotta Furiore, a bal kezében lévő pisztollyal követve az ide-oda lebbenő izzó gömböt, a nyelv teljesen zárt és imaginárius izoláltságában csak mint botrányt képes érzékelni a külvilágot, amely arra vetemedik, hogy kimondhatatlanná tegye a megsemmisítésére szerveződő gondolkodást. A szavak maszkként takarják el szemünk előtt a tényeket, ugyanakkor a diskurzus valójában végtelen, és zavartalannak akarja tudni magát a nem nyelvi elemektől. Furiore, miközben a gömbvillám kiszámíthatatlan imbolygása előtt kitérni igyekezett, véletlenül megmutatta hátát is, ahol egy lobbal ékes sebszáj csücsörített a jobb lapocka alatt, s szinte fortyogva és feldúltan folytatta még az előbbi gondolatot: A nyelv kiüresedése a részletek tobzódásában nyer egyre határozottabb alakot. Egy idő után a grammatika meghódítja a képzeletet, a hangzás, a beszéd dinamikája, a nyelv szétszerelés, a folyamatok szétdarabolása helyettesíti és kitölti mindazt, amit valóságként elgondolunk. Erről a nyelvi vadhúsról, mint emlékezhetik Kegyed, a néhai perkátai esperessel sokat diskuráltunk.

Egy test vagyok, mondotta Furiore doktor, méghozzá természetes test. Nyugodtan állok ki az ablakba és forgolódom. Mindenki célpontja vagyok, mindenki megmérgezhet, felfalhat, senki számára nem vagyok legyőzhetetlen. Én a véleményemet és a lényem értelmét magamon kívül hordom. Azzal az aggyal azonosulok, aki ebben az alakzatomban és ebbéli gondolataimban a pusztításomra tör. A gömbvillám is, Isten áldásával, befészkelte magát a ketrecembe, és hozzá segít ahhoz, hogy mindig a hely szelleme szerint értem meg a dolgokat. Ez pedig roppant fontos a számomra. Tudja, Tellermann, mennyire korlátozott az emberi agy, ha igazán lényeges, számára életbe vágó kijelentéseket akar tenni a saját elkínzott valóságáról. Ha szerencséje van valakinek, akkor életében elérhet egy olyan helyre, ahol számára értelmesek lesznek a saját gondolatai, sőt még mások gondolataiból is megérthet egyet-mást. Így, amikor Görögországban utazgattam, rájöttem, hogy vannak kedvező és kedvezőtlen helyszínek az emberi felfogás szempontjából. Az én szobám, minden tekintetben a legkedvezőtlenebb helyszín ebből a szempontból, mondotta Furiore doktor, és bágyadtan leült az ablak melletti karosszékre. Athénban a Kerameikosz temető mögötti területen egészen kitérően tudtam olvasni Platón dialógusait. De ha csak néhány száz métert tettem Eleuszis irányában, már teljességgel értelmetlennek tűnt Platón minden sora. Így hetekig lépegetve le és föl,

próbáltam a maximálisan legelőnyösebb helyet megtalálni. Képzelve csak, kezembem a könyvvel indultam kifelé a régi városból, és éreztem, hogy a legerőteljesebb szellemi befogadás után Platón szövege egyszer csak teljességgel elhomályosult. Épp így, ha a Plaka felé közeledtem, és a Hermész utcát elértem, már egy gondolati értelem sem maradt meg Platón mondataiból. Mondanom sem kell, bizonyos kutatások után rájöttem, hogy nagy valószínűséggel ez a terület lehetett az, ahol egykor Platón gondolatai szárba szökkenek. Hol sietve, hol lassúdan sétálva mélyedtem bele a dialógusokba, és a legképrázatosabb értelem gyűlt elmémbe egy bizonyos ponton, másnap ugyanakkor semmiféle megvilágosodásban nem részesültem ugyanazon a helyen. Joggal kérdezhetné, hogyan lehetséges ez? A dolog azonban teljességgel egyszerű, és a legközönségesebb aggyal is könnyen belátható. A szöveg különböző helyeit a görög filozófus nem egy helyben állva fejtette ki, hanem ide-oda sétálva. Nekem, aki meg akarta érteni ezt a gondolatsort, pontosan követnem kellett Platón mozgásának nyomait, és ha ráakadtam, akkor szinte magamtól is azt gondoltam, amit Platón kétezer-négyszáz éve gondolt. No már most, az itt töltött több hét alatt egy meghatározott bejárásom volt a dialógusok néhány oldalát illetően. Nem mondanám, hogy sokat megértettem volna e nagyszerű bölcselő gondolataiból, de azt a néhány oldalt, amelyet vele együtt sikerült bejárnom, tökéletesen megértettem. Sokkal nehezebb dolgom volt viszont Ephezoszban, különösen, hogy napokon át összetévesztettem egy másik szigettel, és hiába rohagáltam kezembem a Hérakleitosz-töredékekkel, képtelen voltam megnyitni a szövegeit. Mikor aztán végre jó helyen értem partot, már egy hónap után megtaláltam az egyik picinyke töredék értelmét, sok-sok utazás és bolyongás után ráleltem egy másik töredék értelmére is. A hely szelleme, szokták volt mondani, azonban ne gondolja, hogy másokkal is ilyen könnyűszerrel sikerült eljárni.

És a gömbvillám, kérdezte most félénken Tellermann professzor. Minden létező dolognak és személynek szüksége van a világ jóindulatára, csapott le a kérdésre Furiore doktor, mintha csak órák óta erre a kérdésre fókuszálta volna minden figyelmét. A kérdés, hogy fenn akarják-e tartani ezek a dolgok annak látszatát, hogy szükségük van a világ jóindulatára. Vélhetően a gömbvillámnak nincsen szüksége a világ jóindulatára, s így be kell látnunk, léteznek olyan természeti jelenségek, amelyeknek nincsen szükségük a világ jóindulatára. Végül meg kell jegyezni, hogy mennyire nagy fontosságot tulajdonítok, éppen a görögországi utazásaim óta a tárgyias és a tárgyszerű jelenségek éles megkülönböztetésének. Hiszen Hérakleitoszkal kapcsolatban elmondható, hogy nem az egész filozófiai rendszerét értettem meg, csupán néhány sort a kisszámú töredékekből. Épp így elmondható mindez Platónnal kapcsolatban is. Míg az előző fogalom csak azt nevezi meg, hogy milyen mértéke van a beszédmódnak, a másik kifejezés intenzíven behatol a jelenségekbe, és domborzatszerű ábrázolásra kész. Az intenzív nyelvhasználat a gondolatok kölcsönhatásában kavicsá csiszol és anyagtalanná tesz. Csak a személyiség látszatát kell megőrizni, s nyugodtan búcsút inthetünk a személyiségünknek. A nyelv beszél magát, s egy idő után elválik a gondolatoktól, mint az égietől a gömbvillám. Hiszen erről Önnel az ún. alvajáró nyelvvel kapcsolatos répcelaki dialógusokban sokat foglalkoztam.

Furiore doktor most hatalmas pisztolyát hasára eresztette, elgondolkodva nézett maga elé, mint aki szeretné megemészteni a mondottakat, vagy néhol talán ki is igazítani, mert nem lehetett biztos benne, hogy a hallgató számára megnyugtató érvekkel szolgált. Tellermann úgy érezte, nehézkesnek és opálosnak mutatkozik a jelen ebben az állatokkal zsúfolt jelöletlen rengetegben. Mintha a dolgok mind kiszabadultak volna a nyelv ellenőrzése alól, egész különös egyedeket képezvén tömítették mélységesen mélyé a jelen mocsarát. Mindannyian abba betegedtünk bele, hogy a jelen valóságára próbáltunk egy új, hiteltelenséget létrehozni, amely visszaadja létezésünk értelmét, mondta hirtelen le nem véve szemét a gömbvillámról. De már csak annak a jelentése és elemzése is, Furiore doktor, hogy az a bizonyos Helen Keller süketen és vakon, csupán tanára tapintásával képes volt a világról, ha nem is érvényes, de verbálisan közölhető mondatokat összeállítani, bizonyos szempontból lealacsonyítja és megkérdőjelezi a nyelv mibenlétét, anélkül, hogy a hölgy zseniális kommunikációs képességét, szellemi teljesítményét hiteltelenséget. Hiszen, ha

7

valaki olvasmányai szókincséből képes ábrázolni egy álvalóságot, ha a nyelv grammatikájának, szerkezetének tökéletes ismeretéből a látók számára is képes világot ábrázol, akkor azt kell mondanunk, a nyelvnek első fokon nincs szüksége a valóságra, nem igényli az állandó megerősítését, játékos könnyűséggel képes megteveszteni bennünket ez a virtuális valóság. Pontosabban a virtuális nyelv által képződött virtuális valóság.

A kapitális nyelv, mondotta volt most Furiore, miközben a forgó tárat pörgetve egyfolytában a gömbvillámra célzott, a kapitális nyelv, amely nem enged a maga közelébe, a maga terébe valóságot, s kizárja, hogy az igazsága kitapintassék. Miközben Athén színházában tökéletesen értettem Szophoklész darabjait, és az epidauruszi színházban napokat sétálgattam kezemben Euripidész drámáival, szinte minden rezdülését és elfojtott, kimondatlan félelmét éreztem ezeknek a figuráknak, addig hiába időztem Böjtén vagy Kiskundorozmán, egyetlen felidézhető gondolat sem jutott eszembe. Míg persze sohasem jártam Königsbergben, így érthető módon meg sem fejthettem Kant filozófiájának sarokköveit, de már Wittgenstein aforizmáiról jótékonyan megéreztem, hogy semmi köze Bécs szellemiségéhez, ugyanakkor minden megállapításának angolszász utóíze van, egész lényét átjárja a csak finom gondolati beavatkozásokkal tetten érhető józan precizitás. Ezek az emberek, kedves Tellermann, nem fuldokolnak az üresség sörhajójában, nem festenek vastag ecsettel az égre vad kontúrokat. És itt még nincs megállás, hiszen olyan ez a valóságból gyökerestől kiszakított nyelv, mint egy hőmérő, amely csak a saját, üvegbe zárt, kormozott ideológiáktól láthatatlan anyagának, higanyszálának hőfokát méri. Csak azt mutatja meg, milyen a világ, ha folytonos beszédével még egy szádhoz emelt mérgezett pohár kesernyés ízét sem vagy képes valóságosan észrevenni.

Tellermann professzor elmélázott Furiore szavain, de az aktív nyelv, a roncsoló beszéd hideg üszkét érezte meg szenttelen célratartásában. A szobába bekéredzkező állatok mindannyian a legnagyobb bölcsességet tanúsítván, szinte márványba véssett élőképet kreáltak a karosszéke köré, mintha mindaz, amiről a doktor percekben keresztül beszélt, nem az egyetlen lehetséges folytatása volna a természet és a társadalom kapitulációjának, a bennük a legfőbb lényhez odacsatolt viszony enyhébb lenne, mint az emberek között mutatózó kíméletlenség.

Tellermann professzor már nem látta ezeket az állatokat, csak természetes embereket látott nem természetes helyzetekben. Se túl kicsi, se túl tágas, világokat átélő kérdésekre végül is nem találunk a mi válaszainkban lehetséges értelemre. Amikor megértjük, mondotta a doktor, hogy már sokadjára tévedtünk, anélkül, hogy elhagynánk a nyelv minden nap minket a gondolatainkhoz kötöző szilárd viszonyait, a valóság a szemünk közelébe ér, akkor a sok-sok minket elpusztítani akaró jelenség testközelében valójában megértjük, hogy nem mi voltunk a kérdés egy jelenés halálát bemutató emberek számára a terazon, mi voltunk a válasz, érkezésemkor már az eddig megtett utam belsejébe értem.

Furiore doktor ebben a minutumban újra visszafekszik ágyába, mellételepednek a szőrös és tollas állatok, a pisztolyát hűlni hagyja a takarója fölött, a gömbvillám fenyeget és butít: Tellermann professzor pedig távoztakor elgondolkodik az előszobában: vajon tetten érhető-e a tükör? Furiore könyvek sűrűjébe vet magának ágyat, Tellermann becsukván maga mögött az ajtót, még mindig arra gondol, miért is nem lőtt bele a doktor a gömbvillámba.

Aztán az utcán fölnéz a már villám sújtotta házra: A rend eszelősen a saját pusztításában precíz. A rombolásban nincsenek menetrendszerű megállók – emlékszik még Tellermann professzor az ún. ábrahámhegyi beszélgetéseik egyik mondatára –, miképpen *a valóság csak önkorlátozás.*

Sántha József: 1954-ben születtem Karcagon, az ELTE BTK-n végeztem. Jelenleg Mogyoródon élek. Kritikus vagyok.

Terepszemle TITOKban

I/1. *Smakk*, kiáltotta Gyégyé, azaz Gyalog György, amikor megpillantotta a Csernovics Arzén utca hetes számú házát, kár volt félnünk, ez bizony, akármeddig nézem, most is *smakk!* Aggódva pillantott a feleségére, neked is az, még mindig, kérdezte, nekem is, bólintott Gyégyégyé, azaz Gyalogné Fehér Gyöngyi, és az arcán feldelegő mosolyról nem lehetett eldönteni, hogy a ház *smakk* voltának szól-e, vagy annak, hogy tizenhét éveshez illő gyerekséget hall negyvenhét éves férje szájából. Ahányszor ilyet hallott (és ez gyakran megesett), a gyöngédségnek valami egészen különleges hulláma öntötte el.

I/2. Mielőtt idejöttek, egész álló nap pakoltak. A lakást kiürítve kellett átadni, cserében ők is hasonlóra számíthattak. Valóságos hegylanc képződött a szoba közepén összetolt szekrények tartalmából. Egy keskeny hágó ugyan megmaradt, de aki azon átvergődött, még a bútordomborzat újabb és újabb torlaszaival kellett megküzdenie, ha nagyralátó módon egy pohár vízre vágyott a konyhából. Feltornyozott batyuk, ládák, bördöndök, szatyrok fedték be a padlót, a negyvenhat négyzetméter legnagyobb részét mégis a papundeclidobozok foglalták el. Akárhányat szereztek, a könyveik sehogy sem akartak elférni. Végül lepedőkből kötött bugyrokba gyömöszölték a maradékot és elfoglaltak velük minden talpalatnyi helyet. Mozogni már jóformán nem lehetett a lakásban, de a lábukat ólomból, a karjukat bazaltból lévőnek érezték, s így nem is igen akartak. Csak tíz perc, mondták, és ruhástól elterültek az ágyon.

I/3. Itt egy úgynevezett lírai betétnek kellene következnie, melyben hőseink még egyszer utoljára álmodnak valamit a másnap elhagyandó lakásban. Egykori költő mivolta örökségeként a szerző boldog és keserű emlékek egymással birkózó Laokoón-csoportját festené ide annak érzékeltetéséül, hogy hősei örülnek is a költözésnek, de meg is viseli őket az elszakadás. Az olvasó ebből a betétből megorronthatná, hogy lapos hétköznapiságnál többre számíthat, ami fogékonyra tenné holmi átvitt értelmek keresésére, majd meglelésére. Föltételeznél, hogy szándékunk szerint csak a regény végén

derülne ki, valójában miről is szólt a történet, de neki sikerült már az I/3. fejezet olvasása közben kihüvelyeznie, hogy ez a költözés nem egyszerű költözés, hanem otthonváltás, vagyis valaminek a szimbóluma, és az sem véletlen, hogy a Gyalog házaspár akkor cserél lakást, amikor az ország is egy nem igazán otthonos rendszer tágasabbra cserélésén buzgólkodik.

I/4. Terítsük ki lapjainkat: tényleg megfordult a fejünkben, hogy Gyalogék hurcolkodását jelképpé növesztjük. A sanda szándékot sem tagadjuk: azért tettük volna ezt, hogy olvasóink közül a hivatásosoknak jól feladjuk a leckét, elvégre nem tartozunk azok közé, akiktől A Fontos Művet szokás várni, de ha ez a mese a Nagy Változásról szól, akkor mégis a fontos írásnak kijáró figyelmet követeli, csakhogy ezzel a bebetonozott értékrendben támasztanánk zavart, és azokat hoznánk kínos helyzetbe, akik velünk (nem-szeretem penzumként, de mégis) foglalkozni szoktak. Ha – feltéve, de meg nem engedve – tetszik nekik, amit írtunk, a zárt számot akkor sem bővíthetik velünk, renoméjuk megőrzése végett kénytelenek volnának minket lekezelően vállon veregetni. Nos, ezt a dilemmát elhárítjuk a fejük felől, mert a magunk részéről megmaradunk a jelentéktelenségnél. A költői jelképziccert sem fogjuk kiaknázni. Mellesleg nem is tudnánk, mert hőseink költözéskor még fél év van hátra a világ hurcolkodásáig, másfelől Gyalogék nem irodalmi célzattal alszanak, hanem mert hullafáradtak, és köztudomású, hogy a kimerült ember nemigen lát álmot, se költőit, se prózait.

I/5. Nemcsak úgy átabotában, hebehurgyán alszanak, hanem elszántan, felfokozottan, apait-anyait beleadva, s bár mindössze három órán át teszik ezt, az alvás számukra valóságos pihenéssűrítménnyé lesz. Amikor testileg felfrissülten, de agyilag még kábán felébrednek, odakint már koromsötét van. Az álmodást (nekünk köszönhetően) megúszták, s ezért nem is éreznek ingert a nosztalgizásra. Villanyt gyújtani sincs kedvük, így azonban a bútorok kontúrja szinte riasztóan idegenül dereng, s ettől pár percig azt hiszik, hogy már odaát vannak, a másik lakásban. Beletelik némi hunyorgással, szemsarokdörgöléssel töltött idő, míg ráeszmélnék, hogy még költözésen innen vannak. Akkor viszont vétkezésnek tűnik, hogy csak méláznak és ücsörögnek itt, mert biztosan volna mit csinálni, ám semmiféle sürgős teendő nem jut eszükbe. Kisvártatva azon kapják magukat, hogy hiányzik az elmúlt napok pörgős hajszája. Amíg tartott, szenvedtek tőle, de most kiderülnek az előnyei is: eszükbe sem juthatott távlati dolgokon tipródni, például olyasmin, hogy mi lesz egy óra, egy nap, egy hét múlva.

I/6. Mostantól reggel hatig nincs más dolguk, mint várni a költöztetőket. A hét utolsó munkanapjára időzítették a hurcolkodást, hogy a szombatot és a vasárnapot a másik lakásban való berendezkedésnek szentelhessék. Nyolc órára kérték a két teherautót, mégis hatra jönnek, mert hiába van június, ezen a héten aligha ürül ki hét végén a város, a rendőrség pedig ideges a város több pontjára meghirdetett (és engedélyezett) demonstrációktól. Mivel gyakorlata csak az ilyenek szétverésében van, a nyugodt levezénylés feladata hisztérikussá teszi őket, és biztos, ami biztos, a szükségesnél több útvonalat zárnak le. A szállítóbrigád vezetője szerint hőseink akkor járnának rosszabbul, ha várnák, csak várnák a bútoraikat az üres lakásban, ők meg ott vesztegelnének valahol félúton, egy kordon mögött. *Jardelvtársék* azzal teszik óvá a tavalyi gumibotozást, tette még hozzá, hogy idén ellenkező irányban bunkók. Vagy (de ezt már csak Gyalogék gondolták) pont arra játszanak, hogy menjen el az emberek kedve az olyan szabadságtól, ami ekkorra korlátozással kezdődik.

I/7. Iszonyatosan soknak tűnik a hátralévő idő, de a maguk gyártotta torlaszok, a száználmas bugyorhalmaz nem csinál kedvet semmihez. Értelmes időtöltésre ott lesz az új lakás, a nyolcvanhárom négyzetméteres. Ülnek, bámulnak maguk elé, és ez a csend, ez a sötétség, ez a rétlenség szinte kiprovokálja, hogy elkezdjenek gondolkodni. Az utóbbi hónapokban *van bajunk enélkül is elég* alapon mellőzték az ilyesmit. Tömérdek szolgáltatást kellett lemondani itt, megrendelni a másik kerületben. Kifelejtett holmikat

becsomagolni, fölöslegessé vált kacatokat kidobálni, szomszédoktól búcsúzkodni – ez bőven kitöltötte a napjaikat. Azt latolgatni, hogy tényleg meg kell-e tenniük, amit tesznek, fényűzésszámba ment volna.

I/8. Most azonban minden körülmény a töprenghetnéket erősíti. Az egyik lakásban már, a másikban még nincsenek otthon. Mintha lebegnének a kettő között, és egyik sem sugall semmit. Így szembe lehet nézni azokkal a kételyekkel is, amiket eddig elnyomtak magukban, Hátha csapda, amibe éppen készülünk belelépni? Hátha a saját eszeveszett vágyakozásunknak mentünk lépre, mert túlságosan sokáig áhítoztunk másik lakásra? Amikor ez végre teljesülni látszott, a türelmetlenségtől elhessegettünk magunktól minden aggályt. Az ember könnyen csapja be magát, ha be akarja csapni. Ösztönösen indítja be ezt a mechanizmust: elkezd a lecsereendő lakáshoz fűződő emlékeiből kiválogatni a kínosakat, az egyszer s mindenkorra végetvetést kívánókat, s egy idő után tisztán áll előtte, hogy más választása nincs, mint elmenni innen.

I/9. Meg sem kísérti hőseinket a gondolat, hogy olyan környezetbe kíváncsoznak, amelyről szinte semmit sem tudnak. Bár ha kísértené őket, akkor is ellene vetnék, hogy korántsem látatlanban döntöttek a költözésről, hiszen többször megtekintették az idegen lakást. Mint a szabadságuk két hetét nyugaton töltő turisták, akik felfortyanának, ha hitetlenkedve hallgatják a lelkendezésüket, s azt hajtogatják, hogy ők voltak ott, ők tudják, miben szeretnének élni, nemcsak két hétig, és nemcsak látogatókként, hőseinket is, ahányszor a Csernovics Arzén utcából hazatérnek angyalföldi otthonukba, efféle érzés keríti hatalmába. Mintha nem a kétszeri átszállással elérhető belvárosban jártak volna, hanem a nyugati határon túl, s a visszatérés után mindaz, ami addig megszokott volt számukra, most lehangolónak tűnik. A gyanú, hogy talán csak a sors cselvetése, ha a megnézett idegen lakásokban soha nincs fogvacogtató hideg, amiért leállt a fűtés, nem ordibál senki acsarkodó, már-már veszett indulattal a lépcsőházban, és sosem állít be a házmester a hírral, miszerint másnap szétbarmolják a fürdőszobát, mert két emelettel lejjebb csőtörés van, és nem hallják, amikor megsúgja, hogy a hibát az alattuk lévő lakásban kéne elhárítani, de az ott lakó *ajser* hapsi lefizette a házkezelőség szerelőjét, hogy mégse nála bontsanak. Hőseink ennél fogva nem tudják meg, hogy ez is része annak a világnak, amelybe kíváncsoznak, pedig talán gondolkodóba esnének, hogy a panelbérkaszárnnyában, ahol laknak, nincs-e mégis maradásra bíró valami. Ha más nem, az, hogy ott nem az dönt el mindent, kinek mennyi a pénze. Számukra ez most magától értetődik, akár a lélegztétel, és eszükbe se jut attól tartani, hogy más házakban ők, mint kispénzű értelmiségiek, másodosztályú állampolgárrá válhatnak, s akkor már a pusztá lélegztétel is megbecsülendő érték lesz. Most csak a sérelmet észlelik, hogy a panelház mikrosocietasában antidemokratikus a közélet, a lakógyűléseken rendre a nagypofájúak kapnak szót, a higgadt érvelés nem számít, s még csak nem is a *sok lúd disznót győz* esete áll fent, hanem sok disznó tesz más emberek jogaira és érdekeire. Ez az, amit már jó ideje nehezen viselnek, s annál nagyobb jelentőséget tulajdonítanak annak, ami a Csernovics Arzén utca hétben történik velük, mikor első ízben járnak ott és a házban élők népes gyülekezettel együtt várakoznak a liftre. Csüggedten nézegetik az órájukat, nehogy elkéssenek a lakásnézésről, de a házban, úgy látják, hierarchikus rend uralkodik, gazdagság, felfuvalkodottság, életkor, bennszülöttség, vagy ki tudja, mi minden dönti el, hogy ki ki után és kivel együtt szállhat be a liftbe. Ők ketten, mint jövevények, nyilván legutoljára kerülnek sorra. Gyere, sottogja Gyógyé, menjünk fel gyalog. Ne csináld, szól rá Gyógyégyé, de őt is majd szétfeszíti a türelmetlenség. Amikor üresen visszajön a lift, meglepetésben van részük, mert egy sipító, de kedveskedő vénasszonyhang üti meg a fülüket, menjenek csak, látom, nagyon sietős. A várakozók egyike, egy zsákot cipelő hústorony ugyan pofákat vág, de egyetlen hang se tiltakozik, s ők pontban ötkor csöngethetnek a negyedik emelet egyes szám ajtaján. Utólag ezt úgy fordítják le a maguk nyelvére, hogy ebben a házban egyenlőség uralkodik, nincsenek előjogok, a bennszülöttség nem érdem, és a jöttmentség nem hátrány, vagyis az itt élők a maguk kis societasában megvalósították az eszményi demokráciát. Ebből kovácsolnak ideológiát a költözéshez, amire szükség is van, mert a barátaik nem értik, miért nem marad-

nak saját képükre formált, kicsi, de barátságos lakásukban. Mostantól van mit válaszolnunk rá, a hajlékváltás nemcsak tágasabb lakást jelent, de olyan közeget is, amely a demokratikus érzületnek fejlettebb fokán áll, mint ahol éppen élnek.

I/10. Tudják, hogy a változás még a költözés után is hercehurcákkal jár, s eleinte főként a megpróbáltatást fogják érezni, de abban biztosak, hogy ami utána jön, az maga lesz a felszabadultság. Most azonban még itt lógazzák a lábukat, latolgatják, mi következhet, és töprengéseik közben rádöbbennek, hogy a részleteket illetően sok mindent homályt fed, nem tudják például, *smakk-e* a Csernovics Arzén utca olyankor is, amikor éppen nincsenek ott? (Ennek szól a megkönnyebbülésük, lásd I/1., hogy *kár volt félnünk, most is az.*) Álmoságnak és éberségnek e mostani keverékében a képzeletük végletek közt száguldozik, bármit és bárminek az ellenkezőjét képesek föltételezni az utcáról, ami pár óra múlva már az ő utcájuk lesz. A merészségükkel egy csöppet tetszelegnek is önmaguk előtt, mi sem vagyunk akárkik, ha olyan helyet választottunk, amiről még az is föltételezhető, hogy a sarki szemfelszedőműhely homályában egy titokzatos szörnyállat búj meg, amit az utcabeliek jól ismernek, csak épp nem beszélnek róla, de amikor éjszaka kiengedik az úttestre, hatalmasra fújja fel magát, és mert akkora állkapcsa van, hogy a másutt lakó, de itt parkoló emberek autóit is képes kettéroppantani, őt, mint hasznót hajtó szörnyet, megtűrik, sőt titokban kedvelik, és az ott élők tudják, hogy amint világosodni kezd, úgyis összetöpped, és hagyja magát visszaterelni a stoppolófák meg a horgolótűk mögé. Az éjszaka leple alatt a házak a méreteiket is változtatni képesek, a többiek fölé magasodó épület ilyenkor kisebbre zsugorodik, és szinte összepréseli a benne alvókat, a mellette álló meg, amelyik kisebb, a hátára hengeredve mutogatja pincéjét az ég felé, hogy a holdfény vakargassa a hasát. S ha a többi így tesz, miért ne rühellne a hetes szám egyfolytában öt emeletesnek lenni, talán torkig van azzal, hogy a járókelők szeme láttára a szinteknek peckesen és patinásan kell a másik vállán feszíteniük, de ha leszáll a jótékony sötétség, az emeletek lekászálódnak egymásról, és mint öt földszintes barakk, vízszintesen eltehénkednek az úttesten, a macskaköves flaszter meg hízelkedve dorombol alattuk.

I/11. Felszínre cibálhatatlan, mások jelenlétében ki sem mondható gondolatfoszlányoknál vannak hétköznapibb képzelgéseik is, melyeknek rég a végére kellett volna járniuk, de féltek megtudni az igazat. Hátha olyasmi derül ki, ami belemondítja a változtatás örömébe? Csakhogy ez tovább nem halogatható, a mai este az utolsó, amikor még kívülállóként győződhetnek meg róla, hogy nem gajdolnak-e rendszeresen a párhuzamos utca italméréséből kitértorgó részek? Nem lakik-e a közelben valaki, akinek mostanában feltűnően jól megy, és érezni szeretné, hogy ettől mások megpukkadnak, ezért egy 2500 köbcentis Kawasakival végtelen számú dübörgő kört ró a háztömb körül, mindig hajnali kettő és három között. Nem szokásuk-e a bárókból hazafelé tartó kurvák, hogy itt a sarkon tárgyalják meg metszően éles, rikácsoló hangon, lehetne-e már árat emelni. Hőseink, mintha a fáradságukat elfűjták volna, cinkos összenézések közepette fölkerekednek, és elindulnak az új lakhelyük felé, hogy titokban terepszemlét tartsanak.

I/12. Azért más is hajtja őket. Nappal mindig valamiféle patrícusgögot vélnek derengeni a Csernovics Arzén utcai házak homlokzatán. Olyankor egyfajta kisebbrendűségi érzés keríti hatalmába őket, hogy nem lesz elég idebútorozni, mert annak, aki itt lakik, talán olyaná is kell válnia, amilyenek a régóta itt élők. De milyenek? A környék rátartóságát azok is megérik, akik csak ténfergő járókelőkként tévednek erre, és egy utca, például a Csernovics Arzén hollétét tudakolják olyan valakitől, akiről föltehető, hogy ismerős errefelé. Kopott, de tisztos szegénységről árulkodó kabátok hajtókája mögül érkeznek a válaszok, s olyan megvetők, mintha már maga a megszólítás is felségsértés volna, mint némelyik királyi udvarban, a tájékozatlanság pedig sutyerákság, amire nincs mentség. Jó lenne rájönni, hogy az itt lakó emberek mitől vannak annyira eltelve maguktól. Hőseink megstoppolandó, lyukas nylonharisnyával, elromlott zipzárral próbálják becserkészni az *alapítva 1892, alapítva 1909* táblával ellátott műhelyeket, hogy amíg a holmijaikat reparáltatják, kérdezősködhessenek a régi időkről. Így tudják meg, hogy ge-

nerációk óta ugyanazok a családok élnek itt, a boltok, műhelyek, lakások apáról fiúra szállnak, a környéken jóformán nincs ki- és beköltözés. Ha nagy ritkán akad, aki mégis hajlandó kimozdulni innen, az házat akar a Hűvösvölgyben, műemléklakást a Várban, esetleg villát a Rózsadombon.

I/13. Gyógyéék egy éve böngészték már az apróhirdetéseket, amikor megakadt a szemük azon, amelyik a Csernovics Arzén utcai lakást kínálta. Azt gondolták, ez csakis sajtóhiba lehet, a hirdetési újságnál összetévesztették a Frankovics Mihály utcát a Csernovicssal, de a Frankovics Pestújhelyen van, sokkalta kijebb, mint az övék, márpedig ők a városban beljebb akarnak kerülni. Amikor aztán ők adtak fel hirdetést, pár napra rá épp a Csernovics Arzén utcai lakás bérlője jelentkezett náluk. Ez túl szépnek tűnt, semhogy igaz lehessen, nem is mertek neki örülni, mert azt gondolták, vagy a lakás romos, és valóságos vagyont kellene költeni rá, azaz az ő nyelvükön *zok*, vagy akkora különbözetet kérnek, hogy úgysem bírnák kifizetni.

I/14. A nő, aki telefonált, Bakk Edwinné Fanniként mutatkozott be, és azt is rögtön közölte, hogy a férje két k-val és dupla w-vel írja a nevét. Na és, mondta Gyógyé, de csak majdnem, mert megérezte, hogy a nő a férje *fontos ember* voltát akarta tudtukra adni, hát inkább hallgatott. Későbbi reklamációk elkerülése végett rögtön közölte, hogy az ő lakásuk meg Angyalföldön van. Na és, mondta erre Bakk Edwinné, és csaknem elröhintette magát, jópofa, bevaló nő lehet, aki egy külvárosi lakcím hallatán *na ést* mond, és ha az egész Bakk családban ilyen lezser a stílus, könnyű lesz velük tárgyalni. Előzetes kikötésük is csak egy volt, hadd nézhessék meg ők elsőként Gyógyéék lakását. Ebben azért rejlett egy kis burkolt fenyegetés, de nem lehetett kifogásolni, hogy akié a nagyobb lakás, az szabjon feltételeket. Gyógyéék attól tartottak, hogy a Csernovics Arzén utca megnézéséig ők már nem jutnak el, mert Bakkék majd közlik, hogy ha Angyalföld ellen nincs is kifogásuk, a panelház ellen annál több, ilyenbe ők semmiképp se költöznek. Amikor másnap megjelentek, azzal hökkentették meg hőseinket, hogy ezt nem tették szóvá, a szobák méretére, a tíz emelet minden lakásán átkúszó fűtéscsőre, ami nemcsak a hőt, de a hangot is vezette, ügyet se vetettek. A padlótól plafonig érő könyvespolcok, Gyógyé legfőbb büszkesége elé viszont Bakk Edwin oda se állt, amivel a megelőlegezett rokonszenvet el is játszotta, de mert nem tudott erről, gondot sem okozott neki. Mit képzel ez a *macskajancsi*, súgta a sértődött Gyógyé a feleségének, s aztán rosszkedvű értetlenséggel figyelte, hogy Bakk Edwin hosszan elidőzik az ablaknál. Ezt gyanúsak találta, és megpróbálta kitalálni, hogy vajon mibe akarhat belekötni, talán a párkányba, amit kétségkívül leszartak a galambok, s ennek a nyomát sehogy se tudták eltüntetni, vagy az ablak szigetelését hiányolja. Elunta a néma ácsorgást, és sürgetőleg tette fel a kérdést, akkor mi legyen, ti már láttátok a miénket, hogyan tovább? Bakk Edwin elmélyülten lapozott egy puha bőrbe kötött noteszban, melynek a fedelén a B. E. monogramon kívül a címeren keresztbe fektetett két puska dombornyomata látszódott, és Gyógyé felismerte benne a munkásörtség jelvényét. Időt keresek, hogy mikor érnék *rátok*, válaszolta Bakk Edwin jól érzékelhetően két kával és dupla w-vel, és Gyógyéék örültek, hogy nem azt mondja, inkább ne is gyertek, tartoztunk az ördögnek egy úttal.

I/15. A korábban látott lakásokról rendre kiderült valami *zokság*. Olyasmi, aminek már a felkínálása is zokon vehető sértés volt a meghirdető részéről. *Zok* számba ment egy fél méter átmérőjű folt a mennyezeten, amit az ott lakók egyszeri, sosem ismétlődött beázásként próbáltak elmismásolni, ők azonban észrevették, hogy a foltnak csak a pereme száraz és sárgás, a közepe sötét, vagyis nemrég újra átnedvesedett. Megegett az is, hogy Gyógyé szinte beleszeretett egy hatalmas, barna csempékből rakott kályhába, és vágyakozva támasztotta neki a hátát, gyere, súgta a feleségének, hallgasd meg, ez nemcsak melegít, de brummog is, mint egy szelíd házi medve. Elhiszem, de a lakás akkor is *zok*, válaszolta Gyógyé, amint kettesben maradtak, nézd, mekkora a belmagasság, legalább négy méter, ezért kell a kandalló is, másképp lehetetlen kifűteni, mi viszont nem győznénk tüzelővel. Egy másik, ékszerdoboznak is beillő, az övékénél nem nagyobb, csak

jobb beosztású lakástól aztán ő volt elragadtatva. Magukkal vitték a saját lakásuk alaprajzát, de a házigazdát semmi más nem érdekelt, csak a ráfizetés összege. A négyzetméterárnál tízszeres szorzót alkalmazott, így jött ki neki négymilliós különbözet. Gyógyé elhűlve vitatkozott, de nálunk jobb a levegő, közel a Duna, és van előttünk egy park, ahol virágzanak az olajfák. *Szarom* rá, volt a válasz, azt mondják meg, mennyit tudnak perkálni? Ha a négy sok, három milliócskájuk csak van? És kettő? Gyógyé legszívesebben faképnél hagyta volna, de látta, hogy a felesége nem szeretné ilyen könnyen feladni. A miénk szövetkezeti lakás, próbálkozott egy nyomósabb érveléssel, ma, amikor mindenki meg van veszve a tulajdonért, ön képes volna elszalasztani a lehetőséget, hogy tulajdont szerezzen? *Szarom rá*, ismételte a házigazda, de nem értem, hogy mertek idejönni, ha semmijük sincs, ez szédülés, amiért följelenthetném magukat! Gyógyé meghökkenett, bocsánat, mondta, a semmi azért túlzás, nemsokára, ha minden igaz, megjelenik egy könyvem, annak a honoráriumából tudnánk fizetni. Cirka mennyit, nézett rá szúrósan a házigazda. Hetvenezerről volt szó, de az még nem biztos. Maga könyvet ír, ennyiért? Atyavilág, és egy ilyen *olcsójánossal* tárgyalok? Na jó, ne mondják, hogy lenézem az értelmiséget, könyvritkaságokat is beszámítok, ha maguknak úgy könnyebb, mondjuk egy kódexet vagy ilyesmit. Ezek után Gyógyégyé érezte úgy, hogy elégtételt kell vennie. Ritkaságunk épp lenne, mondta kissé levegőben hagyva a folytatást, a Cserépfalvi-féle *Nagyon fáj*, számozott példány, merített papíron, de attól nem szívesen válnánk meg. Takarodjanak, bömbölt a házigazda, a magukra pazarolt időm is *többe fáj*, mint a szaros könyveik. Tűnés, mert nem állok jól magamért. Iszkoltak kifelé, de Gyógyégyé a küszöbről még visszaszólt, magánál meg a hallban penészfoltok vannak!

I/16. A Csernovics Arzén utcai lakás volt az első, amiről mindketten azt mondták, hogy *smakk*. Annyira *smakk*, hogy miután először látták, még valamilye dac is ébredett bennük a saját lakásuk védelmében, amiért olyan kicsi, és a polgári komfort követelményeinek csak a minimumával rendelkezik. A Csernovics Arzén utca másfélesége némán is vádbeszéd volt a gyárilag épült házak ellen, és akkora volt a fölénye, hogy arra készítette őket, kezdjék szánni a sajátjukat, amiért csak emeletből van sok, de megtagadtak tőle minden szemet gyönyörködtető díszítőelemet, vagy a megkülönböztetését lehetővé tevő sajátosságot, halmozott hátrányként pedig még messze is esik a centrumtól. Tizenhat évet töltöttek benne, hát muszáj volt a védelmére kelniük, mintha valaki bántotta volna, de annak a képzelt valakinek csak azért is a képébe vágta, hogy náluk is van olyasmi, ami a Csernovicsban nincs, a nagyszoba falát szinte kitölti a két óriási ablak, amin át nem is besüt, de valósággal bever a napfény, mint máshová a szél korbácsolta zápor. Ennek ellenére minél többször jártak leendő lakhelyükön, annál több olyan részletet fedeztek fel, amiről megilletődve vették tudomásul, hogy nemsokára az ő megszokott környezetük lesz. Ilyen volt a kapualj márványutánzattal kirakott előtere, a lifthez vezető lengőajtó, de a tükör is a liftben, a lakások ajtaján a díszrács, a villanyórát rejtő faliszekrény erezett faburkolata, a keskeny, elegáns franciaerkélyek, a fehér szárnyas ajtók. Mindennél vonzóbbnak találták azonban, hogy itt emeletenként csak három lakás van, nem pedig huszonnégy, mint a panelban.

I/17. Bakk Edwin egy trónszékszerű fotelból vezette a tárgyalást, és Bakkné is, meg ők is kárpitozott, alacsony zsámolyokon ültek, olyan testhelyzetben, hogy fel kelljen nézniük a házigazdára. Edwinnek azonban csak a modora volt fensőbbes, de amit a házról mondott, inkább tűnt magyarázkodásnak, semmint *minden kupec a maga lovát dicséri*-szerű alkudozásnak. Nyilván láttatok, hogy az utca felől elég ramaty a vakolat, a rácsot eszi a rozsda, de ne ebből ítéljétek, a ház negyvenkettőben épült, ennek ellenére nem annyira rozoga, mint lehetne, kapun belül minden rendben van. Gyógyének ettől kaján jókedve kerekedett, még el is rikkantotta magát, ma az én vakolatom is ronda, mert elromlott a villanyborotvám, de belül nálam is minden rendben van. Bakkék szemlátomást nem fogták fel, hogy ezt humornak szánja, hát megpróbálta elmagyarázni, a ház meg én ugyanaz az évjárat volnánk, én is negyvenkettőben *épültem*, egyszóval tudom, mit bírnak el a negyvenhét évesek.

I/18. Bakkéknak a továbbiakat illetően csak egy kikötésük volt, még a nyáron üssék nyélbe a cserét, mert ha az új szezon elkezdődik, Edwinnek nem lesz ideje effélékkel foglalkozni. Nem lehetett félreérteni, hogy kíváncsiskodó kérdéseket várnak, a *szezon* említése célzás Edwin és a művészet valamiféle kapcsolatára, s utólag az jutott eszükbe, hogy Bakkné talán már a férje nevének írását (két ká, dupla w!) is úgy hangsúlyozta, mintha valahonnét ismerniük kellene, sajtóból, plakátról, rádióból, tévéből. Gyógyé hiába erőltette a memóriáját, nem jött abból elő semmi, maga Bakk Edwin pedig inkább látszott kikupálódott hentessegédnek, aki színházjegyért rostélyost szerez a naccsaszonynak, mint zenésznek, színésznek vagy a képernyőről ismerhető bármilyen hírességnek. A mindig valamilyen pozíciót betöltő, de az életnek mindig más terepén felbukkanó fregolikáderek nevét Gyógyé úgy ahogy ismerte, és ha Bakk Edwin ezek közé tartozik, rémlett volna neki. Mindez mégis mellékesnek tűnt, és csak az látszott fontosnak, hogy Bakkék tudtára adják, ők is értelmiségiek, bármennyire röhejes is az *is*. Ha másért nem, azért akarjanak velük cserélni, hogy ennek révén eggyel több szállal kötődjenek a kulturális élethez, és Gyógyégyének a nyelvére is jött a mondat, amelyik ezt elintézhette, nekünk is sürgős költözés, mert Gyurinak ősze el kell készülnie egy kéziratával. Jebezeus Atyám, csak nem író vagy, hördült fel Bakk Edwin, de legalább nem drámaíró, ugye? Miért, te talán színigazgató vagy, kérdezett vissza Gyógyé, és nevetett hozzá, mint aki azt hiszi, vicceset mondott, és még nyugtatni is próbálta Bakk Edwint, nincs mitől félned, amolyan szociológusféle volnék. Akkor szüret, lélegzett fel a másik, én tudniillik szeptembertől a Központi Munkás Színpad igazgatója vagyok. Azt a fajta elismerő pillantást várta, ami jelezte volna, hogy nagyot nőtt Gyalogék szemében, de mert azt a bizonyos *nocsakot* nem érzekelte, kissé nyersen vágta a képükbe, hát mit gondoltok, miért választottam épp a ti vacak lakásotokat? Mert a színházam ott áll veletek *srevízavi* szemközt. Aproó: a kinevezésem híre még nem publikus, nehogy töletek kiszivárogojon, mert beindulna az ellenakció, nekem viszont abban a kurva színházban rendet kell teremtenem, ami persze sokaknak nem fog tetszeni. Odafent megelégték, hogy kísérletezés címén ezek a nép államának pénzét szórják, ráadásul olyan darabokra, amik tulajdonképp a rendszert ássák alá. Nna. Engem azért küldenek oda, hogy megértessem művészkéimmal, a szocializmus, minden ellenkező híresztelés dacára, nem ért véget, igenis pozitív darabok kellene, és ha ez annak a destruktív bagázsnak nem tetszik, fel is út, le is út! Egy a lényeg, ősztől köpni-nyelni nem lesz időm, nemhogy lakáscserével foglalkozni. Arra meg pláne nem, hogy napon-ta keresztülbumlizzak a városon, ezért jött kapóra a hirdetések. De hát nem kapsz szolgáltatási kocsit, kérdezte Gyógyé, bár tudta, hogy a kérdéssel a saját esélyeiket rontja. Kapni kapnék, csakhogy nekem az egész igazgatósokodásból az lesz a legnagyobb élvezet, ha művészkéimnek megmutathatom, hogy mikor úri kedvem úgy tartja, be se megyek a színházba, az ablakomból, gatyára vetkőzve fogom ellenőrizni, mi folyik abban a kócerájban. Csak egy jó erős katonai távcső kell hozzá.

I/19. Gyógyéék aznap este úgy kullogtak haza, mintha bepiszkolódtak volna. Föl-lélegzés helyett csak szégyenkezést éreztek, amiért olyasminek válnak a haszonélvezőivé, amivel amúgy torkig vannak. Egy ilyen *bakkedwin* miért nem érzi, hogy nyolcvankilencben ez a дума már lejárt lemez? Ne Edwint szidd, szólt rá a felesége, az a hülye, aki egy ilyen górbarmot a művészetre szabadít. Gyógyé meghökkent. Te most véded őt? Fenét védem, bár ami azt illeti, hálásak lehetünk a sorsnak, hogy eddig még nem söpörték el, mert nélküle a bűdös életben nem lenne lakásunk a Csernovics Arzén utcában. Gyógyé meghökkent és elhallgatott, mert igaz, ami igaz, Bakk Edwin velük szemben nagyvonalúan viselkedett, még ráfizetést se kért a harminchét négyzetméternyi különbségért, s az új funkciója mintha valamiféle értelmiségi szolidaritásra ösztökélte volna, azt is elárulta, hogy nincs rászorulva két csóró, de vele sok tekintetben rokon intellektuel pénzére, és ezt meg is engedheti magának, mert ő idejében felfogta, hogy a konjunktúra nem fog örökké tartani, s amíg lehetett, szerzett magának egy öröklakást is, amiben majd Bakknéval ketten tisztos budai polgárokként éldegélnek. Amikor az asszony kiment kávéfőzni, Edwin Gyógyéére kacsintva azt mondta, az angyalföldi kégli nekem másra kell, legyen hol tartanom a *szereposztó díványt*, elvégre az sehol sincs előírva, gyerekek, hogy egy

káder ne próbálhassa bele a faszát akármelyik gögös színész nő picsájába, pont ahogy az elődei tették. Bocsánat, tette hozzá Gyógygyógyére pillantva, ő meg kényszeredett mosolyal rávágta, semmi baj, rég fiúsítva vagyok.

I/20. A Bakk Edwin kinevezése miatti további háborgás helyett áttértek a Csernovics Arzén utcai lakás egyik falát szinte teljesen beborító poszternek, a sugaras holdfényben patakából kilépő szarvast itató meztelen cigánylánynak a kitérő gyalására, amit Edwin nemcsak büszkén mutatott meg, de azt is kilátásba helyezte, hogy amennyiben nem tud másik ilyet szerezni, elküld érte egy mesterembert, aki valami speciális eljárással majd leszedi a falról. Ne gondolatok kicsinyesnek, mentegetődzött, még a beépített polc is a tiétek lehet, de ezt a remekművet speciel nem hagyom itt, és azt is megmondom, miért, azt akarom, hogy a direktori irodámban is nézegethessem, tudniillik, tette hozzá, azt olvastam az Ezer Keleti Bölcsesség Könyvében, hogy igazi művészetet létrehozni csak az az ember tud, akit igazi művek vesznek körül.

I/21. Hőseink oldalát majd kifúrta a kíváncsiság, Bakkék vajon miért távoznak szemlátomást könnyű szívvel a Csernovics Arzén utcából? Különösnek tűnt, hogy szinte még büszkék is rá, tizenöt év alatt sem vertek itt gyökeret. Ó, hát ez hosszú történet, legintett Bakk, *ezek* már azt se nézték jó szemmel, hogy megkaptuk a lakást, mert ugye hogy kerül ide valaki, aki se nem doktor, se nem ügyvéd, és még csak nem is valami arisztokrata özvegye, egy félhülye mámi az ötödiken, bezzeg az én szochazás apám olyan bélyeg, amit nem lehet lemosni. Egy szó, mint száz, már a lakásavatónk napján kitört a botrány, éjfél után öt perccel csendháborítás címén kihívták ránk a rendőrséget, azok meg csak néztek, hogy igazoltatáskor milyen papírok kerülnek elő, mert még végrehajtó bizottsági tag is volt a vendégeim között, úgyhogy a végén a lakóbizottság drágalátos elnökét figyelmeztették, máskor jobban gondolja meg, ki miatt csődíti ide az őrsöt. Azóta kezelt úgy minket ez a nyársatnyelt népség, mintha a csatornából másztunk volna ki, át-nézték rajtunk, és nemhogy engem, de Fannit se méltatták köszönésre, mármint *vissza*-köszönésre. Egy nő! Ez nekik a jó polgári nevelés, amivel annyira odavannak. Éveken át minden szírszarért feljelentettek minket, mert sehogy se fért a fejükbe, hogy kár a gőzért, nekem mindenütt vannak haverjaim, még a *zürzivataros* időkből. Hogy mi mindent ránk nem fogtak! Biztosan cselédet tartunk, mert Fannit sosem látták bevásárolni. Lövöldözünk a lakásban. Kidobtuk a régi fürdőkádat, mert már förtelmes volt, erre elterjesztették, hogy színaranyból csináltattunk másikat. Ahányszor próbálkoztak, annyiszor estek pofára, mert mindig kiderült, hogy – épp úgy, mint az *öreg* – a hülyeségig *buridán* vagyok, még a tanácshoz is gyalog jártam be dolgozni, mert *umberufen* háromszáz méterre nem fogom magam kocsin vitetni. Tavaly, pont a mínusz tíz fokban, bedöglött a kazán, én meg, amilyen hülye vagyok, a *hákáis* haveroknál kijártam a háznak egy ingyen kazáncserét. Akkor bezzeg mindjárt Bakk úr lettem, sőt drága Bakk úr, és azóta is álszent pofával érdeklődnek a *hogylétem* iránt, de *hugylétem* mondanak, mert állítólag, egyszer, régen, odavizeltem a lépcsőfordulóba, amit persze majd el ne higgyetek, mert aljas rágalom.

I/22. Csak sokára értették meg, hogy mi lehetett a rejtett célja annak a faggatózásnak, aminek látogatásai során Bakkék alávetették őket. Miért tettek fel újra meg újra azt a kérdést, hogy született angyalföldiek-e, vagy éppenséggel *von Haus aus* ismerik a Csernovics Arzén utcaihoz hasonló népséget. Gyanútlanul bizonygatták, hogy *von Haus aus* ugyan nem, de azért az ittenieknek nem fognak okot adni rá, hogy szégyelljék őket mint új lakókat. Bakkék azonban továbbra sem tágtottak a témától és megpróbálták kiszedni belőlük, hogy Angyalföldre honnét kerültek, esetleg egy másik külvárosból, hiszen a Tripolisz meg a Csikágó is vagány környék. Gyógygy úgy értelmezte a kíváncsiskodást, hogy Bakkék attól tartanak, Gyalogék talán nem elég jók ide, s hogy eloszlassa az aggályait, közölte, ő személy szerint, ha szabad így fogalmaznia, harmadik, Gyógygy pedig második generációs értelmiségi, de amúgy elképesztőnek találja Edwin érdeklődését, mert ha hiszi, ha nem, pont beletrafált az őt szociológusként foglalkoztató témába, tudniillik évek óta azt kutatja, hogy a panelházakba honnét, milyen lakásviszo-

nyok közül kerülnek emberek, közülük hányan voltak ágyrajárók, és hányan al- vagy társbélők, a panelt megelőzően hanyadmagukkal aludtak egy helyiségben, hány emberrel volt közös a WC, a fürdőszoba, a konyha? Bakk Edwin fancsali képpel vallotta be, hogy az ellenkezőjének jobban örült volna, titkon ugyanis arra vágyott, hogy aki a helyükbe költözik, olyan mentalitású legyen, mint ő, ne akarjon idomulni ehhez a finnyás *úritők* társaságához. Ezek ám a *magunkfájta* értelmiséginek a szagát se bírják, és ha ti idejöttök, nagyon remélem, úgy fogja érezni ez a rusnya népség, hogy veletek *eben gubát* cserélt. Gyógyé és Gyógygyé nem mert egymásra nézni, de egyikük sem érzett magában elég lelkiert, hogy a feltételezést megerősítse. ■■■

■ **Nyerges András** (Budapest, 1940): író, költő, publicista, kritikus. 2002 és 2010 között jelent meg regénytrilógiája (*Voltomiglan* 2002, illetve 2007, németül *Nichtvordemkind* címmel, 2007, olaszul *Non davanti ai bambini*, 2009; *Tévelygések kora*, 2009, *A barátságszédelő*, 2010) Jelenleg a *Háztűznéző* című regényen dolgozik, melyből az itt közölt részlet is származik.

A szekrény

Szétszedni a régi konyhaszekrényt – nem volt éppen vidám multság. Már mindent kipakoltak belőle, mégis tűk, cérnák, gombok maradtak a résekben. Amikor koporsóra szögezik a fedelet. Tompa visszhangok. Recseg a deszka. Mintha gyökeret vágna ketté a csákány. Itt az elektromos fűrészt cirkulának hívják.

Amikor szöget vág ketté a gép, olyan, mint a denevérek ricsaja. Nincs megállás. Gyújtós lesz a halványzöldre festett szekrényből. Nincs megállás, mégis: mintha a múltján pihenne a férfi. Mintha leteríthetnék a régi dolgokat, mint az egykori, kék színű, kacsás plédet.

A káosz most olyan, mint a beteljesüléshez közelítő rend. A konyha párája tönkretette a szekrényt, kitört a lába, nekidőlt a falnak, nem lehetett elmozdítani, összetörtek volna a félkörívben elhelyezett üvegcsíkjai. Úgy maradt, nem festették le mögötte a falat. A szekrény mögötti felület: mozivásznon.

Vasárnapi ebédek, fújják a leves felszínét. Valaki mindig idő előtt kezdett kanalazni. A szekrényből – fiókjait filctollal firkálták össze –, négy zsák gyújtós lett. Úgy ötven kiló.

Álom

A legapróbb részletességgel láttam az erdőt,
ahogy Schnorr von Carolsfeld képein kivehetőek
a mohák virágai, a rezgő páfrányok,
és a fák felnyúló, göcsörtös törzsei, melyek
belevesznek a közöttük növő cserjék
áthatolhatatlan levélzetébe.

Följebb mimózák tengere, ahonnan
– ha valaki tényleg felmászna ide –
rálátni az árokhálózatok geometrikus
alakzataira, és a fekete víztükörré is.
Valami kivehetetlen épp most sodródott
át az egyik sötét partról a másikra.

Poós Zoltán (Battonya 1970): 1988-ban díjazott volt a Diákírók és Diákköltők Országos Találkozásán. Első verseskönyve 1992-ben jelent meg a Cserépfalvi gondozásában. Verseskönyvek mellett három regényt (*Felkészülés kedvenc mondatomra, Az alkony fokozatai, A szív határai*) és két esszékötetet (*Szívárvány Nagyáruház, Táskarádió*) is publikált. Legutóbbi kötete: *Képzeld magad az én helyembe* (Kalligram, 2011).

Mindig valahogy *vannak* – hogyan lehetségesek? – nagyon fiatal költők. Akikből majd valami lesz, de még olyan fiatalok, hogy ennyivel előre nemigen tudni, micsoda. Kapelner Zsoltról az *annyira fiatal* Simon Balázs jut eszembe: lendületes nyelv, érzelem, érzemény, hasonlatok hada, képek, képzetek, Simonnál alig valamivel visszafogottabb. „Mint egy nagy var, esik le / Rólunk az éjszaka”, ez szép, tetszik, le nem írnám. Látom magam előtt – és összeszorul a szívem –, látom nálam, a Szondyban Simon Balázst nagy lélekkel magyarázni. Beszél-beszél, ahogy Kapelner beszél-beszél a szemináriumomon – hogy ennyire személyes legyen. És Erdély. Ahogy a *Külön Erdély* című verset olvastam, „egy fasiszta / nagybácsi is / egy aprócska külön Erdély”, persze Erdély Miklós alapszövege, az *Arany fasisztáim* jött elő. Költők költőket hívnak elő.

Kukorelly Endre

KAPELNER ZSOLT

Csak még

Mint egy nagy var, esik le
Rólunk az éjszaka, úgy fekszel
Rajtam, ahogy vékony
Rózsaszín műtési heg,
Egy létfontosságú szerv fölött.
Mama az ilyenekre azt mondta,
Igazából már nem is fáj,
Csak még érzékeny kicsit.

Formalin

A régi, nagy panellakás,
A konyha és a nappali közt
– előszobának hívtad –,
Ahonnan nem mertem beljebb
Jönni soha.
Ott érintettelek meg először,
A többihez
Koránt sincs elég közöm.
A csempén a téli fény,
Akár a formalin,
Ennyit őriz csak,
Mint üvegtartályban értékes,
Deformált embriót.

Külön Erdély

Itt a hóomlás a lényeg
a négyhavi egy

rövid úttorlasz
amíg a faluból se ki se be
és hogy egyszer régen
járt itt látogatóban
egy fasiszta
nagybácsi is
egy aprócska külön Erdély
ahol sohase jártam
nem meglepetés
évente csak pár út
kerül a helyére
aki ott lakik
rég, ösvényeken jár
makadámúton
teherautó pedig
nem közlekedik
nem is igen

jut el senki
innen, ami nekem egy Budapest
oda, ami talán kicsit több is
mint Nyugat-Románia

Kapelner Zsolt: az ELTE BTK harmad-
éves filozófiahallgatója vagyok. Három
éve foglalkozom irodalommal. Szöve-
geim jelentek meg a *felonline.hun*, az
Apokrif-ben és máshol.

GÁT LÁS

II. RÉSZ

– Larissza a keresztneve, jól emlékszem? – kezdi Ink a jurtaban, Sojdarbajev feleségének újbóli kihallgatását.

– Igen.

Szindbád úgy gondolja, az asszonyhoz nem illik a Larissza név. Az olyan nemesi-polgári regényekbe illő. A brigádvezető negyvenöt körül járhat, felesége nyilván fiatalabb, mégis sokkal idősebbnek néz ki a férjénél. Szindbád megfigyelte: mikor a nyárligeti nők negyven felé igazán virágozni kezdenek, a falusi asszonyok felkötik fekete kendőjüket és megvénülnek, mintha már csak az összetöpörödés, megráncosodás, sírba kerülés járna a fejükben. A detektív azon gondolkodik, hogy tud ezzel a kis verébbel nemi életet élni a férje, vajon teljesen levetkőzik-e a nő, oda tudja-e adni magát az aktusnak, vagy csak imádkozik, hogy hamar vége legyen. Szeretné megkérdezni. Nem felsőbbrendű kíváncsiságból, mint ahogy vegyész vizsgál baktériumokat, hanem mert együtt érez a szenvedőkkel és szereti őket a szenvedésükért. És még jobban akarja ismerni és szeretni őket.

– Kedves Larissza asszony – folytatja Ink. – Egyik beosztottam (*élesen Szindbádra néz, aki elkapja a fejét*) idefelé engedélyem nélküli, de hasznos beszélgetésbe kezdett a férjével. Aki bevallotta, hogy valójában ő nem ellenezte Jána és Kosincev egybekelését. Igaz ez?

– Nem tudom.

– A férje mondja.

– Akkor igaz.

– Mondja el nekünk, maga miért nem engedte Kosincevhez a lányát.

Az asszony tördelni kezdi a kezét. Kendőt vesz ki a degeljéből. Kihajtja, kisimítja, összehajta és visszat teszi ugyanoda.

– Nekem semmi bajom nem volt vele.

– A semmiért nem üldözte volna el.

– Nem üldöztem el. Csak mondtam neki, hogy Jána és mi is Mansudot gondoljuk a megfelelő...

– Ezt nevezik elüldözésnek. Mi volt az oka? A nők néha apró dolgokat is észrevesznek. Rossz barátai voltak Kosincevnek? (*felélenkülve*) Ez például igazán érdekel.

– Nem ismertem egyetlen barátját sem.

– De biztos beszélt róluk.
 – Nem beszélt. Csak Mansud hozta szóba az egyik kollégáját.
 – Kicsodát?
 – Válgának hívják. Sofőr ő is a fuvarozó vállalatnál. Az a szokása, hogy minden reggel, rögtön felkelés után megiszik egy liter vizet.
 A három rendőr egymásra néz. Megrántják a vállukat.
 – Miért csinálja ezt? – kérdezi Szindbád.
 – Azt nem mondta Mansud.
 – Hagyjuk a barátokat! – veszi vissza Ink erőteljesen a kérdés jogát. – Azt mondja meg, miért üldözte el Kosincevet.
 – Nem mondhatom...
 – Nem mondhatja? Vagyis van oka, csak *nekem* nem szabad elmondani.
 A nő előredől, majd fájdalmasan fölszegi a fejét. Szeme is fönnekad, ahogy végigfut előtte a szerencsétlen mondat még egyszer.
 – Nem tudok jól oroszul. Rosszul fejeztem ki magam...
 – Nagyon jól beszél. Miért nem árulhatja el az okát?
 – Nem árulhatom el.
 – Hivatalos személyek vagyunk. Önnek *kötelessége* segítenie nekünk.
 – Tudom.
 – Berendelhetem a rendőrkapitányságra. Fogva tarthatom.
 – Tudom.
 – Nem mondja el?
 A nő nem válaszol. Inkre néz. Aztán Szindbádra. De a detektív nem tudja felvenni ve-
 le a szemkontaktust. Zavaros a nő szeme, remeg. Remeg egész teste.
 – Menjen ki és küldje be a lányát! – parancsolja Ink.
 Szindbád fájdalmas, kielégületlen tekintettel követi a nőt.

Jána Sojdarbajeva törökülésbe helyezkedik, kezét összefonja mellén. Tartása egyszerre kész-
 séges és tartózkodó. Közelről nézve az arcát látni, húsz fölött van jóval. Válla széles. Szind-
 bád elképzeli, ahogy lovat tör be.

– Kedves Jána – kezdi Ink. – A két udvarlójáról szeretnénk kérdezni. Például a múltkor
 semmit nem mondott a barátaikról.

– Mert nem tudok.

– Hozzá akart menni Kosincevhez, és nem kérdezte ki a múltjáról? Ez hogy lehet?

– Nem illik másnak a magánéletében vágkálni, ha magától nem hozza fel.

– De a házasság egy életre szól. Óvatos-
 nak kell lenni. Magának mondjam, hisz
 nem gyerek már.

– Igen – mondja Jána, és látszik, ezzel
 le akarja zárni a dolgot.

– Mansud sofőrként dolgozott. Ő sem
 beszélt a munkatársairól?

– Nem. Illetve egy Valerij nevezetűről
 igen. Hogy folyton vizet iszik. Minden
 reggel egy litert.

– Már hallottunk róla – mondja Ink
 ingerülten. Szindbád viszont elhatározza,
 hogy feltétlen utánajár ennek a Valerijnak.

– Ez az egy barátja volt?

– Csak őt említette meg.

Szindbád nézi a lányt. Kötömböt lát
 maga előtt apró repedésekkel, melyeken
 eddig nem furakodhattak be Ink kérdé-
 sei. De az próbálkozik tovább:

– Milyen volt Kosincev mint férfi? Tette magának a szépet?

– Hogy?

– Hozott ajándékokat?

– Minek hozott volna?

– Miért tesz fel ilyen ostoba kérdéseket? Amikor egy férfi ismerkedni kezd egy nővel, ajándékot ad neki, így szokás.

– De én már régóta ismerem őt. A telepen dolgozott. A munkások barakkjában lakott.

– Mansudtól sem kapott semmit?

– Tőle kaptam. Szójacukrot. Szalagot. Irkutszkból hozta. Azt mondta, egyszer engem is elvisz. *(fájdalmasan megrándul a szája szeglete)* Abból már nem lesz semmi.

– Vágyik nagyon Irkutszka? – kérdi Ink élénken, mintha fogást remélne a másikon.

– Még nem jártam nagyvárosban. Kezdődnek nemsokára a Második Össz-szövetségi Esztrádfesztivál selejtezői, gondoltam, jó lenne elmenni, megnézni.

– Egy nap alatt nem lehet megjárni Irkutszkat. Hol aludtak volna? Egy férfival kettesben maradni éjszakára egy idegen helyen...

– Igen, félttem is – és ekkor megcsillan szemében az ijedtség, ami a védtelenség jele, egy rés a kötömbön.

– Miért félt? Erőszakos volt Mansud?!

– Nem volt.

– Ne fordítsa el a fejét, ha válaszol! Erőszakos volt Mansud?

– Nem volt, ő nem volt.

– Ő nem. De Kosincev igen? Igen?! – kérdezi kiáltva Ink és felugrik. Jána lehajtja fejét. Szindbád pedig egy menekülni akaró kis állatot lát a kötömb helyén, akinek a sorsa már mások kezében van.

– Megerőszakolta Kosincev. Így történt? – kérdi Ink visszaülve.

Szindbád nem bír tovább csendben maradni. Ha Jána nem válaszol, és Ink erre újra és újra a *megerőszakolás* szót kiejtve fog támadni, a lány teljesen begörcsölhet, elnémulhat. Olyan kérdezőstaktika kell, ami elvezethet az igazsághoz, de nem üt.

– Hol találkoztatok Kosincevvel? – kérdez Szindbád.

– A szállásán. Szombatonként mindenki a városba ment. Ő maradt. Miattam. Kumiszt vittem neki. Azt mondta, az én kumiszom a legjobb. És ha én kínálok, akkor még jobb.

– Vagyis tudott szépen beszélni.

– Tudott! Amikor még jóban voltunk, kedves volt velem. *(sértődötten Inkre néz)* És nem erőszakolt meg! Vagyis. Én is beleegyeztem. Akartam. De menet közben, amikor már *úgy* voltunk... és láttam a hatalmas májfoltokat a testén, amit addig nem láttam... Annyira, de annyira... – és arcát a tenyerébe hajtja.

Szindbád várna, lehiggadnak és közlékenyek lesznek az emberek sírás után. Inknek nincs türelme. Igaz, magára megértést erőltetve fordul Jánához:

– Rájött, hogy nem tudná Kosincevet elfogadni?

– Igen.

– Mennyire került közel Mansudhoz?

– Vele egyszer ölelkeztem. Két nappal ezután. Mert pánikba estem, hogy minden férfitől undorodni fogok.

– Őt el tudta fogadni?

– Igen. Őt nagyon is... De észnél voltam.

– Maguknál még fontos, hogy a lány érintetlenül menjen férjhez?

– Igen.

– Kosincev zsarolta, hogy elmondja, mi történt, ha maga nem megy hozzá?

– Nem zsarolt. De Mansud úgyis felfedezte volna, mi a helyzet. A nászéjszakán. De nem ez volt a fő gond.

– Hanem?

– Azt hittem, teherbe estem. Mert amikor kellett volna jönnie a vérzésnek...

– Nem jött meg.

– Nem. Viszont később mégis megjött. Már Mansud halála után. Szóval egyszer maradt csak el. Nem értem, hogy lehet.

– Ez előfordul. Nincs benne semmi rendkívüli. Tehát: Kosincevet nem akarta férjnek, csak a lelepleződésétől való félelmében mondta azt az apjának, hogy őt választaná.

– Igen. Elképzeltem, hogy megszüülöm a gyermekemet, és annak európai formájú szeme lesz. Azt rögtön észrevenni. Elzavart volna Mansud. És mindenki megtudja. De Kosincevhez nem tudtam volna hozzámenni. Egyszer valóban azt mondtam apámnak, hogy őt választanám, de csak azért, hogy húzzam az időt. Mert Mansud már ostromolta apámat a beleegyezéséért.

– Akkor tehát maga is Mansudot akarta volna férjnek, épp úgy, mint a szülei. Ha Kosincev nem öli meg őt, és miután kiderül, hogy maga nem terhes, bevallotta volna a botlását Mansudnak, és ha megbocsát, összeházasodnak.

– Igen, azt hiszem.

– Csak hiszi?

– Kedveltem Mansudot. De túl gyorsan történt vele minden. Alig ismertem. Eljött kumiszt venni, meglátott, s másnap már arról beszélt, hol fogunk lakni. És... Azt mondják, ha szeretünk valakit, és az meghal, belerokkanunk a hiányába. De én nem rokkantam bele, én... szinte fellelegeztem – és fájdalmasan leszegi megint a fejét.

– Kellott egyáltalán magának férj? – kérdezi Ink gúnyos éllel.

– Kellott volna. Akit szeretek. De nem várhattam tovább. Az ismerős fiúk, a volt osztálytársaim mind elpusztultak a fronton. Nem akartam gyerek nélkül maradni, örökre a szüleim nyakán. Azt gondoltam, olyan könnyű elválni. Ha törvényes házasságba születik a gyerek, később, ha elválok az apjától, akkor sem szólhatják meg, hogy fattyú.

Jána teát kínál. A vajás tea langyos, zsíros. Nem esik jól a tarbagánhús után. Szindbád savanyúbbat kívánna.

– Kedves Jána – folytatja Ink a kihallgatást. – A szülei miért akarták Kosincevet félreállítani?

– Nem kedvelték.

– Miért nem?

– Idegesítette őket a sok okoskodása.

– Miért nem vallja be, hogy a szülei nem akarták oroszhoz adni a lányukat?

Jána megrázkódik a kérdésre. Szindbádra, majd Inkre néz. Aki azt mondja neki:

– Én orosz vagyok, de ezzel ne foglalkozzon. Nem bánt meg, bármit mond, és a szüleit sem vonjuk felelősségre.

Jána arca felderül, ahogy a menekülőút lehetősége felvillan előtte. Ink lök még egyet rajta:

– Nincs ebben semmi szégyellnivaló. És nem is sérti meg a szovjet népek testvériségét, ha bevallja, Mansuddal burjátul beszélhettek a szülei, ezért akarták őt.

Jána dönt, elfogadja a menekülést. Halkan mondja:

– Igen, ez szólt Mansud mellett. Hogy a szüleim az unokáikkal burjátul...

– Hazudik! – kiált rá Ink, mire Jána a jurta hátsó traktusába menekül. Ink nem vesz vissza a hangerőből és az indulatából. – Mansud is csak oroszul tudott. Maga pedig hazudik nekünk, ahogy hazudott a szüleinek is. És most azonnal megmondja, mi volt Kosincev elutasításának az oka, vagy... – „Elmesélem a szüleinek, mit művelt maga Kosincevvel!”, mondaná Ink, ami végképp ellenséggé, dacból néma ellenséggé tehetné a lányt, ezért a detektív feláll, hogy a kihallgató elé állva akadályozza meg a kártékony mondat elhangzását. De a mondat nem hangzik el. Mert Jána beszélni kezd:

– Apai nagyapám. Miatta akarták eltávolítani.

– Na, még egy keményfejű ember a családban! – csattan fel Ink. – Az öregnek mi volt a baja Kosincevvel?

– Azt nem mondhatom meg.

– Dehogynem! Ki vele!

– Nem lehet.

Ink megremeg a dühtől, Szindbád a kintől, hogy megint falba ütköztek. A detektív átveszi a szót:

– Higgye el, Ink hadnagy nem akar magának rosszat. És mi sem. Nem írunk jelentést róla, ha valamilyen kellemetlen családi titkot árul el. De el kell mondania, mi volt az ok. Ha nem teszi, kikérdezzük a telep összes munkását. Hiányzik, hogy másokat is bevonjuk ebbe az ügybe?

Jána Bajárra néz. Aztán Szindbádra. Megrántja a vállát.

– Nagypám azt mondta, torzszülöttet fogok a világra hozni, ha Kosincev felesége leszek.

Ink és Szindbád döbenten merednek a lányra, Bajár viszont mintha sejtette volna, hogy efféle válasz következik.

– Mi a maga nagypja? Nőgyógyász? Jövőbelátó? – kérdezi Ink.

– *Bő*. Mi így mondjuk. Az oroszok sámánnak nevezik.

– Jaj, ne! – dől hátra Ink. (És a detektív is maga elé emeli kezét, mintha a racionális világot megrontani akaró szellemi dimenziók ellen védekezne.) – A varázslókkal való foglalkozás nem az én műfajom. Ahhoz nem vagyok elég elmeháborodott! Mit szóltok ehhez, fiúk?!

– Ismerem az öreget – feleli csöndben Bajár –, gyógyteákért járok hozzá. Annyi mindent hallani ezekről a furcsa öregekről, nem tudni, mi igaz, mi nem.

– Hol lakik a nagypja? – szegezi a lánynak a kérdést Ink, miután csalódottan végigméri a technikust.

– A szomszéd jurtában.

– Hívja ide!

– Dolgozni van. Jegyellenőr a vonaton. Csak éjfélre ér haza.

– Tehát a nagypja főállásban jegyeket lyukaszt, másodállásban meg varázsol.

– Igen.

– Elvtársaim, mibe keveredtünk!

A jurtaból kilépve Ink magához inti Sojdarbajevet.

– Sok energiát megspóroltunk volna, ha elmondja, hogy az apja áll az elutasítás mögött.

– Nehéz erről beszélni. A sámánok reakciónak lettek minősítve. Ki akar magának bajt?

– Csak nem képzeli, hogy az NKVD előtt titokban tarthatják az öreg ténykedését!

– Persze hogy nem. De... – riadt szemmel néz a három rendőrré, mint aki begyalogol a tengerbe, s hirtelen rádöbben, már nyakáig ér az erős sodrású víz.

– Ne féljen, mi egyszerű rendőrök vagyunk.

Bár a brigádvezető arcán nem látni, hogy a kijelentés eloszlata félelmét, folytatja:

– Sokan járnak apámhoz gyógynövényekért. A tanácstól is, a rendőrségtől is, például Bajár elvtárs. És az NKVD-től is. Az volt a biztosítékunk. Ha onnan jönnek, akkor úgy gondoltuk, békén hagyják az öreget. Mert apám békesámán, amikor kitört a háború, akkor is azt jósolta, győzni fogunk, mert szent célért megyünk harcolni.

– Egy ideje nem jönnek NKVD-sek?

– Így van.

– Ulan-Ude mellett most építenek új datsant. Ez azt jelenti: az állam türelmes.

– A datsan az más, az a buddhistáknak van.

– Az öreg csinált valami olyat, amit korábban nem?

– Nem. Néha társalog a szellemekkel, de ezt tette régebben is.

– Ezt a „társalgást” láthatja más is.

– Igen. Este szokott rájönni a sámánkodás. Felöltözik, veri

a dobját, beszél mindenfélét, alig lehet érteni. De néha azért mégis lehet. Például, hogy Kosincev átkot hoz a családba, hogy torzszülött gyermeket fog nemzeni.

– Igen, ezt mondta Jána is. Kérdezte az öregtől, hogyan jött ez a... ez a *sejtése*?

– Nem lehet vele utána megbeszélni. Csak kábult állapotban látja a szellemeket. És elfelejti, amit a kábulatában mondott.

– Nem iszik az apja az ilyen sámánkodás előtt?

– De igen.

– Van még valaki, aki így társalogni tud a szellemekkel?

– Pervijplánban és a környékén nincs. Nekem kellett volna lennem, mert elég gyakori, hogy ez a képesség apáról fiúra száll. De van, amikor nem száll. Nekem soha, semmiféle megérzésem vagy látomásom nem volt. Brigádvezetőként jártam ideológiai szemináriumra is, ahol dühösen ostorozták a sámánokat.

– Ahhoz mit szolt?

– Nehéz dolog, mert... persze, a tudomány bebizonyította, hogy csak az anyagi valóság van, de az öregek tudása, tánca, mégiscsak a múltunk része.

– Táncolnak is a szellemekkel való társalkodás közben?

– Igen.

– És a nézők?

– Néha ők is. Ha felbírnak állni a lábukra.

– Ők is isznak?

– Ők is.

– Kezdem érteni ennek a sámánkodásnak a lényegét.

– (*gyorsan, mintha a lényegét elfelejtette volna*) Amikor azt mondtam, a feleségem volt nagyon Kosincev ellen, nem hazudtam, mert én figyelmen kívül hagytam volna apám jóslatát, de az asszony... (*legyint*) az minden szavát komolyan veszi!

– A nők hiszékenyebbek, mint a férfiak.

– Igaz. De az is igaz, az apám egyszer megjósolta, hogy a feleségem unokaöccsének ikerfiai fognak születni. És tényleg azok születtek.

– Pusztán véletlen.

– Lehet. Nézze, elhatároztam, hogy a feleségemmel alaposan... hogy elmondom neki, hogy a babonák... hogy legközelebb...

– Isten őrizz! – szól közbe Szindbád. – Jobb a békesség. Inkább azt mondja meg, miből tudják, ha az öreg szellemekkel készül társalogni?

– Olyankor nehezen kel fel, nem megy ki az állatokkal, csak fekszik és a jurta falát bámulja. Legalábbis régebben ezt csinálta. Mert mióta lágerbe viszik, aki késik vagy hiányzik a munkahelyéről...

– Világos.

– Az asszony szerint viszont jó lenne tanácsot kérni az öregtől, mert a három nyakunkba szakadó csapással nem tudunk megbirkózni.

– Melyik az a három csapás?

– Hogy az NKVD türelme elfogyott, aztán Mansud halála, és végül, hogy a kis teve nem tud szopni.

– Köszönöm. Más kérdésem nincs – vonul vissza a detektív.

– Rendőr elvtársak, hallottak már az arkhíról¹?

– Már ittam is – feleli Ink. – Bajár jóvoltából.

– Nem akarják megnézni, hogy készül? Kóstoló is jár.

1 Burját tejpálinka.

A fabarakk felé baktató Szindbád vállát a sajátjával megüti Ink.

– Milyen újra detektíveskedni?

– Már nagyon hiányzott – mondja Szindbád, megnyugodva a másik barátságos hangjától.

– Két dudás nehezen fér meg egy csárdában, de azért nem kaptunk össze, az a lényeg. Meg hogy nincs bizonyíték arra, hogy Kosincevet mással vádolták, mint amit elkövetett.

– Szerintem sincs. Eddig.

A barakk közepén tűzhely, rajta méretes üst. Az üst fölött fazék lóg. A fazék fölött gömbölyű fenekű tál. A tálban hideg víz. Az üstben fortyogva gőzölgő kumiszesztartalma lecsapódik a tál fenekén, s azon középre folyva a fazékba csöpög.

Sojdarbajev egy pohárkával merít a párlatból. Egy keveset a tűzbe lötytyint (sercegnek a cseppek az izzó tevelépenen), majd belekortyol, mormog egy keveset, s a maradékot lehúzza. Ugyanígy cselekedik Bajár is. Aztán kérdő szemekkel a másik két rendőrré néz. Akik bólintanak, hogy hajlandók részt venni a szertartásban. A házigazda színültig tölti a poharat, belekortyol és Szindbádnak nyújtja. – Ukhti! – mondja, és a detektív tolmács nélkül is megérti, hogy ez ivásra biztatás.

A levegő meleg, párás. Akár egy bánjában². Az ablaknál gyermekek és asszonyok kíváncsiskodnak. Az arkhi kifejezetten rossz ízű. Viszont hamar bódít. És Szindbád a szelíd szibbadásban, nagy boldogságára, egyre kevésbé érzi az ital ízét. Burját módra a szőnyegen ülnek. A brigádvezető szárított túrót hozat a feleségével, s mikor az leteszi eléjük, rácsap az asszony fenekére és rikkant valamit burjátul, amitől az asszony elpirul, viszont a gyerekek ugrálva kacagnak.

A pohár elmerül és vándorol. Elmerül és vándorol. – Ukhti! Ukhti! – hallja Szindbád és egy idő múltán már nem tudja megkülönböztetni, hogy ő vagy mások rikkantottak-e. Az ablakok nyitva, a kesernyés füstszag mellett a friss birkaürülék erjedt fűre emlékeztető illata tölti be a teret. Szindbád egyre jobban izzad. Kigombolja zakóját, kihúzza nadrágjából az ingét. Ink is így tesz, de ő állva vetkőzik. És állva is marad. Aztán sarokemeléssel előrehajol (mint ahogy nekifutás előtt tette Grigorij Juhcsev, az irkutszki csoda-rúdugró a körzeti szpartakiádon), majd hátravágja fejét, végigsimítja sörényét, és (mint egy fejében torz népi képzeteket őrző, gyökerét vesztett huligán) kántálni kezd:

Elment Mása a városba
Gombás kosárkát lóbálva
Összeszedett hatvan rubelt
Rádásnak meg egy trippert

Ink most a lábával olyan mozdulatokat tesz, ami egyszerre emlékeztet guggolós tánkra és kerékpárpedál hajtásra. Lelopja Jána fejéről a kendőt, nyakába köti, az ajtónak támasztott seprűt felkapja, megcsókolja és gitározni kezd rajta. A zagyvaságból csak azt az egy visszatérő sort lehet érteni: – „Cigányok, cigányok, hahj, lelkem cigányok!”

– Csasztuskát! Csasztuskát! – szavalják a gyerekek, és Ink nem kéreti sokáig magát:

Kutyabaszta kolhozitkár
Égbe vitte föl a normát
Addig-meddig ordibált
Míg elvágtuk a nyakát

Ekkor azonban egy hosszú, vastag vízszugár éri el a nyomozó nyakát. A vízszugár másik végénél Larissza Sojdarbajeva áll, vödörrel a kezében. Vörös fejjel átkozódik. Férje csitítólag lép hozzá. Ő is kap a nyakába. Szindbád és Bajár nem szólal meg. Ők nem kapnak.

A délután csendes sűrűsödésével kellemes szellő árad be a jurta világítónyílásán. Szindbád megérzi benne a jég fogságától megszabadult növények kipárolgását. A detektív nem aludt el. Csak feküdt és figyelte, ahogy újra kiélesednek érzékei, ahogy terhétől megszabadult értelme megújodik. Nem fáj a feje, nincs semmilyen kellemetlen utóhatása az arkhinak.

A többiek a jurta másik oldalán döltek le. De már felültek. Ink nedves ruháját rendezgeti, Bajár fehér teát szürcsöl, a házigazda a nyakát vakarja, és mosolyogva Szindbádra mutat. Burjátul sűg valamit Bajárnak. Nevetnek.

– Azt kérdezte, mikor fogsz férjhez menni – fordítja Bajár.

2 Orosz fürdő.

Szindbádnak még nem biztos annyira az orosz tudása, hogy a kérdésben rögtön felismerje a gúnyt.

– Negyvenöt elmúltam – válaszolja –, én már csak gondot hoznék egy hölgy életébe.

– Nem, nem. Nem azt kérdezte, mikor fogsz megházasodni. Hanem azt: mikor mész férjhez.

A detektív megrázza a fejét. Nyilván ugratják, de nem bír rájönni, miért.

– Minek néztek engem?

– Hát... *(itt Sojdarbajev már összekucorodik a nevetéstől)*, sok kétséges dolog van a világon, de aki egy jurta keleti felén fekszik, az férfi nem lehet – mondja, mire Szindbád, átvackolja magát a nők oldaláról a férfiak számára fenntartott nyugatira.

Nyárligeten külön bűnözői csoport specializálódott az állami dohánymonopólium kijátszására. „Batyusok”-nak hívták az embereiket, akik éjjelente zsákbakban vagy, mivel asszonyok is foglalkoztak a csempészettel, a nagykendő, a szoknya alatt szállították az árut. A megbízók felapították, kicsomagolták és borozók füstfelhőjében passzolták át, többek között, a vármegye urainak kezébe, akik miután megszavazták az adócsalók elleni hatékonyabb finánc fellépéshez szükséges anyagi eszközöket, maguk is a szűzdohányt preferálták a lebélyezett trafikportéka helyett.

A burjátok sem mennek a boltba dohányért. A jurtaik mögötti kiskertekben termelik meg. Sojdarbajev vasdarabbal megüti a kovakövet, a szikrával lángra lobbant egy kis falevelet, mely olyan, mint az itatóspapír. A lángoló levélkét és a vagdalt dohányt körbekínálja. Ő ezüstpipájából kezd el eregetni, vendégei rudacskákat csavarintanak maguknak. A házigazda gyermekkoráról beszél. Nosztalgiával. A férfi nem idősebb tőle, fut át Szindbád fején, s ekkor újra rádöbben, hogy már neki is múltja van. Talán hosszabb, mint jövője.

A füstcsíkok a kályha csöve mellett távoznak a szabad ég felé.

Szindbád gyomra nagyot kordul. A házigazda szárított túrót és rághatatlanul kemény sajtot tesz eléjük. A rendőrök csalódottan nyúlnak a tálba. Morzsolgatnak. Bajár türelmét veszítve és a rendőrségi étkezde asznapra beígért sültszalonna vacsorájára áhítozva feláll. A detektív int, hogy várjon még. Bajár száját húzva engedelmeskedik.

– Van különben még egy burját munkatársunk – mondja csak úgy mellékesen Szindbád Sojdarbajevnek. – Csimita a neve. Nagyon kedves lány. Az Uszty-Orda-i kerületből jött.

– A Bajkál túlsó oldaláról? Nocsak? Egyszer elhozhatnád, Bajár.

– Birkákat tartanak a szülei – folytatja a detektív, nem hagyva magát megzavarni.

Bajár és Ink a most először hallott információ hatására kérdően néznek rá. Szindbád egyetlen szemhuntyására rájönnek, hogy az valamiben mesterkedik.

– Nocsak. Birkákat – mondja a házigazda, s látszik, csupa fül lett.

– Három testvére él ott a faluban, hármójuknak, persze a kolhozal szerződésben, ezer birkájuk van.

– Ezer? – s megremeg a brigádvezető hangja. – Három családnak?

– Úgy ám.

– És miféle birkák azok?

– Kiváló birkák!

– De a fajtájuk...

– Csimita meg van győződve, hogy az ottani birkák húsa sokkal ízletesebb, mint az ittenié. Merthogy a sztyeppe nagyon száraz, viszont őfeléjük a tajgai tisztásokon mindig dús...

– Még hogy a sztyeppénél van jobb legelő! – ugrik föl Sojdarbajev. – Elbeszélgetnék én azzal a lánnyal. Te Bajár, mondom, hozd már ki egyszer, ha...

– Csimita a múlt héten szabadságra ment. Szüleinél járt. És hozott nekünk ajándékba egy birkacombot. Hát az aztán... az aztán olyan comb volt!

Bajár és Ink csettintenek a nyelvükkel és ők is áradozni kezdenek.

– Mennyi faggyú volt rajta?

A detektív megszeppen a kérdésre, de a házigazda háta mögött Bajár felfúvódó léggömböt utánzó kezét látva, rávágja:

– Rengeteg volt rajta!

A brigádvezető nem bírja tovább. Kiviharzik a sátorból és egy panaszos bégetés mutatja, hova vezetett útja. Az állatot behozza a jurtába.

– Hát ez nem szép állat? Hát talán ettől különbek vannak ott a tajgában? *(Szindbádnak)* Fogja a fejét! *(Bajárnak)* Add ide azt a kést! És tartsd a nyaka alá az edényt!

S miközben az irgalomért könyörgő arcú állat orra váladékát a detektív ölébe lövellve kiszened, Szindbád úgy érzi, hiába jött be a csel, nem fog bírni enni az állatból.

Az asszony sós, borsos, vadhagymás vízben főzi meg a húst.

Szindbád a legzsírosabb falatokat kapja. Bólogat. Barbár hústépkedésben olvad föl az állat iránt érzett lelkiismeret-furdalása.

A feleség visz a másik két jurtába is. Egy lompos korcs ugrál az edény felé. Aztán besomfordál hozzájuk. A házigazda vet neki egy darabot, de mikor csak nem húzza el a fejét, rávág a hátára.

– Tűnj el, te vakarék! Na, várj, legközelebb téged főztek meg! *(vendégei felé fordulva)* Jó a kutyahús, a harmincas években még sokat ettünk. A kazahok meg különösen kedvelik, azt mondják, háromszor kutyahúst enni, az meggyógyítja... Mit is?

– Úgy tudom, a tüdőbajt – segíti ki Bajár.

– Igen, én is azt hiszem. A farkas is jó. Azt is sokat ettem. De a legjobb mégiscsak a tarbagán.

Szindbád étvágya a kutyahúsra gondolva száll el. Szerencsére már épp eléggé telefalta magát. Megtörli a kezét. Írót szízik, kellemesen bizsergeti zsírban fürdő nyelöcsövét és gyomrát az édes-savanykás ital.

– És a rókahús milyen? – kérdi Sojbardajevtől

A házigazda állkapcsa befejezi a rágást. Megharcol magával a férfi, míg legyőzi iszonyát.

– A rókahús? Ki az a bolond, aki rókahúst eszik?

Mégsem bírta Szindbád gyomra a megterhelést, mert pirkadatkor zuborgó hassal, duzadt, viszkető szemmel ébred. Bőre vadhagyma szagot áraszt. Egy csanakkal merít a forralt vizes vödörből. Kiöblíti száját és kilép a jurtából köpni egyet. Fekete szőrmebundás alacsony fickó ül a jobb szélső sátor előtt. Hideg van. A sztyeppe éjjel kiadja magából a nappal összegyűjtött hőt, és a tajga nedves, hűvös lehelete is beteríti.

– Jöjjön be, ne dideregjen itt kinn! – ajánlja fel az ismeretlennek, de az megrázza magát.

„Jobb is így, elvégre mit ajánlgatom én a más jurtáját!” – gondolja s menne vissza ledőlni, mikor kopácsolás üti meg a fülét. A karámok felé néz. Az állatok négy lábon állnak, mint ha valami villanyozná őket, de a kopogás nem onnan jön. Hanem a szomszéd sátorból. Közelebb megy hozzá. Innen a kopogásnak már visszhangja és teltsége van. A tetőponyván halvány fények játszanak. A fények széle szárnyas, hosszú nyakú állatot mintáznak. Benyit.

A jurtát kitöltő illatos, bódító füstöt a nyílt tűz ontja. Az égő tevetrágyán zöld levelek, virágok. Ami kintről halvány fénynek látszott, az a ponyva belső falán fantasztikus, filmvetítésszerűen éles lobogás. Hegyek, tűzfolyók, füstölgő utak, fullasztó ködök, állatok, rohanó hadseregek és eldőlő roppant vörösfenyők képződnek meg.

Körben összezsúfolódott közönség. Észre sem veszik a detektív érkezését. Kigúvadt szemmel figyelik a tűz mellett egyik lábáról a másikra szökdelve táncoló figurát, akinek az arcát alig látni, annyira beborítják testét a szalagok és a fémfüggők. Kezében pálcika-alakokkal mintázott dob és dobverő. A dobantás, csörgés csak kiegészíti a dob játékát. Hol monoton, hol egyre gyorsuló, hol nagy váltásokkal tagolt követhetetlen ritmusú. Mintha távolodna, majd közeledne, s vele együtt a megszólaltatója is. „Hejéhá o-ó, hi dom nya, homoé tan...” – éneklí, és bár Szindbád nem ért burjátul, érzi, hogy ez nem emberi nyelven van, vagy éppen hogy nagyon is emberi, az első emberi, ezért már nem érthető nyelven.

Mégis észrevették, hogy bejött, mert üveget adnak a kezébe. A tejpálínkáknak most egészen különleges, majdnem élvezhető az íze. Illik ahhoz, ami előtte zajlik. A táncoló alak forog, énekel, és Szindbád is körözni kezd a fejével, újra kap a tejpálínkából, újra köröz a fejével, mely egyszerre válik könnyebbé, s mégis nehezebb mozgatni. Egyre nehezebb mozgatni. És a füst is olyan bágyasztó.

– Mit szól hozzá? – kérdi a reggeli mosakodás közben Sojdarbajev.

– Ilyenben még nem volt részem.

– Tán szellemeket is látott?

– Ó, én még kábultan is detektív vagyok, mindent csak bizonyítás után fogadok el. Az édesapja jól van?

– Már vissza is ment dolgozni.

– Épp csak hazatért egy kis sámánkodásra!

– Nincs mit tenni. Kegyetlen munkaverseny bontakozott ki a proletarszki és a pervijpláni vasutasok között. Apám benne van a vasutas szakszervezetben, most kommunista szombat van, aztán rögtön kommunista vasárnapot tartanak.

3 Lófejes koboz, burját népi hangszer.

A morin húr³ fájdalmas dallamát segíti a bölcsődalt dúdoló Larissza Sojdarbajeva. Ahogy nemrég a sámánt, most a városból érkezett morin húr művész játékát figyelik a telep lakói. És az anyateve. A csikója szopik. Jána eloldja a nagyobbik állat lábait összekötő kötele, s az így sem hagyja el kicsinyét.

Tarbagának füttyögetnek, mikor a három rendőr elporoszkál a város felé. Szindbád feje zúg az élményektől, nehéz utat vágni közöttük, hogy a még le nem zárt ügyre koncentrálhasson.

– Bivalyerősek vagytok ti burjátok – mondja Bajárnak. – Én vacogtam, míg átmentem az egyik jurtából a másikban, valaki meg kinn aludt a szabadban.

– Kicsoda?

– Az arcát nem láttam. Fekete bundakabát volt rajta.

– Az Rudolf volt, a medve. Valódi bundában. Néha lejön és összeszedi az ételmaradékot. Ha van valamelyik jurta alján szellőzőnyílás, odafekszik. A melegre.

Szindbád megállítja a lovát.

– És ez senkit nem zavar?!

– Miért zavarna? Nem horkol!

A fuvarozó vállalat udvarán szivárványos színben játszik a sok kiömlött olaj.

A kapus tiszteleg és Loszev igazgató elé vezeti a rendőröket.

Az nem áll fel, csak int, hogy foglaljanak helyet.

Szibériában legalább egy teával meg nem kínálni a vendéget, sértést jelent. Vagy bajt. Szindbád tisztában van ezzel.

– Igazgató elvtárs. Egy munkása érdekel minket – tér rögtön a tárgyra Ink.

– Parancsoljon.

– Bizonyos Valerij.

– (sóhajtva) Valerij Peskov. Ki más.

- *Ki más?* Ez mit jelent?
- Micsoda?
- Honnan tudja, hogy miatta jöttünk?
- De hiszem... Maguk még nem hallották?
- Mit? Beszéljen már!
- Valerij Peskov ma hajnalban szörnyethalt. Az Irkusztk felé vezető úton belevezette a teherautóját egy szakadékba. Pedig senki nem zavarta. Nem előzték és ő sem előzött. Felfoghatatlan!
- Álljunk meg! – int türelemre mindenkit Szindbád. – Nehogy tévedésbe essünk! Mi egy olyan Valerijt keresünk, akinek egy Mansud...
- Persze. Az a burját fiú volt a barátja. Az egyetlen barátja. Akit meg nemrég meggyilkoltak. Örület. Száz sofőrömből a két legjobb egymás után meghal.
- Tud valamit Valerij családjáról?
- Mikor nálunk munkába állt, az anyja még élt Minszkben. De ez még a háború előtt volt.
- Tudja, hol van Valerij holtteste?
- A mentő a rendőrségre vitte.

Gramotkin doktor, aki egy személyben rendőrségi orvosszakértő és fegyverszakértő, a rendőrségi boncteremben ölbe tett kézzel ül. Őket várta. Előtte fekszik Valerij Peskov összeroncsolt holtteste. A ruha nincs felvágva rajta.

- Nem boncolod fel? – kérdi Ink.
- Nincs rá szükség. Megvizsgáltam a vérét, és az eredményekből egyértelműen megállapítható a szerencsétlenség oka.
- Alkohol?
- Találtam azt is. De más is. Morfiumot. Extrém mennyiségben.
- Az orvosszakértő megvárja, míg leülnek.
- Felhívtam a vállalat üzemi orvosát. Peskov emésztési zavarokkal küzdött. Sav kínoztta. Annyira, hogy folyton vizet ivott, mert az, felhívítva a gyomorsavat, némileg enyhítette a panaszait.
- Az üzemi orvos adott neki morfiumot?
- Nem. Sem másféle fájdalomcsillapítót.

Sojdarbajev és Jána a kapitányságon. Már percek óta nézik egymást a rendőrökkel. Ink arra kérte őket, szedjenek össze minden emlékfoszlányt Valerijről. Széttárvák kezüket. Csak a reggeli egy liter víz maradt meg a fejükben róla. Ink elmondja, mi történt. Szindbád lekíséri őket.

- Az öreg megjósolta, hogy nehéz idők következnek – mondja a brigádvezető búcsúzáskor.
- Miféle öreg?
- Az apám.
- Ja, igen. És részleteket nem közölt?
- Sajnos homályosak voltak a szavai. Például azt mondta a végén, hogy meg kell ölni a kakast, csak így szabadulhatunk meg.
- Milyen kakast?
- Nem tudom. Állatot szoktunk áldozni. Főleg lovat. Persze titokban.
- Hát vágjanak le egy kakast, azon már ne múljon!
- De nem azt mondta, hogy „áldozatok kakast”, hanem hogy „meg kell ölni a kakast”.
- Én oroszul sem tudok tökéletesen, burjátul meg pláne nem. Ezt maguknak kell megfejteni. Most menjenek. Ha mégis eszükbe jut valami Valerijjal kapcsolatban, feltétlen értesítsenek minket!

Tíz nappal később a tejivóban.

Ecetes hering van fekete kenyérral. Fejedelmi csemege. A felszolgálólány orosz módra főzött valódi fekete teát is tölt Szindbádnak és Bajárnak. Grátis. (A főnöke, egy Klavdija Petrovna nevezetű természetes asszonyoság csináltatta, de elfelejtkezett róla.)

– Beletenyereztünk valamibe – mondja a Szindbád –, ami sokkal több, mint egy féltékenységi dráma.

Bajár bólint, de hozzáteszi:

– Lehet kapcsolat a morfium és a vetélytárs likvidálása között. Kosincev terjesztő lehetett, ő adott el Mansudnak, Mansud pedig, talán nem is pénzért, talán csak szánalom-ból, adott Valerijnek.

– Én is Kosincevet gondolom a legsötétebbnek az ügyben. Elvégre bizonyíthatóan embert ölt. Keverte a szavakat és ingadozott a kedélyállapota, ez utalhat arra, hogy maga is morfiummal élt.

– Kosincevnek esze ágában sem volt lemondani Jánáról, de Mansud megszarolta: elmondja morfiumfüggőségét a lánynak és szüleinek, ha nem áll engedelmesen félre.

– De Mansudot viszontzsarolhatta.

– És ha meg is tette? Egymást leste és zsarolta a két vetélytárs. És Mansud vesztett. Neki nem volt fegyvere. Legalábbis nem tudunk róla.

– Gramotkin csinált vérvizsgálatot Mansudon?

– Nem mondta, és akkor biztosan nem is csinált. Aki szívlövést kap, annál nem nehéz megállapítani a halál okát.

– A burjátok hamvasztanak vagy temetnek?

– Inkább temetnek. A burját temetőben se sírkő, se más jel. Csak egy parcella a sztyeppén.

– Azért, ha nagyon akarjuk, meg tudjuk találni Mansud sírgödörét.

– Exhumálásra gondolsz?

– Gramotkin megkísérelhetné kimutatni Mansud testében a morfiumot.

Ekkor belép Ink. Halat, kenyeret rendel és közli, végigjárta a kórházat, a gyógyszertárat és a patikákat, akiket előtte megkértek, hogy tartsanak leltárt.

– Mindenhol esküsznek, hogy nem tűnt el morfium.

Hallgatnak. Ebbe az irányba tehát nem nyílt meg út. Hiába remélték.

– A lágerből lehetett látni egy lezuhant repülőgépet roncsait. Állítólag gyógyszert szállított – jut Szindbád eszébe.

– Főleg morfiumot. Senki nem tudja, mennyi égett el, mikor felrobbant a gép.

– Nem lehet, hogy zuhanás közben kidobtak valamennyit?

– Ez a lehetőség rögtön felmerült.

– Kutattak a gyógyszer után?

– A gép viharban érkezett. Azért is zuhant le. A rádióösszeköttetés megszakadt vele. Novoszibirszkbe tartott, mert ott volt a nagy átvevőbázis, vagyis alaposan eltért az útirányról. Kiszámíthatatlan, hol is voltak pontosan, amikor a bajt felfogták. Húsz vagy ötven kilométerre innen?

– Tehát mint tűt keresni a szénakazalban?

– Igen. Kivéve, ha valaki látta zuhanni a csomagokat. De senki ilyen nem jelentkezett.

– Mit tegyünk?

Szindbád elnyomja jóleső mosolyát:

– Felkutatni Valerij anyját. Ha még él. Aztán ott van a vállalat kilencvennyolc sofőrje. Szépen, alaposan kihallgatni mindet. Loszev ugyan azt mondta, Valerij csak Mansuddal barátozott, de ezt honnan tudhatná ő teljes bizonyossággal! Talán van még valaki, aki morfiumot vett. És ki kellene hallgatni mindenkit az állattenyésztő telepen is.

– És körbeszimatolni Kosincev korábbi munkahelyén.

– Ha szükséges.

Szindbád a fejét szorítja két oldalról. Minden javaslattal egyre messzebb és messzebb nyúlik az ügy. Időben is, térben is. Visszakívánja azt a percet, amikor még csak azt vizsgálták, lőtá-

volon kívül vagy belül lovagolt-e Mansud. A rendőrségi irodájuk hátsó ablakából a tajga csíkját látni. Keletre is, nyugatra is a horizontba vész. És a csík mögött az erdőóceán. Persze vannak benne települések, de azokat sorba járni olyan, mintha Nyárligetről a Baltikumba, onnan Normandiába, onnan meg az Alpokba akarna eljutni járhatatlan utakon.

– És mi lenne, ha megfordítanánk a kutatás irányát. Felülről kezdenénk. Hiszen, hogy is indult ez a nyomozás? Ink számára is gyanús lett Kosincev, mert kiszökött a lágerből. Valóban gyanús. Hogy lehet az E-32-esből rögtön kiszökni? És mit kezdhet egy ember a rengeteg közepén? Hogy nem pusztul el? *Egyedül*. Ha ennek a körülményeit megvizsgálánk...

Bajár a fejét rázza:

– Nem vagy velem tisztában, mit beszélsz. (*halkabban*) A lágerfelügyelet és a lágerirányítás az NKVD-hez tartozik.

– Átadnánk nekik az eddigi nyomozás eredményeit és leírnánk egy levélben, hogyan segíthetnénk egymás munkáját. Aztán átvinnénk nekik azt a levelet. Hisz itt vannak a szomszédban.

– *Átvinnének?* Ki? Ki vinné át?

– Én nem vihetem át, hivatalosan csak egy lágernyik vagyok.

– Rám se számíts! Volt egy fiatal rendőrtiszt az osztályunkon, frissen jött ki az akadémiáról. Fél napig dolgoztunk együtt. Mert délbekérették abba a *bizonyos* épületbe. Azóta sem láttam. Amikor Inket bekérte Grecki komendánt⁴ az itteni lágerbe, mely a lágerek legenyhébbike!, hogy nézze már meg, miféle detektív vénával megáldott lágernyikra bukkant, nos, akkor... Ink, hogy mentél be Greckihez?

– Nem volt éppen jókedvem, az igaz. Ki szeret lágerbe járni? De túlzásba esel az NKVD-t illetően. Én jó néhány emberét ismerem. Együtt járok velük ideológiai felkészítésre és sok városi rendezvényen is egyszerre képviselteti magát a rendőrség meg az NKVD, mi ugyanannak a kéznek vagyunk az ujjai.

– Akkor te, esetleg azt a levelet... – kezdené Szindbád.

– Dehogyan viszem! Majd ők szólnak, ha akarnak tőlünk valamit!

– Nem ismerem eléggé az itteni viszonyokat – mondja tagoltan a detektív –, de az nem lehet, hogy már javában dolgoznak az ügyön, s ha mi nem jelentkezünk náluk, azt szabotázsnak fogják tartani? Vagy legalábbis gyengeségnek. És gyenge nyomozókra mi szüksége van az államnak? (*halkabban*) Gyenge nyomozót, *engem*, miért engednek ki a lágeréből?

– A parancsnokunk Grisin főhadnagy. Ha ő újra munkába áll, majd dönt.

– És ha még hetekig nem tér magához a kómából? Ha soha többet nem tér magához?

Szindbádnak lágernyikként visszatérő rémálma volt, hogy kiszökök a lágerből, civil ruhát szerez, bemegy egy étterembe, ahol végre megtömheti hasát. Aztán fizet és távozna. De a bejárati ajtó zárva. Mert az étterem is valójában egy lágerbarakk. És Szindbád csak rázza, rázza a vasrácsos ajtót. ■ ■ ■

4 Lägerparancsnok.

■ Csabai László (1969): Nyíregyházán élő író, nyelvtanár. Legutóbbi kötete: *Szindbád, a detektív* (Magvető, 2010).

RESZELék

Akkoriban sokat csavarogtam. Felszedtem a járdáról a szétszórt üveggolyószilánkokat, apró fémpénzeket, csavarokat. Amikor már elég sok összegyűlt, totemeiket barkácsoltam belőlük. A szüleim nem örültek a szenvedélyemnek, elszívják előled a teret, vágják többször a fejemhez. Hiába engedtem végül az unszolásuknak, s ki-dobtam a kollekciót, kis idővel ismét az utcákon kapirgáltam. Amióta elköltöztem, magam mögött hagytam a gyűjtögető mániámat is. Úgy tűnik, volt valami erő a szülővárosomban, ami arra hajtott, mentsem meg a hulladékot. Talán a föld alatti nagy gázmennyiség, mely többször azzal fenyegetett, kitör és felrobbantja az egész környéket.

Egyik gyűjtögető utamon a szomszédos utcában lófráltam. A mély gödörben találtam meg a vascsövet. Akkora volt, mint a karom. Amikor hozzáértem, hideg, durva anyagként hatott rám. A rozsdás keserű szaga facsarta az orromat. Magasba emeltem a csövet, mint egy kardot, magasán a nap felé, majd lesújtottam vele a betonra. Újabb szikrát vet egy-egy emlékforgács. Elővillannak a hangok: az éles, a tompa, az érces.

Tavasszal munkaakciókat szerveztek az iskolánkban. Talicskában hordtuk a limlomot a méhtelepre. A lerakat a tört kezű Krisztus-szobor közelében volt, közvetlenül a csirkegyár után. Krisztus testét ezüstsínűre festették, úgy hatott, mintha nem is kőből, hanem fémből faragták volna ki. Akárhányszor osztálytársaimmal elhaladtunk mellette a jól megpakolt talicskával, hosszan néztem az ezüstösen csillogó alakot. Szinte ragyogott a tavaszi napfényben a szenvedésbe dermedt test.

Egyszer azt hittem, megvakulok a szobor körüli fényözöntől. Behunytam a szemem, mindig is féltem a vakságtól, hogy nem látok többé mást, csak a tartósított múltat az emlékezetem formalinjában. Az egyik osztálytársam rázott fel a gondolataimból: Mit szólsz, ha ellopnánk, mennyit adnának érte? Fogalmam sincs, de biztos többet ennél a kacatnál, amit most magunkkal cipelünk, válaszoltam. Ezt meg honnan veszed, netán üzleteltél már kegytárgyakkal? Nem, de gondolj bele, egy Krisztusért csak többet adnak, mint rozsdás csövekért, kopott fémdarabokért. Ja, feltéve, ha hisznek benne. Szerintem nem Isten miatt nyúlnának mélyebben a pénztárcába, hanem az emberalak végett, az mégiscsak vonzóbb a szedett-vedett szemétnél.

Vitánkat félbeszakította a méhtelep munkása, akit Kéménynek becéztünk, mert láncdohányos volt. Kásás hangon elmagyarázta, hogy a mérés után hol pakoljuk le a hulladékot, elpöccintette a csonkig szívott cigarettát, meggyújtott egy másik szálát, s visszahúzódt a bódéjába a tévé elé.

Miután lemérték a kupacunkat, Kémény útmutatását követve egy kisebb halomhoz szállítottuk, mely egészen hátul, szinte a telep végében helyezkedett el. Így útközben bőven akadt mit látnom. Hatalmas szeméthegek mindenütt. Emitt egy kopott bicikliváz, összegyűrődött sárhányókkal, amott behorpadt abroncsok, mosógépdobok, szanaszét szögek, girbe-görbe talicskakerekek, radiátorcsövek, autós alkatrészek, régi, használhatatlan disznópörkölkök és csupa olyan szerkezet, amit nem tudtam beazonosítani. Miután kiürítettük a talicskánkat, alaposan körbenéztem, néhány kacatot meg is ütöttem. Különösen egy nagy, talpas I betűre, illetve a római egyesre emlékeztető vasdarab hangja és alakja csábított magához. Amikor rácsaptam, olyan hangot adott ki, mint egy harang. Rideg volt a tapintása, meleg a hangzása. Nem is tévováztam sokat, beleraktam az üres talicskánkba. Nem messze az I-vastól megpillantottam egy viszonylag ép talicskakereket. Rácsaptam egyet-kettőt a közelében heverő vékony, különböző hosszúságú csövekkel: kemény tűhangok verődtek vissza. Ment is a talicskába az iménti szerzemény mellé, a csövekkel együtt. Három csövet választottam, ez három hangszínt jelentett: a rozsdabarna hosszú cső magas frekvencián, tompán szólt, a vékonyabb, nála kisebb, rozsdamentes csőnek mélyebb volt a hangja, míg a legkisebb, a végeinél laposra formált, sérülésekkel teli cső metsző hangzást produkált. Most már csak egy vas autófelni hiányzott. Többet is megnéztem, ütöttem, de legtöbbször színtelenül szólaltak meg. Mígnem egy viszonylag jól megőrzött abroncsra esett a szemem, csupán néhány karcolás volt látható a külső részén a lyukak körül. Több helyen is ráütöttem a kéznél levő rudakkal, idegborzolóan és határozottan jajgatott, úgyhogy a talicskában landolt.

Az osztálytársaim kiröhögtek, tudták, hogy a hulladékért kapott pénzt én kacatokra fogom költeni, vagyis újabb hulladékkal térek haza. Nem érdekelt a gúnyolódásuk, alig vártam, hogy hazaérjek, s a fészemben kipakoljam a tárgyaimat. A fészert egyébként szerb nyelven, šupának hívtuk. Édesanyám szerb, s vele szerbül vagy kevert nyelven beszélek, szemben a magyar édesapámmal, akivel kizárólag magyarul, de ettől függetlenül apám is šupának hívta a fészert. És annak ellenére, hogy már nem élek szülővárosomban, a kettős nyelvi mozgás megmaradt bennem, s velem költözött a jelenlegi homogén környezetbe az a konfliktus is, amely a két nyelv satujába feszült.

A šupában előszedtem az összeguberált gyűjteményemet. Magam elé helyeztem az I-vasat, balra az abroncsot, jobbra a talicskakereket, mindegyiket karnyújtásnyi távolságra. Az I-vas elé rakosgattam a három csövet, először a leghosszabbat, majd a legkisebbet, végül a középső méretűt. Letérdeltem eléjük, hosszan néztem őket. Fokozatosan kialakult egy viszonyrendszer a hőséget termelő testem és a hideg tárgyak között. Beindult valamiféle anyagcsere. Munkáskesztyűt húztam a kezemre, melyet apám a kertészkedéshez használt. A vékony vászon lehetővé tette a tárgyak felületi vonásainak finom érzékelését. Megragadtam a legkisebb csövet, ráütöttem az I-vasra, szép, csengő hang töltötte be a šupát. Az abroncs idegesítően magas hangja következett, elég volt szinte csak megérinteni a csővel a legnagyobb, középső lyuk körül dudorodó körvonalat, máris belehasított a fülbe a reakció. A talicskakerék vékony, pontszerű hangjai új szint vittek az eddigiekbe. Örömmel püfföltem a vasakat, azért is vonultam a šupába, mert sejtettem, szüleimet örületbe kergetné a hangszer-telepem. Nem is mutattam meg nekik, egy zsákba rejtettem a tárgyaimat, majd a šupa sarkába dugtam, s letakartam egy barna, szakadt pokróccal. Semmi sem látzott belőlük a sötétben. Csak akkor vettem elő a vasakat, mikor a szüleim dolgozni mentek, s egyedül hagytak otthon. Így a vasak olyanok lettek számomra, mint az erotika: titokban gyönyörködtem bennük.

Néha egy-egy osztálytársamat beavattam a történetbe. Először kíváncsiskodva figyelték a tárgyak formáit, a hangokat, maguk is kipróbálták őket, ám hamar elunták az egészet, számukra ez csak értéktelen vacak volt. Leszámítva Darazsat, aki azonnal belelkesedett, s arra biztatott, szálljak be a zenekarába, ahol ő gitározik, barátja, Lópata pedig bendzsózik, már régóta együtt pöntyögnek. Köztük van a szomszédja is, Szike, akinek jó kis dobucca van, szülei garázsában próbálnak. Izgatott lettem, gondolkodás nélkül rávágtam az igent. Megbeszéltük, hogy miután a šupa nagyobb volt a garáznál, ott jobban elférünk,

s ezután nálam zenélünk. Megkértem a szomszédaimat, ne áruljanak be a szüleimnek, hogy mi zajlik a šupában. Egyedül a cefreszagú Csomor szomszédom bizonyult kemény diónak, ám egy sörrel őt is lekenyereztem, így gond nélkül zajonghattunk, míg szüleim dolgoztak.

Kóma lett a bandánk neve, s arra utalt, hogy egy tetszhalott állapotban lévő test folyamatainak a hangjait erősítjük fel, mindazt, amit nem lehet szabad füllel hallani. A hangzó végeredmény egyfajta növényyszerű elburjánzáshoz vezetett.

Pár hónap múlva különös élmény részegített meg a šupában. Miután kipróbáltam különböző ritmusokat, primitív dallamszerkezeteket, letettem a földre a csöveket. Percekig figyeltem a körülöttem lévő acélcsendet. A különböző formában heverő tárgyak összefüggő rendszert rajzoltak ki. Ez a látvány megbontott és többszintű teret mutatott. A fekvő abroncs viszonylagossá tette a vízszintest, akárcsak a megdöntött talicskakerék. Az I-vas pedig maga volt a szíve a tér metamorfózisainak, mert ha a szára tövénél fogtam, akkor I-betűt, illetve római egyest, ha pedig a szárait állítottam, akkor kövér H-betűt formáztam. Ám az is feltűnt, mintha dupla T-jelű vas lenne: akármelyik szárát tartottam fent vagy lent, mindig T-betűt mutatott, a különbség csupán annyi, hogy a törzs egyik szára nagyobb a másiknál. A változások számtalan szó kezdőbetűjét, számtalan nyelvet idéztek fel. Jól éreztem magam ebben a kis káoszban.

Naponta játszottam a hulladék-hangszereimen, szüleim munkaideje számomra egyenlő volt a bőrtönből való kiszabadulás érzésével. Közben egyre inkább érzékelttem, a vas olyan, mint a növény, csupa ösztönös és érzelmi rezgés. Ám nincs nyelve. Hogy ki tudja fejezni magát, ütni kell, hol finoman, hol erőteljesebben, attól függően, milyen hullámváltás érvényesül benne. Amikor megérintem a vasat, a meteoritok, a Föld magjának fájdalmát, vágását hallom. A bőröm alatt rejtőző részleteket. Mondat-reszeléket. Rá kell hangolódni, bizonygattam a zenekari társaimnak, akik azt hitték, begolyóztam, kezdem túlzásba vinni a dolgokat. Ha a vasnak érzelmei vannak, akkor csókold meg!, kiáltotta Darázs. Nyaljál be neki!, vihogott Lópata. Szike azonban együtt érzett velem, aki a bőrről állította ugyanazt. Ti meg dugjátok a fütykösötöket a húrjaitok közé!, vágunk vissza közös erővel. Lassan összecsiszolódtunk, a zene volt a mágnes, melyhez úgy tapadtunk, mint a reszelék. Azt hittük, semmi sem tud elszakítani minket egymástól. Míg ki nem tört a háború.

Orcsik Roland: költő, kritikus, szerkesztő. Legutóbbi kötete: *Mahler letöltve* (Kalligram, 2010). Szegeden él.

Alvilág

A cigifüst erős, a bőrbe ivódik,
nem nyithatsz többé ablakot.
Csak érintőlegesen találkozol velem,
amíg átnyújtja, amit talán nem is kellene.
Ilyen májbajos alakok!
Árnyak egy lefejezett birodalomban,
a vállfákon holtak kabátjai.
Az orrában kétgolyós
fémkarika. Mint egy lekonyult súlyzó,
melyet a szaglás emelt föl-le, de
végül az anyag merült ki.
És abban sincs több túlzó,
ahogy a nadrágcsőbe dugja a csontjait.
Megigazítja néha, ahol még volt hús.
Issza a szavaim, mintha így pótolni tudná,
hogy szemérmetlen mondataiból
régés-régen kihulltak a magánhangzók.

Nők

Az öreg professzor,
aki tudja, mire vágyik a nő,
úgyszólván lelkük neszesszerében kutat,
hovatovább intim betétjeik vértértékpeiről olvas,
most csapdába esett.
A gödör éles karói
kegyetlenül felnyársalták.
Szegény, mondja a fiatal költőnő,
és kiigazítja a sminkjét.
A macája ledoktorált régen,
a pincérnő megmenekült
a mikroban hevített obszcén célzásoktól,
a csúnyuló titkárnöknek sem kell hetente
adakoznia.
Lassan
fellelegeznek a bizonytalan nők,
hogy többé nem kell elviselniük,
amit annyira szeretnek.

Csehy Zoltán (1973): költő, műfordító, irodalomtörténész. Legutóbbi kötetei a Kalligramnál: *Homokvihar* (versek, 2010), *Hárman az ágyban. Görög és latin erotikus versek* (második, bővített kiadás, 2010). 2012 elején jelent meg *Amalthea szarva* című kötete szintén a Kalligramnál.

Hagyomány

Erdélyben, a vörös orrú néprajzkutató,
a tiszteletreméltó tanár,
aki begyűjt, lócát, köszöntyűt,
mángorlót, melynek nyelét
úgy faragták, hogy (he-he) boldoggá tegye az asszonyt,
aki csizmában jár és ruháját rejtett butykosok bélelik,
énekelhetnékjében
ki is köpte az első tyuhajt.
Egy test, amelyből kiutat keres a pálinka,
de a ráncos bőr már túl sokáig tartja benn.
Asszony, gyerek, ágyban a helyed.
Megharcolt a férfi, most mulat.

Ennyi gumiállatot

Ennyi gumiállatot képtelenség tisztességesen
elrendezni egy tájban, mely
nem ismeri a nyitott ablakot.
Ebből kifolyólag nem is tudni, benn vagy kinn
vannak, vagyunk-e. Az alaktalan műanyag edény
mégis alakot ölt: mintha befőtt lenne
színes gumifigurákból. Mintha
a gyerekkéz még tudná, mi mire van.
Talán mi is tudjuk, csak már nem érdekel.

A körvonalon

Végül is arra vágyunk, hogy eddig ismeretlen történésekbe
lépjünk be. Hogy belefeledkezzünk, aztán egyetlen pillanatra
kijózanodva kilépünk belőlük és otthagyjuk, mint eb a szarát.
Csak azt a pillanatot kutya nehéz megtalálni,
de néha elég az is, ha már dereng. Ilyenkor egy új történet kezdődik,
pedig, ha logikusan belegondolunk, annak sincs se eleje, se vége.

hagyatéék

megpróbáltam magamban elfojtani a hangjukat, azt reméltem, hogy így mindenkinek könnyebb lesz, aztán véglegesen és maradéktalanul kiejteni őket a fejemből. jó terv. apró tejfogak: nagyapám kiköpött titkait nekem kell cipelnem. képen töröl a felismerés, hogy hiába veszítem el, visszajár, fölbukik ismét az egykori, az összes szerelme. megbabonázott, elcsábult, régi asszonyok súgnak a fülemre gondoskodást, fenyegetést, lakáscímeiket.

a nők, míg hús van a csonton, visszajárnak a szerelemre. hosszan hallgatom érvelésüket, meggyőző technikáikat. nem csak a rajongásért, a hitekért, nem csak marni, követelni. vissza. járnak belém nyugodni, ragyogni, emlékezni. remélni nagyapám szavait, beteljesedni elmulasztott éjszakáikat. meghalni is, végre, hogy legyen miért.

suta szabály csak az idők rendjének betartása. ha néha áthajolok rajtuk, önfeledt hajnalaikba, erősen csíp a lokálok füstje.

záraikat, lassú megértésüket zörgetem. fúrom át magamat zárbetéteken, lakathosszal, vaskos titkaikkal többet időzöm, térdelve előttük, mint ahogyan illendő lenne. meglepődnöm többé már senkin sem érdemes. kiélvezhető vagyok a régmúlt szeretőkért. kincseiket kacatokká rejtem, hogy fiaim is érintetlenül találhassanak rájuk.

mokkacukor

halmozódnak adósságaim.
sírdogálsz ugyan, de
évek óta nem fojtogatnak terápiák.
előzékeny vagyok a havi számlákkal,
hivatalos ügyekkel. úgy élünk, mintha
nem türelmi időben lennénk, mintha
nem egy titkos kegyelemben.
mímeljük a kezdők életét.

barátiam kiveszőben. gyorsan
mérgez a napirend, akár a sorsszerű rák.
irigyelhető a magány, a szegénység is,
nagyon. aki mélyről jön, mélyen figyel.
mélyebben ért.

téged nézlek, kutatlak
napi dolgaimban. a feladatok
jól terelik a figyelmet, remek
pásztorkutyák--, szétmegy
a fejem, úgy csahol a hűség.
reggelizésekről, ebédelésekről
nem feledkezem meg. betartok
minden elvárásnak, ha sértik
a szabályainkat.

erős önkontroll.

kinti zuhanyzásaimra emlékszem,
nagyapám kertjére,
hóesésben. nagy mínuszokra.
bennem az maradt meg, az a csend.
csodálatot hoz, aki visszajön még onnan.
a daganat hege, akár egy melltű, beragyogja
a fürdőkádas, meleg vizes estéinket.
felfokoz a gőz, ha legyintesz a halálra.
nagydíj, havi járadék, hogy örülni van még ok.

bekapcsol kávéfőző, bojler. fürdőhab,
víz süti a lábszáramat. átmelegszik, átél,
ami még van. hátra. előre. elkavarodom.
innen már, hidd el, minden csak mokkacukor.

szuvasodás

tölgyesek tavaszán rád hasonlítok.
hasadozik az agytörzsem. konok vagy,
igazi fafej. míg bosszankodok miattad,
addig te intarziás asztallappá, faragott
lábakká nyarasodsz.
többes számod széles oszlopokban
gyökerezik, fölveri a leveles rigók
fekete hangját. azokban
az évszakokban vajtfüllel, füttyszóra

kell kitapogatnom téged.
nem hibázhatok a választással,
szuvas, porlékony szekrényre
fajulnál, néhány óra alatt.
hiába jönnének fakopáncsok,
láncfűrészek,

orkános viharok szakmai leleménnyel
megmenteni, kinyerni magunkat
belőled.
labirintusokat éltetsz, társz fel az égbe.
kétségbeejtően hosszú odvaidba
vágynom.

ki tudja már, hogy kinek is vagy a
teste,
törzse nyugalma.

bámulod a napom peremét, csillárom
sugarát a polcok illesztékei között.
susogva átderengsz mennyezetem,
neszektől reccsennek rostjaid.

fa felé fordulok, nagyot sóhajtasz,
én meg kezdhetem előlről, belerágni
magam rügyező tenyeredbe.

Kürti László (1976): Vásárosnaményban született, jelenleg a mátészalkai gimnáziumban tanít filozófiát és testnevelést. A *Partium* és a *Vörös Postakocsi* folyóiratok munkatársa. A Debreceni Egyetem Filozófia Tanszékének PhD hallgatója. Legutóbbi verseskötete: *Testi misék* 2012.

kölcsönvett kölcsönlakkcipő

ne haragudj hogy kölcsönvettem
az érettségire kölcsönkapott lakkcipődet
de hát szeretnék egyszer már végre
én is beérni
szeretném végre magamat beérni
érett fejjel teletömködni lótoszlevelekkel
a három számmal nagyobb lakkcipőt
hogy a lábamról le ne essen
hogy a lábamról le ne essek
mert akkor mi lesz énvelem

kölcsönvett kölcsön-lakkcipőmet
nem bízom a jegyüzérre
sem az adóellenőrre
személyesen tisztogatom fényesítgetem
mert a válság felduzzasztotta
a feketegazdaságot
a feketegazdaság felduzzasztotta
a válságot
itt állok fekete lakkcipőben
a duzzasztógáton
most én vagyok a legény

most pedig el fogom mondani
mi a titka
a vonzás hatalmának
vagyis a hatalom vonzásának
már a lakkcipő tekintetében ugye
mindjárt el fogom ezt mondani
önöknek én

mindenki hozzon magával
még egy lakkcipőt
életre szóló álm lakkcipő-utazások
a lakkcipők ismét megállnak
a fekete tenger partján
és a margitszigetnél
az északi járdát végre visszaadom
a fekete lakkcipőknek

válságos időkben válságos lakkcipők
pozitív energiákkal töltöm fel
kölcsönvett kölcsönlakkcipőmet
ma reggel 18 fokos a lakkcipő
elégedett vagyok a lakkcipőmmel
mert hisz lehetne sokkal kisebb
vagy sokkal nagyobb
lakkcipőmben csónakázhatnék
holdfényes estén a városligeti tavon

fekete lakkcipőben bámulom a vizet
tiszt a szívvel hiszem
hogy én bármire képes vagyok
ebben a gyönyörű lakkcipőben
mert az én titkos belső készítésem
egy nagy-nagy kollektív lakkcipő

először egészen kicsi
lakkcipővel kell kezdeni
aztán haladni fokozatosan
az egyre nagyobb lakkcipő felé

meggyőződésesem hogy az új lakkcipő
sokkal igazságosabb lesz mint a régi

a tökéletes fekete lakkcipő

a jó fekete lakkcipő elrejt
el lehet bújni benne
mármint elbújtatni a lábfejet
és megóvja a külső hatásoktól

így csak ritkán következik be
a lábfej ízületeinek és
szalagjainak ficama
és benne a láb nem bűdös

a jó fekete lakkcipő
nem gladiátorcipő
és nem vietnami papucs
nem klumpa és nem is balerinacipő

a jó cipőnek hátul kérge van
és benne nem bicsaklik ki a boka
ha a sarkunkra állunk
kevésbé törik a sarokcsont

mozgásunk és komfortérzetünk
fontos meghatározója
a fekete lakkcipő
ha esztétikus és kényelmes ő

a tökéletes fekete lakkcipőben
nem szakadnak a lábfejszalagok
sem a kendő a pántlika
és a színes szalagok

a tökéletes fekete lakkcipő
tökéletesen kifejezi használója
személyiségének tökéletességét

Debreczeny György (Budapest, 1958): költő. Könyvtárosként dolgozik egy középiskolai kollégiumban. Kötetei: *ellentétpárhuzamok* (Kozmosz, 1982); *elodázható elégiák* (Szépirodalmi, 1989); *Sőt mi több* (Syllabux, 2011).

Daphnis

A JÁTSZÓ SZEMÉLYEK: DAPHNIS
CHLOÉ
JULIS
KAR

(pásztorok, nimphák, satyrosok, báli vendégek, etc.)

(basszus, tenor, bariton, alt, mezzoszoprán, szoprán szólamra, tán 6 vagy 12 fő)

A KÖVETKEZŐ MELLÉK-SZEREPLŐK A KAR TAGJAIBÓL VÁLHATNAK KI:

PISTI, MARIS, BORCSA, ECHO, THYRSIS, TIRTYRUS, VENUS,
DIANA, CUPIDO, BACCHUS, HOLT GRÓF SZELLEME, RUSSZÓ

**Rémes-rímes vadbarokokomédia sok vitézi csókónaivitással, faludínomdánommal papírmességben.
Még nem adatott elő, muzsikára sem operálták.**

SZÍN: A Kertecske a kastély megett, benne elől lombos lugas, lóca, asztal. Hátul az erdő és a szirtes csucok látszanak. Ez állandó s visszatérő. Egyéb szín-váltásokat, mint példának okáért: erdő, báli szála, szirtes bérc, tán nem szükségeltetik megmutatni.

IDŐ: A XVIII. század vége. Két nyári nap, Szentiván körül, az utolsó kimenetelben augusztus vége, avagy szeptember eleje.

II. VÉGZÉS

(...)

ARIA

Később azonban a Kar felváltva is énekelheti véle.

Chloé: Reméllésemnek vége van immár
Nem vagyok süldő lány
Vágyomat is a szél bár elfújná
Ennmagamat csalfán

Nem hitetem s csudaságokkal se
Már nem kecségtetem
Az asszonyi sorsot jól esmérem
Belényugszom végre

Nehéz az özvegyi élet
Védtelen árván éled
Mégis férfival nehezebb
Mint madárka oly gyöngye
Az összes nő élete
Hányottatásokkal tele
Előbb urunk később atyánk
Szabja utunknak irányát
Ha megáld a halál
És kegyes tehozzád
Nincsen több gyámkodás
Szabadság vár reád
Víg özvegyként mulatozhatsz
És sűrűen pukkadozhatsz
Vagyonod bízzál elperlik
S a rokonok beleütik
Krumpliorruk ügyeidbe
Erényes légy ne is kerge
A templomba zárkózzál be
Különben a világ nyelve
Élesedik híreden
S kovaköül pergetnek.

RECITATIVO ACCOMPAGNATO

Chloé: Ugyan füttyüllök erre
Mint Juliskám mondaná
Kész nem érdekel
Csak magam gondján
Fárasztom fejem
Lészen szerető ennyi jár

CHORO

Kar: Azon mint jó lovon
A lankát átnyargalom
Bírom az iramot
Gyöngyörűsége gyúlva
Csókfördőbe csobbanni
Delejességbe fúlva
A kéjben kényezkedni.

RECITATIVO ACCOMPAGNATO

Chloé: Ócska féltett titkomat,
Vajh néki elmondhatom-é
Ki léssz ennek tudója
Mi szívnek mélyin rejtezők
Hisz oly érzékeny ő
Poéta, versszerző
Ki a világ dolga
Mögé be-be kukkant
Ki legyen az, kit túllengedek szívem martján
Nem ő talán a jó és a legmegértőbb társ
Ám csitt mégsem, nem lehet

Sose meg nem érthetne
Hallgatás légyen nevem

(...)

ARIA

Daphnis: Oly különös poéma jut gyakor eszembe
Furfangos rímek jönnek mint sebes fürgeteg
Merész játszi képzetek
A szépség symphoniája
Bolond szavak érzetek
A szívnek andalodása
Ész bolond futamodása

Mi végre mind e sok kancsal
Csiricsaré büdös maszlag
Szédítő-kábító sorok
Vajh miért van akkor régen
Föstményim tiszták és szépek
Voltak s most minden csak forog
Nem mesterséges egyszerű
Töményen nemes nagyszerű

Akkor világok fértek bé egy strophába
Mostan pedig tömérdek szó is hiában
Tobzódznak egyre
a képek, s fények
csuda dalok
és bolond szók
Azt kiáltom egyre most
Csók ó naivitások

CHORO – DAPHNIS

Daphnis: Únalomból megszokásból
A játszás csacskaságából
Vers ömlik a papírosra
Mintha nem pennából tinta
De a karom vére folyva
És a sok jel kanyarogva
Önmagától táncát járja

Kar: Mért e nagy kínvallomás
Bőséges lamentállás
Hiszen temagad mondád
Dícsérve magasztalád
Hogy a szerelem megáld

Daphnis: Való hiszen soha eddig
Ennyit nem verseltem ennyit pedig
Lett volna reá ok bőven
Sok szerelmi szenvedésem

Kar: S most a boldogság honában

Kedves víg Árkádiában
Oly könnyen dalolsz víg örömmel
Mint Orpheus Euridicével

Daphnis: A papírlap megett
Megnyílnak tág termek
Azokat lakja be
A versnek szelleme
Ezetet renzeni be
Poéta sok jelekkel

Kar: Most mégis olybá tűnik
Mínthogyha a verseim
Takarni akarnók
Az üres ásító
Lakatlan teremeket
Tirkitarka leplek
Kegyesen fednek el
Ne lássa senki sem
A tág ürességet

(...)

DUETTO

Tyrsis: Mondám bírok védél
Hiheted
És meg is előzlek
Látod-e
Lám, hamarabb érek
Versenyben
A marcona bércre
Ide fel

Tytirus: Örülj, triumpháltál
Bánja eb!
Ifjabb vagy nálamnál
S igyesebb
Tiéd léssz a bárány
Vigyed el.
Csitt oda pillantsál
Egy ember

Tyrsis: Nem látszik embernek
Oly puhány
Nyomorúság jegye
Orcáján
Öntözi könnyivel
A sziklát
Szerelem van ebben
Majd megládd

Thyrsis: Pásztor mért rísz oly fájdalmasan
Szív facsardul mire e búbanat
A híves sziklás hév könnyűiddel

Hiába mosod, nem lágyítod meg
Feles ügyekvés nem olvad az fel
Rideg marad meghidd bármit teszel

Tytirus: Énkább nálunk könnyíts bús sziveden
Sirámidat mondd halljuk versedet
Ősz szakállam súgja kínod okát
Ily nyomorral minő szép dolog áld
Az ad nyakadra aranyas igát

ARIA

Daphnis: Pásztor társam
Jól találtad
Úgy van, amint megmondád
A kínomnak
Vígsgáomnak
Kútfője ez az érzés-ár

Hol szárazgat
Hol locsolgat
Sebhít jobbról balról ápol
Itt örülök
Ott örülök
Erre vágyok attól fájok

Elmetörődésben
Örök szívórlésben
Kéjben kínban
Éjjel nappal
Nyugalomban
Fáradatban
Élem éltem
Szerelemben

DUETTO

Tytirus: Nem oly nagy gond amint látom és amint
azt mondog
Így van ez ha e verembe az ember bélábol
Nincsen szeme nem lát semmit akárhogyan
bámul
Csak szívének hangos szava hogyha hallik
ámul

Tyrsis: Vigasztalódj jer le velünk le a völgybe
mulatozzunk
Ki-ki versét hogy dalolja furuglyánkat hadd
fualljuk
Jó móddal mi társalkodjunk abban legyen
minden gondunk
Itt e kulacs szép faragott ezt nyerje meg
vidám dalunk

CHORO

Pásztorok s pásztorlányok, avagy nimphák.

Kar: Iramodtak izibe
Hogy nyalka kies helyre leljenek
Lementek a tág völgybe
Hogy ottan egymással versengjenek

Mi többi pásztor társik
Öszveverődünk körébök gyűltünk
Hogy mi légyünk bíráik
Hallgassuk daluk s ki jobb eldöntsünk

A nimphácskák serege
Nézzsze, meggyűlik vidor csapatban
Kinek szebb az éneke
Döntesetek hát ti ki-ki javára

Nimphák: Zöngjétek hát lány énektek
Díszes szókkal rakva
Lantotokat pöngessétek
Furuglyát fuallva

Aki szebben fog danolni
Az nyújtsa a markát
Méltó módon ha megnyeri
Kapja meg jutalmát

Szóljon e dal kegyestekről
Őtet dicsérvétek
Legyen tárgya szerelemről
Azt énekeljétek

TERCETTO

Tityrus: Éles a nap s heve fűt
Édes a dal s zene hűt
Pataknál szunnyad a nyáj
A dalnál gunnyad a nyár

Thyrsis: Mint vándornak a szállás
Mint álmodnak a hállás
A dal szív enyhe s írja
Hallja hív kedves s bírja

Daphnis: Bírja dalom mint szivem
Írja sorom kit illet
Hisz ő tizedik múzsa
Ki hő tüzeim fújja

Tyrsis: Ámít egyre
Csábít kegyre
Nincsen élet nála nélkül
Kincsem élet hála nélkül
Mindég hitet
Míg én hitem
Lassan végül elveszejtem
Azzal együtt elepeztem
Kínba szivem
S sirba viszem

Tityrus: Az én rózsám
Azért ró rám
Nagy hámot elhagyott
Magától elcsapott
Elvált és tőlem hidegült
Ez járt-é tőle kikerül
Hogy felém jó
Oly kevély ő
Mért nem útállom
Két ez út áll oh
Érte halálom
Véle hállanom
De másnak kedvez
S ez mással kedves
Ez egy fősvény
Keskeny ösvény
Ez egytelen
El nem ereszt
Bár a halálom
Általa álom

Daphnis: Engem szeret kegyesem
Ez nem szegte kedvemet
Lelkesen óhajt
Szerelmes sóhajt
Epedezve olly nagy
Gerjedelmet lothat
A szivemből mindég
Aki ettől mind ég
Engem vágy
El nem hágy
Egyetlenem jaj olly furcsa
Lelekemet ez nagyon furja
Mint esméretlen rengeteg
Miben tévelygek rettegek
Nem lelem meg utamat
Mert elvesztem magamat

Nimphák: Kellemes volt deletek
Dallamos volt dalotok

(...)

III. VÉGZÉS

RECITATIVO SECCO

Chloé: Minden rendben megyen? Semmi híjja nincsen a báli készülteknek?

Julis: Mindén akkípp van, ahugyann azt úrnőm meghatta.

Chloé: Hát jól van. Van pedig egy dolog, miről szóllani akartam véled. S kíváncsi vagyok, megnyeré-é tetszésed, s reá állasz-é.

Julis: Mi lenne az?

Chloé: Nemcsak a bálban van máma mulatás, de a falu mezőin is, hiszen Szent Iván napja van. Te bizonynal oda mennél szívesen, ha egyéb miatt nem is, hát Pistid mián. Úgy-e?

Julis: Igén.

Chloé: Ha szűk szókkal szólasz is vélem a te Pistádról, bár ugyan nem tudom min szégyenkedel, nyilván tudom, mert látom, mint érzesz feléje.

Julis: Nincsen mit tagannom.

Chloé: De valljad csak bé, hogy az uraskodást is szívesen felvennéd, s ezt most nem bántásbul mondom, de láttam a múltkor, hogy ágálad magad tükrömben az ékszerimben.

Julis: Úrnőm, bocsásson meg, én azt nem...

Chloé: Hagyjuk ezt most, ne szakíts félbe. Volna néked egy Szent Iván napi ajándokom. Mert e napon minden kifordítottág megengedtetik, máma estve grófné lehetsz. Ha úgy akarod.

Julis: De úrnőm, hugyann? Nem érdemlöttem...

Chloé: Ne szakíts félbe. Álorcás bál lesz a mái. S minthogy a te derekad sem szélesb az enyémnél, s orcádat maszka takarja majd, könnyeden kicserélkezhethünk a bálra.

Julis: Én légyek grófné a grófné helyett? Hugyann? A ruha nem mindén.

Chloé: Hugyann, hugyann? A ruha tölleg nem mindén. Beszélj úri módra. Húzd ki magad. Báj, grácia, gyerünk, mutasd. Nézd, a báró úr közelít. Bókolj. Jó. Lám, eltanultad te az úri modort, látszik az az egynehány esztendő, mióta itt szolgálsz. Még ha nem is practizáltál. Látom tetszik.

Julis: Tetszik úrnőm, megvallom. S szentül hiszem, én ezt végbe viszem.

Chloé: Keverj sok kellemet mozdulatidba. Diszket mondataidba. Ha kell szemed süsd le. Pír borítsa orcád, de csak ha kell. S végső menedékül, ott a legyezöd. Ennyi csak. Nos, reá állasz?

Julis: Hát, nem tudom úrnőm. Szívesen venném...

Chloé: Mit mondtam?

Julis: Szívesen venném. Még ha féllek is.

Chloé: Jó, gondold meg. De ha sokat tanakodol, nem marad idő.

Julis: És hol lèssz az úrnő, ha nem a bálban?

Chloé: Ott, ahol te lennél. A te helyedben leszek.

Julis: Hogy? A parasztkok között a mezőn a tűz körül, mulatozásban...

Chloé: Úgy. No jólvan, Pistádat nem kell féltened, csacska, Daphnisommal mégyek. Ez okból egy öltő férfi s egy női paraszti gúnya kelletik. Ez lenne utolsó mái feladatod. Ne, ne, ne. Nem kell válaszolni. Most bemegyek, s megnézem minden rendjén van-é. Mire kijövök, addigra pedig megtudom válaszod.

CHORO – JULIS

Julis: Milyen pazar ajándék
Ma estve úrnő lennék
A ragyogó bálban
Úri társaságban

Mint az éj csillagai
A bál szép asszonyai
Kerek holdhoz méltán
Mindet túlragyognám

Kar: A diszes uraságok s nyalka legények
Elegánt finomak énnékem bókolnának
Gyönyörű dámák engem iréllenének
Ott lehetnék úrnő hol cselédnek tartának

Julis: Pendely helyett rokolya
Orca helyett álorca

Kar: Kicsiny árért nagy móka

Julis: Szalag helyett korona
Csizma helyett topánka

Kar: Pisti helyett uracska

ARIA

Julis: Jaj a Pisti hová légyek
Úgy szeretem, maj megveszek
De én fő is fordúhatok
Nem szeret meg az átkozott

A szerencse ritkán kegyes
A szerelem ritkán kedvez
Mér rohannyak űutánno
Sëmmibe vész, de nincs párjo

Kemínyedj meg hát szivem
Vesszën el a szerelem
Utószor próbáltom vóna
Ha sziklaszíve meglágyúna

Mindhiábo nem lágyúll az
Csak ridegën elárútat
Fölös a búbáj a varázs
Nem izzik fő má a parázs

Ugorja a tüzet mássol
Párosodjon boszorkánnyol
Ëngëm ma a multság vár
Ëgyedül nekëm áll a bál

(...)

RECITATIVO SECCO

Chloé: Julis, jer félre, de ne látszon! Itt jó. Kimulattam magamat, mint azt sejtëm, jöjj, végbe visszük a cserét.

Julis: Kevés ideig örvendët az úrnő.

Chloé: Kevés ideig lehet ezeknek. Még ha bévül a kacaj is ráz tölök. De néked tetszik majd meglásd. Senki senkit fel nem ösmer, zavaros vízben jó a halfogás, s ha kapás van, nagy multság.

Julis: Jó, há mënjük.

Chloé: Várj egy szempillantást. Drága Acteon, jöjj, mënjük. Jer velem a berekbe, ottan vadássz ne a bálterembe. S a morc Dianát elkerüld! Na, jer!

Daphnis: Mi tetszik?

Julis: Csak bízd reám, s kövess. Julis. Mënjük.

(...)

INTERMEZZO avagy köz-játék

CHORO

Diana nimphái, s Bacchus satyrosai

Nimfák: A berekben szerteszt
Terjedezik a sötét
Bagó huhog
Béka kvádog
Megélléd körül az éj
Bőregér száll
Matat cickány
Szabadon jár ki most kél
Az árnyaktól az nem fél

Amott túlon a tisztáson
Tábortűz lángja világol
Víg a táncuk
Hallik daluk
Szent-Iványi nagy vigalom
Ide várjuk
Úrasszonyunk

Ki eleddig vadásztatott
Diana hív nimfa tábor

Satyrosok: Nimphalyánykák lám a hetykék
Öszvegyúltének ma esmét
Mily kacéran
Játszogatnak
Egyet-egyet most megkapnék
Cserésbe bé
Bokrok megé
Bevonszanám enyelegnék
Venus játékában lennék

Nimphák: El ti el hé Styrosok
Kajlálábú Faunosok
Patás csülköd
Gyapjas túlköd

Borzas irhád gyorsan elhord
Asszonyomhoz
Dianához
Hív maradok szüzen halok
Földi hívságtól irtózok

ARIETTA

Bacchus: Verd a dobot
Ropd a táncot
Szédüljön el az agyad
Vedeld a bort
Tépd le láncod
Kéjben élvez ki szabad

CHORO – BACCHUS

Nimfák: Távozzál kompániáddal
Karvezető: Jobb ha gyorsan elszelelsz
Mert asszonyunk már ide tart

Nimphák: Ha meg talál nagy baj lesz

Bacchus: Balga vagy te nimphalyányka
Hogyha szűz maradsz hiába
Mert hiában valóság
Feles botor szamárság
Aki azt kincsként strázsállja
Mi gyönyörűség forrása
Nem tudja miért él itt
Vajon miért leledzik
E gyönyörű földi forgáson
Magad minek tartóztatod
A túlvilágon meglásd bor
Nincsen sem kéj gyönyör mámor
Hitet csak úrasszonyotok
Jertek inkább én utamon

Karvezető: Patvarkodás
Lészen meglásd
Már jó
Amott oson
Csörg a bokor
Itt lőn

DUETTO

Diana: Méz szavaddal álnok mérget
Csepegtetsz lányim fülébe
Csalárd Bacchus tágulj el
Nincsen itten néked hely
Vakarodj míg kedves vagyok
Szédíts más boldíts máshol

Bacchus: Ah ne tekints oly marconán reám
Mire e szigor engedj már meg

Ellenedre mért van a mulatás
Feles a szépség ha őrized

Jer velem és feredj örömeekben
A földi világ kéjeiben
Törölközzél meg s vígult kedvednek
Töltésében jártasd eszedet

Diana: E földi forgáson vagyon nemesb
A mámor csömörtető hidd
Vadság kicsapongás elszelel
A szellem fénye világít

Bacchus: Nevetnem kell csak egyszer ó próbáld
Mitől óva óvod magad
Az ellenállásnál erősb a csáb
Mi végre ellene hadtartás

Jer csapódj hozzám hamar
Hogy végre megmutassam
Vegyüljünk el kellemben

Diana: Nem semmi nem kell ebben
Amit te vélsz nem egyéb
Mint póri vágybevezés
Csak lantor dolognak
Kielégítése az

Bacchus: A testnek a pihenés nem árt
Éhes gyomor töltekezni vágy
Szívedben bortól gyúllad fel a láng
A szerelem bevezése az ágy

Diana: Éhes disznó makkal álmodik
Ébren se tudja zabolázni
Így őt mind e dolog uralja
A ló parancsol a kocsisnak

Mind e dolog, mit magasztalsz
Csak állhatatlanság
Mert nem uralod magadat
Másként zaboláznád
Erényeddel vágyadat
A testi kívánást

Ha a lélekre nézel
Legyen elméd tiszta
És a kemény erénnyel
Vezesd szíved jobbra
De minek is beszéllek
A számat koptatva

Tartsd a dolgod
De nékem hagyjál nyugtot
Menj utamból
Hagyd mézes kígyós szódót

Bacchus: Ott van dolgom

Szentiványi tűz mellett
Reggelig ott
Vagyon mulatság nékem

Szolgalyányom
Áldozik oltáromon
Vigasztalom
Hogy ily szép van pártomon.

CHORO

Satyrusok: Evoé
Vár Chloé
Evoé

IV. VÉGZÉS

(...)

CHORO

Legények: Hozzátok a rőzsét
Hadd lángójjon tüzünk
Addjátok a rőzsét
Vagy maguk elvesszük

Hogyha nem adjátok
Adjátok szivetek
Hogyha odadjátok
Ide szivetekkel

Leányok: Rakd meg babám a tüzet, hagy csapjon
a lángjo
Gyenge karjaimot melegítsem nálo
Gyüttem is mentem is arra jártom én is
Gyere kedves angyalom ugorj egyet te is

Legények: Gyere babám tégyl rá hadd szikrázzon
lángjo

Leányok: Terítsd földre a subád hadd fekszünk le rájo

Legények: Gyüttem is mentem is arra jártom én is

Leányok: Gyere kedves galambom melegédj meg te is

Legények: Virágos Szent János
Világolj világolj

Leányok: A tüzed lobogjon
Az égig főcsapjon

Legények: Tüzeit megrakójjuk

Leányok: Nígyszöggre rakójjuk

Legények: Égyik szöginn únek
Szíp öregemberek

Leányok: Másik szöginn únek
Szíp öregasszonyok

Legények: Harmadikán únek

DUETTO

Diana: Ő az én szolgálóm
Nem adom Chloém
És Daphnist sem adom
Eridjetek másért

Bacchus: Szerelmes ellenem
Meg kell küzdenünk hát
Magaddal énnekem
Nászajándékul ádd

Szíp ifjú legények
Leányok: Negyedikén únek
Szíp hajadon lyányok

RECITATIVO ACCOMPAGNATO

Chloé: Lám immá ippen íg a tűz
Daphnis: Mënjünk mink is közibük
Chloé: Dalójjunk táncójjunk
Daphnis: És vígan lakozzunk

CHORO

Legények: Két csörgő folyóvíz
Ződ mezőt közre fog

Leányok: Annak a közepin
Majoranna hajtott

Legények: Mely magosra hajlik
Majoranna ágo

Leányok: Égyik ága hajlik
Nagy Pisti válláro

Legények: Másik ága hajlik
Kis Borcsa válláro

Leányok: Pisti megnyöveszti
A bajuccát nagyra

Legények: Szíp haját ereszti
Borcsa koszoróba

Leányok: Rámás csizmát vészén
Pisti a lábáro

Legények: Gyöngy koszorót tészén
Borcsa homlokáro

(...)

CHORO

*Közben a mondott dolgokat beszórák a lángokba,
csujjogatnak.*

Mezzosoprano: Itt a sok szagos virág
A gödösség került már

Bariton: Ne, kövér búzakalász
Jó légyen az aratás

Alto: Itt a sok ízes gyümölcs
Teremjén fáimon több

Tenor: Itt a szagos rúzsaág
Galambom hajlítsd hozzám

Basso: Itt a friss fehér túró
Fíregtű a nyájjom óvd

Soprano: Ne, pártám elhullatjom
A párom megtalálom

(...)

CHORO

Kar: Rejtekekbe
Rejtekeznek
Magas fa tövébe
Hajlik ága
Hajl virága
Körébük hogy védje

DUETTO

Pisti: Gyere Borcsám, gyere vélem
Valamit mutatok
Amott benn lész a cserésbe
Neked átoladom

Borcsa: Igen kíváncsi lány vagyok
Bemegyek én érte
Ippen azér légy te is ott
Hogy magam né fíjkek

Pisti: Ide menjünk
Itt fekügyünk
Ez legyen a nyoszolyánk
Gyere babám
Bújjá hozzám
Nem talál itt senki ránk

Borcsa: Jaj, valaki cupporog
Itt mellettem kuporog

CHORO

Kar: Ám a nagy ijedségnek
Gyorsan vége szakadt
Amint mind ezek négyen
Egymásra akadtak

A két külön ölelés
Végül eggyé olvadt
Lett nagy együtt alélás
Vénus játékában

Immár alusznak minden
Mert úgy elfáradtak
Nagy heveskedésükben
Már egymásra rogytak

ARIA

A holt Gróf szelleme felmerül

Gróf: Acheronon általmenve
Az alsó világból
Im mostan felmerülöttem
A földi világtól
Elszakasztattam már régen
A Léthe folyóból

Eddig nem akartam inni
Mert e szép fényvilágot
El nem akarám feledni
Hol kóstoltam sok jókot
Aram szerettem szeretni
Vígshivvel váltani csókot

Mind e gyönyörűségektől
El nem szabadúlok
Odalenn a sok kesertől
Lassan elaszódok
Szomorúságom nőttön nő
Kóbor árnyként bolygok.

Most Plútó megengedte
Hogy fejőjkek ma estve
Szemlélődni
És vágyódni
Hogy mint mennek a dolgok
Hogy élnek a halandók
Kileshetem
Elrévedek
Míg éltem hogy szerettem
Rövid kis életemnek
Csacsakaságit
Kicsiny bájit
Mit többé nem élvezek
De lám Chloém itt hever

Meztelenen
Fedetlenen
Csúf öröm után pihen
Rút dévajkodás itten
Mi fertelmes
Gerjedelem
Legújabb szeretője
A balga Daphnis ez
S másik kettő
Víg szerető
Undorít e fertezet
Mégis iréllem őket
Más örömök
Más gyönyörök
Vannak ahonnan jövök
Olyan nincsen a földön
De ilyenek
Nem teremnek
Használjátok míg lehet
Kiszabott időtökben
Szégyenetek
Akkor is ez
Hogy úzzön nyugodt álmot
Diana tesz majd arról

ARIA

Daphnis: Kéj
Kín
Kér
Kár
Lép
Láb
Láp
Lop
Vész
Vesz
Víz
Hisz
Hoz
Hív
Hév
Ház
Jere
Vele
Erre
Fele
Ki vagy
Nem esmérlek
Ah
Oh
Uh
Megint játszasz
Bolondítasz

Milly hallatlan szörnyűség
E rút látomány
Jó hogy végre felszerkenék
S nincs rossz álmódás

Álmomban kedvesem látám
Álorcájában
A táncolók között járkált
Eblájolóan

Hogy mily nagy orruálorca
Mily vicces orra
De lám, az már az ő arca
Ő e torz pófa

„Daphnisom mi lelt édes
Mért hültél mostan úgy el
Már nem tetszem
Már nem szeretsz
Mondd csak meg”

Ezt kérdezte
Majd megcsókolt
Ellenemre
Egyre csókolt

Nem tudtam eltaszajtani
Teljesen magába szívott
Nem lehetett ellenkezni
Míg végül kiszipolyozott

Ó szörnyű álom
Kegyetlen látomány
Csak arra vágyom
Ne éltem volna át

Lám egyedül vagyok
A nagy erdőben
Talán csak álom volt
Vagy tényleg többen
Kényeztettük játszón
Egymást kéjekben
Ó igaz volt
Vagy álmodtam
Ábrándozok
Valót láttam

Hol vagyon kedvesem
Mért hagyott magamra
Utána eredek
Talán már otthon van

(...)

DUETTO

Russzó: Nyugalmas Ermenovillből
Nyárfaárnyas szigetemről
A nyirkos bús cintermemből
Csak hozzád jövék ki
Kívánságod szerint
Tevéled szállani

Dahnis: Bizony hogy hév kívánságom
Bölcselked egyre csodálom
Míved olvasván gondolom
Te a bölcsességet
Sikerrel elérted
S a világot érted

Russzó: Meghidd, nem oly nagy dolog
Tudni hogy a világ
Mi körülöttem forog
Csak nagy merő hívság

Ha az ember belátja
Őszintén megvallja
Mennyi feles dologban
Elméjét fárasztja

Szembenéz a semmivel
Nagy egyedülletben
Elűzi a reménséget
Ez kit bölcsnek vélték

Szánalmas boldogtalan
És inkább nyomorult
Mert nincsen káprázata
S végleg kiábrándult

Daphnis: Hiszen ez a boldogság
Bölcs józan belátás
A hiú ábrándtartás
Az boldogtalanság

RECITATIVO SECCO

Russzó: Nincs boldogság e föld kerekén sehol. Az ábránd az, a káprázat épp. Mert míg hisszük, hogy boldogok vagyunk, valóban azok vagyunk. Ám hinni csak egyszer lehet. S aztán...

Daphnis: S ezután már csak a kesergés s búsongás.

Russzó: A semmi.

Daphnis: A semmisség.

Russzó: A semmisség.

ARIO SO

Russzó: Nem lelsz menedéket
E világban sehol
Nem lelsz reménséget
Sem nem vigaszt
Magadba térjél meg
Lelj magánosságot

DUETTO

Daphnis: Magadban lelhetsz meg
Minden nemes kénccset
Magadat esmér meg
Minden mást feledj el

Russzó: Nem lelsz te ott kénccset
Csak mély setétséget

Arcadiába vágytam én szintén
De az aranykor már a régmúlté

A házat, hol lakozol

Mi otthonod

Mondd esméréd-é

Az erdőt, hol utad rovod

E világot

Mondd esméréd-é

S ki mellé fejed hajtod

Hites társod

Mondd esméréd-é

Hogy ki vagy talán tudod

Ennmagadot

Mondd esméréd-é

S mondd esmérhedd-é

Kiesmérhetéd

RECITATIVO SECCO

Chloé: Itt vagy hát, kedvesem! Mit álmodol, mily ábránd kecsegtet, mi látomány hitet?
Daphnis: Ah, Chloém!
Chloé: Jer, bolondos poétám, tálalva vagy az ebéd, lássunk hozzá melegében.
Daphnis: Megyek, csak még e pár sort... Eszembe jutott valami, el ne feledjem.
Chloé: No, de gyorsan. Aztán hagyd a szellemet. A test szüksége is fontos.
Daphnis: Az égilakók is élnek, csak ambrósiával.
Chloé: De nekünk csak disznóhús adatott.

DUETTO

Daphnis: Édes rózsám, mondd Szeretsz engem te még	Daphnis: S túl Acheronon Chloé: Mért kell elbúsítani S komorítanod Inkább menjünk enni
Chloé: Ó, micsoda szók Szeretlek most és még Te kis bolondom S Szeretlek mindég	CHORO avagy Chloé ARIOSO-ja Senki sajnos nem tudhatja Amott túl mi lesz Nincs vándor aki elmondja Hogy honnét tért meg
Daphnis: Örökre, mondd Chloé: Mondom néked sírig	

RECITATIVO SECCO

Julis: Nem akarom azt az ártánt látni többet!
Maris: Jóvan no.
Julis: Nem hajlik az hozzám, vagy csak úgy hajladoz mint a majoranna ágo, ha szél fújja. Egyszer ide, másszor oda csapódik.
Maris: Talán mostan visszacsapódott a Borcsáho?
Julis: Vissza hát. De engem má nem érdeköl.
Maris: Pedig mennyit vesződte érte.
Julis: No hiszen! Őlíg hülye vótam.
Maris: Nem hasznát a babonáskodás.
Julis: Legalábbis rájo nem hasznát.
Maris: Léhetett vóna rosszabb is. Elvész feleségű, akkor lett vóna jobb ez?
Julis: Igazságod van.
Maris: Én mondtam mindíg, állhotatlan a fírfiembër, ide hajlik, oda csapódik, csapodár az, nem lehet vele... Hisz a én Bélám is, nyugoggyík bíkibe, forogjon sírjába, pokol tűzibe, miket kíművelt velem!
Julis: Aszontad szerelëmbű házósodtá.
Maris: No hiszen ippen ez vót a baj! Szeretëtt az, jobban, mind én ötet, csak há a szerelëm elmúlik.
Julis: Jaj, de rossz ezt hallanyi.
Maris: Nem vót aztán annak sëmmi së szent. Elvadút túlem, oszt összeadta magát mindënfële rossz kurvákkol. Aratás után a színakazalba, mikor a ebídet viszëm elejbe! Táncmulatságkor a hátsó udvarba, amíg én arra várok, hogy főkírjenek, táncbo vigyenek.
Julis: Në mondj ilyenëket, inkább pártábo maradok!
Maris: Ajjé, fiatal vagy te még. A ilyen beszídhë még duplátton. Addig remílj amíg lehet. Még a fonyóba is eljárt a legínyëkkel vínsigire.
Julis: Jaj, mindenhun ezt lássó az embër!
Maris: No mikor vígre fődobta a patáit, vëtem a sátorfám, otthattam csapot-papot, ide gyüttem szógányi. Há nem jó íletëm van itt?
Julis: Bëzzëg ezëk a finom nípek nem ínek ilyen dagonyábo!
Maris: Në hidd, në hidd, csak jól takarják. Álságos nípek ezëk az úri nípek. Hívság ez csak mind.
Julis: De legalább szívük van. Mínk csak azza törödünk, hogy jó fírjet fogjunk, aztán gyün a gyerek, főzís, mosás, takarítás...

Maris: Öregasszonság, templom, özvegyiség, hideglelés a kemence mellett, aztán a sír.
Julis: Nékünk csak egy párunk van, az is vagy iszik, vagy kártyázik, vagy ver...
Maris: Vagy kurvákodik.
Julis: A mi legínyeinknek nincsen szívük. Én nem ezt akarom.
Maris: Hanem mit? Há menj el irgalmasnővérnek. Nő filj, lehet szerencséd, vannak akik szípen ínek egymással, dógossan jóba-rosszba.
Julis: Csak találok olyant. De az nem a Pisti léssz.
Maris: Csak vigyázzá, mer kezdő igén kiurasonnyi. Úgy ágállod magad níha a tükörbe, min valami hércégasszony. A jámbor legínyek jobb szeretik a egyszerű, szerény lányokat.
Julis: Ugyan, hiszén csak ámodozok. Azt csak lehet. Van itt jámbor legíny, finom, érző, de az uracska. Parasztba olyan nincsen.
Maris: Van is annak ideje finomkonnyi! Olyan fehér, púha asszonkeze van.
Julis: A múltkor mikor veszekédtem a Pistivel, látto viletlenű.
Maris: És?
Julis: Nagyon veszekédtünk, még bögtém is. Amikor indútam befelé, megragadott, mikor elviharzottam mellette. Magáho vont, megölelt, próbát vigasztalni. Úgy el vótam keserédve, hogy elősször csak sírtam a vállán, aztán kaptam észbe, megréműtem, és befutottam.
Maris: Éjj, hát óvatossabb légyé, ha nem akarod, hogy kitegyenek inné.
Julis: Ilyent én még sēnkítű sē kaptam. „Jóvan no, nē böggé má” Ennyire tellik a többitű.
Maris: A jóisten csinát minkēt ilyennek. Úgy van jól.
Julis: Olyan kedves vót.
Maris: Ha a férfi kedves is, az nem vezet sēmmi jóra. Az csak olyan farkaskedvesség, azzal csalogassa a kislíbákot. Mind csak azt akarja.
Julis: De mégis!
Maris: Kemínyítsd meg a szíved, ha nem akarod, hogy összetörjön. No mēnjünk. Vige van a pihenőnek, trécsölísnek.
Julis: Mēnjünk, má biztos megebídőtek.

(...)

ARIA

Julis: Takarítottanyi mēntem A könyvárszobábo Hárfájo széke mellett Mögötte könyvespóc	Ahogy mögé benézék Égyszēr csak bēfordút
Na és az a könyvszekrény Elállott a faltű	Titkos szoba vót ottan Pócokkal könyvekkal Minden furcsa dógokkal Olyan...

RECITATIVO SECCO

Julis: Jaj, nem bírom elmondanyi sē.
Daphnis: Mégis mi rejtezett ottan?
Julis: Vót egy nagy írott könyv, de há nem tudok óvasnyi.
Daphnis: Mi még?
Julis: Olyan furcsa. Inkább gyűjjön, nízze meg kegyelmed a maga szemivel.
Daphnis: Vezess hát, balga leány.
Julis: Gyorsan, míg vissza nem tér.

CHORO

Kar: Gyorsan, közelg az éjji óra Légy immár titkok tudója Sugár hatoljon zugokba	Míg alkonyodik S jön a sötét Mindenre addig Derüljön fény
---	--

CHORO – DAPHNIS

Viharzene

Daphnis: Láttam mindent s megismertem
Ó szörnyű nap
Milly iszonyat
Rémes titkait felfedtem
A titkos szobába mentem
Az ablakát
Rózsaindák
Burjánözva futják körbe

Kar: A pólcokon ritka könyvek
Ántik s görög
Bölcsök, költők
Sorjázó szép gyűjteménye
Tovább occultista művek
Salamoné
Agrippaé
S minden csuda varázskönyvek

Daphnis: Mennyi curióz ritkaság
Boszorkányság
Bűbájlás
És csupa régi poéta
Az ablak mellett asztalka
Rajta kézzel
Rótt könyvecske
Versekké volt teleírva

Ahol kinyitva volt
A címben ez állott
Átvéve Sapphotól
Félelmetes sorok

Kar: Venus csillagzatja
Édes esthajnal
Már régen letűntél
Elmúlt az éjfél
A találka-óra
Tűnt véled tova
S most némán egymagam
Heverek itt csak

Venus mondd mit tegyek
Meghal kedvesem
Adonis a drága
Tépd meg ruhádat
Már végre hantold el
Szépen gyászold meg

Daphnis: Megragadtam a könyvet
Mohón olvasni kezdtem
Mondhatatlan szépség
Oh mily gyönyörűség
Minden mit írt Chloém
Nem láttam eddig ilyet
Ehhez fogható mívet
Szerelem és halál
Mindegyikben ez áll
Az elmúlás és vágy
Mikor mind kiolvastam
Meg körbepillantottam

Kar: Szemben végig a falon
Arcképek sorakoztak

Daphnis: Megszámoltam hét kép volt

Kar: Egytől egyig férfiak

Daphnis: Hetedik az utolsó
Pedig én magam voltam

Kar: Nézd most kel a telehold
Szinte véres oly piros
Én lettem áldozatod
S te nékem kárhozatom

Daphnis: Jaj mellyemben a szívem
Megrázza a gyötrem
Ver a hideg, ver a víz
Minő rémlátomány hív
Hol vagy Julis hol maradsz
Felakasztom magamat
Hogyha jössz, hát gyere már
Hozd a sebemnek ídját

NAP szűrés

Old, a kölyökkutya kísértelt a kapun, és komótos, de határozott léptekkel átkelt az udvaron. Megállt a legelő szélén, és hunyorogva, reszkető orral nyújtózott egyet az erdő felé, majd békésen letelepedett. Nézte a Chaco sivár fennsíkját, ahogy egymást váltja mező és erdő, erdő és mező. Nem látszott más, csak a legelő sárgás krémszíne és az erdők feketéje. Három oldalról, kétszáz méterre, erdő határolta a birtokot. Nyugat felé a mező kiszélesedett, és egy tágas völgyben végződött, amit viszont a távolban a megkerülhetetlenül sötétlő erdősáv szegélyezett.

Így kora reggel még csendes tisztaságot sugárzott a déli napfényben majd vakítón szikrázó határ. Egy felhő sem volt az égen, szellő sem mozdult. A nyugodt, ezüstös ég alatt csípős frissességet árasztott a mező, egy újabb száraz nap elé nézve az ábrándos lélekre mélabú ült, hálásabb munkáról szövődtek álmok.

A kölyök apja, Milk is átszelte az udvart, és lusta, jóleső sóhajjal leült fia mellé. Egyikük sem mozdult, mivel még nem ébredtek a legyek.

Old, aki már egy ideje az erdő szélét nézte, megjegyezte:

– Húvös ma a reggel.

Milk követte a kölyök tekintetét, majd szórakozottan pislogva megállapodott. Egy kis idő múlva megszólalt:

– Azon a fán van két héja.

Közönyös pillantással kísérték egy elhaladó ökor útját, majd szokásuk szerint tovább bámészkodtak.

Ezalatt a keleti égbolt karmazsinpiros legyezőformát öltött, a látóhatár pedig már elvesztette hajnali élességét. Milk keresztbe tette mellső lábait, és közben enyhe fájdalmat érzett. Mozdulatlanul nézte az ujjait, végül rászánta magát, és megszaglászta őket. Előző nap kipiszkált egy homoki bolhát a mancsából, és az átélt fájdalomra emlékezve alaposan végignyalogatta a sajtó ujját.

– Nem tudtam járni – fakadt ki végül.

Old nem értette, miről beszél Milk, aki hozzátette:

– Sok a bolha.

Ezúttal fölfogta a kölyökkutya is, majd jókora szünet után, ő is megerősítette:

– Sok a bolha.

Aztán ismét hallgattak mindketten, elégedetten.

Előbújt a nap, és a friss levegőt betöltötte a reggeli napfényben megmártózó sakútyúkok kavargó rikoltozása. A két kutya résznyire nyitott szemmel, édesen henyélt a laposan tűző nap aranyszínű fényében fürödve, boldogan pislogva. Apránként kiegészült a páros az újonnan érkezőkkel, megjött Dick, a hallgató kedvenc, Prince, akinek a felső ajkát megtépte egy ormányos medve, így kilátszottak a fogai, és végül Isondú, akinek bennszülött neve volt. Az öt fox-terrier boldogságos nyugalomban, elnyújtózva elaludt.

Egy óra elteltével felriadtak, megéreztek gazdájuk lépteit, aki a pompás, kétszintes tanya másik oldalán tartott lefelé a lépcsőn. Az uradalmi épület alsó szintje vályogból, a felső fából készült, körfolyosója is volt, fakorlással. Mister Jones – törölközőjével a vállán – megállt egy pillanatra a ház sarkán, és fölnezt a már magasan járó napra. Üres tekintete és lebiggyesztett ajka árulkodott előző esti magányos whiskeyzéséről, ami kissé jobban elhúzódott a szokásosnál.

Miközben mosakodott, a kutyák odasomfordáltak hozzá, és farkukat lustán csóválva szaglászták a csizmáját. Mintha erre lennének betanítva, figyelmüket nem kerülte el gazdájuk részlegének legcsekélyebb jele sem. Lassanként magára hagyták, és ismét elheveredtek a napon. Az erősödő meleg miatt azonban csakhamar átpártoltak a folyosók árnyékába.

Ez a nap is ugyanolyan volt, mint a hónap megelőző napjai; száraz, szikrázó, tizennégy órán keresztül perzselő napsütéssel, ami szinte megolvasztotta az égboltot, és pillanatok alatt fehéres, kiégett sebeket mart a nedves földre. Mister Jones kiment a majorhoz, szemügyre vette az előző nap elvégzett munkát, majd visszatért az épülethez. Dél előtt már nem is csinált semmit; megebédelt, és fölment sziesztázni.

A napszamosok két órakor folytatták a gyomlálást, nem törődve a tűző nappal, hiszen a gízgaz sem vonult árnyékba a gyapotföldről. Követték őket a kutyák, akik rajongtak a szántás-vetésért azóta, hogy a tavalyi télen megtanultak megharcolni a héjakkal az eke nyomán kiforduló fehér lárvákért. Mindegyikük lefeküdt egy-egy gyapotcserje alá, és lihegésével kísérte a kapavágások puffanását.

Közben egyre melegebb lett. A néma, szikrázón vakító tájon körös-körül forrt a levegő, szétzilálva a látványt. A felásott föld forró lehetét szótlanul, munkájukba merülve állták a napszamosok, arcukat lebegő kendővel takarták. A kutyák időről időre másik cserje alá húzódtak, így gondoskodtak folyamatosan a hús árnyékról. Elnyújtóztak, de aztán a légszomj miatt mégiscsak föl kellett ülniük, hogy könnyebben szedjék a levegőt.

Föltűnt előttük egy kis agyagdomb délibábja, a dombot annak idején a napszamosok meg sem próbálták fölszántani. Mellette a kölyökkutya váratlanul meglátta Mister Jonest. A gazda egy farönkön ült, és határozottan őt nézte. Old föltápászkodott, közben csóválta a farkát. A többiek is felálltak, ám ők nyugtalanul.

– Ott a gazda! – kiáltotta a kölyök, nem értette, miért viselkednek olyan furcsán a többiek.

– Nem, nem ő az – válaszolta Dick.

A négy kutya egy csoportban állt, és visszafojtva morgott. Le nem vették szemüket Mister Jonesról, aki továbbra sem mozdult, őket nézte. A kölyök – kételkedve – épp közelebb ment volna, de Prince rávicsorgott:

– Nem ő az, hanem a Halál.

A kölyökkutya a félelemtől felborzolt szőrrel vonult vissza a többiekhez.

– A halott gazda? – kérdezte izgatottan.

A többiek, anélkül, hogy válaszoltak volna, vad csaholásba kezdtek, mintha félelmetes támadásba lendülnének. Mister Jones pedig, úgy, ahogy volt, eltűnt a fodrozódó levegőben.

Az ugatásra fölfigyeltek a napszámosok is, de nem vettek észre semmi szokatlant. Körülnéztek, hátha betévedt egy ló a birtokra, majd ismét a gyomok fölé görnyedtek.

A foxik egyenesen visszamentek a tanyához. A kölyök, még mindig nyugtalanul, többször előreszaladt, majd idegesen visszaiügetett a csapathoz. Már megtudta falkatársaitól, hogy ha valaki meghal, az a halála előtt váratlanul föltűnik.

– És honnan tudjátok, hogy akit láttunk, az nem az élő gazda volt? – kérdezte.

– Nem ő volt, és kész – válaszolták kelletlenül.

Nemsokára megérkezik a Halál, és a vele járó új tulajdonos, nélkülözés, durvaság vár rájuk! A délután hátralevő részét gazdájuk mellett töltötték, komoran és éberén. A legkisebb zajra is morogni kezdtek, anélkül, hogy tudták volna, merre.

Aztán a nap lebukott a vízmását sötéten szegélyező pálmák mögött, és az ezüstös éjszaka nyugalmában a kutyák letelepedtek a tanya körül, a felső szinten pedig Mister Jones ott folytatta az italozást, ahol előző este abbahagyta. Éjfél körül hallották a lépteit, majd levett csizmáinak puffanását a deszkapadlón, azután pedig kialudt szobájában a fény. Abban a pillanatban a kutyák még jobban átérték a közelgő gazdaváltást, és sírni kezdtek magukban a szendergő ház mellett. Kórusban sírtak, görcsös, érdes, tépelődő zokogásban törtek ki; vigasztalan vonyításban, melyet vadászkutyahangján hosszan kitarított Prince, miközben a többiek újra és újra zokogni kezdtek. A kölyök csak ugatni tudott. Ahogy telt az este, a négy idősebb kutya a hold fényében összebújva megnyúlt, sirámmal teli pofával kiáltotta égbe saját szerencsétlenségét – gazdájuk, akit most el fognak veszíteni, mindig jól tartotta és dédelgette őket.

A következő reggel maga Mister Jones ment az öszvérekért, maga fogta be őket az ekekapu elé, s délelőtt kilencig dolgozott. Mégis, elégedetlen volt. Nem elég, hogy a földet nem boronálták el rendesen, a kések is életlenek voltak, így az öszvérek sebes lépteinek ritmusára ugrált a szerszám. Nekiállt, hogy megélezze az ekevasat, de miközben összeszerel-

te a gépet, eltörött az egyik csavar. Pont az, amelyikről már akkor látta, hogy hibás, amikor vásárolta az ekekapát. Elküldte egy munkását a legközelebbi műhelybe, figyelmeztette, hogy ügyeljen a lovára, jóindulatú ugyan, de napszúrást kapott. Felnézett a fortyogó, déli napra, majd a napszámos lelkére kötötte, hogy egy pillanatra se vágtazzon vele. Aztán megebédelt, és fölment a házba. A kutyák, akik egész délelőtt egy pillanatra sem tági-tottak gazdájuk mellől, a folyosókon maradtak.

A napfény és némaság nyomasztó terhe alatt nyugtalanul telt a délután. Mindenféle az égő gaz füstje szállt. A tanya épületét körülvevő udvar fehérés földje szemet kápráztatva verte vissza a merőlegesen tűző napsugarakat, szinte táncolt a fox-terrierek álmos pillantása előtt.

– Nem láttuk azóta – mondta Milk.

Old, amint azt hallotta: *láttuk*, érdeklődve hegyezni kezdte fülét. A kölyök az emlékektől hajta talpra állt, és ugatott egy sort, bár nem is tudta igazán, hogy mire. Idővel elhallgatott, letelepedett társaihoz, és együtt, lustán kapkodták a legyeket.

– Nem jött többet – fűzte hozzá Isondú.

– Volt egy gyík az árvalányhaj alatt – jutott eszébe elsőként Prince-nek.

Egy tyúk kelt át az izzó udvaron – csőre nyitva, szárnya lazán a teste mellett –, mintha parázson járna. Prince lustán követte tekintetével, majd hirtelen talpra ugrott.

– Megint itt van! – kiáltotta.

Az udvar északi részén lépdelt egymagában a ló, amelyikkel elindult a napszámos. A kutyák ugrásra készen, dühödten csaholták a közeledő Halált. A ló lehajtott fejjel ballagott, láthatóan rétván, mintha nem tudná, merre menjen. Amint a tanyához ért, tett néhány lépést a kút felé, majd fokozatosan semmivé vált az átható fényben.

Mister Jones is előkerült, nem jött álom a szemére. Éppen folytatta volna az ekekapá összerakását, amikor váratlanul megjelent lóháton a napszámos. A tiltása ellenére minden bizonnyal vágtazott, hogy ilyen korán visszaért. A szerencsétlen ló – a horpaszán látszott, milyen lázasan ver a szíve –, ahogy megszabadult lovasától, lehajtott fejjel megremegett, majd összerogyott, és az oldalára dőlt. A napszámos még le sem vette a sombreroját, még a kezében tartotta a lovaglóstóráját, amikor Mister Jones beküldte a házba, mert érezte, menten elzavarja, ha tovább kell hallgatnia alázatos bocsánatkérését.

A kutyák viszont elégedettek voltak. A Halál, aki gazdájuk után settenkedett, végül beérte a lóval. Boldogok voltak, felszabadultak, és már indultak is volna a tanyához a napszámos után, amikor meghallották, ahogy Mister Jones kiabálva kéri tőle a csavart. Nem hozott csavart: a bolt zárva volt, az eladó éppen aludt, és így tovább. Mister Jones válasza sem méltatta, levette a fogasról a kalapját, és maga indult csavart szerezni. Úgy tűrt a napot, mint egy napszámos, a séta pedig jól is jött, hogy enyhítse rossz kedvét.

A kutyák elindultak vele, de le is táboroztak az első szentjánoskenyérfa árnyékában, túlságosan meleg volt. Onnan figyelték állva, feszülten, összevont szemöldökkel, hogyan távolodik a gazdájuk. Végül felülkerekedett bennük a félelem, hogy magukra maradnak, és erőltetett ügetésbe fogva utána eredtek.

Mister Jones beszerezte a csavart, és elindult visszafelé. Hogy időt nyerjen, toronyiránt, késlekedés nélkül kezdett neki az útnak a tanya felé, levágva a poros útkanyarulatot. Elért a patakhoz, és bevette magát a nádasba, Saladito sűrű nádasába, amelyben nőtt, elszáradt, majd újra szárba szökken a nád, amióta világ a világ, még soha nem égették föl. Egymást érték a kupolaforma, mellig érő zsombékok tömör tömbjei. A nádason átkelni még egy hűs napon sem lett volna könnyű feladat, hát még ebben az időben. Mister Jones mindenestre átvágott rajta, karjával törte az utat a pattogó, az áradások iszapjától porzó nád között, fojtogatta a kimerültség és a csípős salétromgőz.

Végül kiért a mezőre és megállt, de képtelenség volt hosszabb ideig ácsorogni a tűző nap és a fáradtság terhe alatt. Újból útnak indult. A harmadik napja növekvő forróságot megsokszorozta a fullasztó, széteső idő. Az ég fehérén izzott, és még egy enyhe fuvallatot sem lehetett érezni. Légszomj szorongatta a szívet, szinte lehetetlen volt levegőt venni.

Mister Jones érezte, hogy átlépte teherbírása határát. Már egy ideje a fülében dobbant minden egyes szívverése. Úgy érezte, mintha a fejében egy erő fölfelé feszítené a koponyáját. Szédült, ahogy a legelőt nézte. Sietős léptekkel megindult, hogy ennek véget vessen... Aztán hirtelen magához tért, és egészen máshol találta magát – negyed kilométert

gyalogolt, anélkül, hogy tudta volna, mit csinál. Visszanézett, és a fejébe ismét beköltözött a kavargó örvény.

Eközben a kutyák a nyomában jártak, hosszan kilógó nyelvvel ügettek utána. Időnként kifulladások, megálltak egy-egy nádcsomó árnyékában, leültek, szaporábban szedték a levegőt, majd visszatértek a gyötrő napsütésbe. Amikor már közelebb értek a házhoz, gyorsabban szedték a lábukat.

Épp ebben a pillanatban látta meg Old – aki kicsivel a többiek előtt járt – a tanya drótkerítése mögött Mister Jonest, ahogy feléjük tart fehér ruhájában. A kölyök váratlan felismeréssel gazdájára nézett, és megértette...

– A Halál! A Halál! – üvöltötte.

Már a többiek is észrevették, felborzolt szőrrel ugattak, és egy pillanatra elhitték, hogy elhibázza a gazdát. Amint száz méterre ért tőlük, megállt, rájuk nézett égszínkékek szemével, majd ismét elindult.

– Lassítson, gazda! – kiáltott fel Prince.

– Összeütköznek! – vonyították mindahányan.

A másik Mister Jones – kis bizonytalanság után – folytatta útját, de már nem egyenesen feléjük tartott, hanem átlósan, látszólag rossz felé, de az új útirány pontosan a Mister Jonesszal való találkozáshoz vezetett. A kutyák megértették, hogy ezúttal mindennek vége, mert gazdájuk csak ment tovább, egyenesen, az addigi ritmusban, mint egy gép, és nem vett észre az egészből semmit. Már majdnem elérte a másik. A kutyák behúzták farkukat, és nyüszítve oldalaztak. Egy másodperccel később megtörtént a találkozás. Mister Jones megállt, körbefordult, majd összecsuclott.

A napszámosok látták összeesni, és azonnal bevitték a házba, de már a temérdek víz sem segített. Úgy halt meg, hogy már magához sem tért. Mister Moore, a féltestvére Buenos Airesből a birtokra látogatott, egy órát töltött a tanyán, és mindössze négy nap alatt fölszámolta az egész gazdaságot, majd sietve visszatért délre. Az indiánok szétosztották maguk közt a kutyákat, akik attól fogva soványan és betegesen tengődtek, minden este éhesen portyáztak, és kukoricacsöveket loptak a szomszédos tanyákról. ■ ■ ■

Kertes Gábor fordítása

Horacio Silvestre Quiroga Forteza (Salto, Uruguay, 1878 – Buenos Aires, Argentína, 1937): kiemelkedő uruguayi elbeszélő, költő. A 20. század egyik legnagyobb hatású latin-amerikai kispromozás-szerzője, több mint 200 novellája jelent meg. Kipling, Lugones és mindenekelőtt Edgar Allan Poe hatása emelhető ki munkáiban. Az örülettel, halállal, szerelemmel, az őserdő világával és túlvilági témákkal átszőtt elbeszéléseiben nyers realizmussal ábrázolja szereplőinek szélsőséges helyzetekre és ellenséges környezetekre adott reakcióit, a vadvilág és a civilizáció közötti kibékíthetetlen ellentétet. Magyarul nem jelent még meg kötetet.

Kertes Gábor (Szekszárd, 1974): Szegeden végzett közgazdasági programozó matematikus szakon és spanyol nyelv és irodalom szakos bölcsészként, majd a Deustói Egyetemen szerzett posztgraduális diplomát. 2009-ben Babits Mihály műfordítói ösztöndíjat kapott, próza- és versfordításai folyamatosan jelennek meg irodalmi folyóiratokban. Samanta Schweblin (*A madárevő*, 2010) és a fiatal latin-amerikai elbeszélők (*A jövő nem a miénk*, 2011) után legújabb kötetet Roberto Bolaño nagyregénye, a *Vad nyomozók*. Jelenleg a kortárs és a jelentős, mégis kevésbé ismert latin-amerikai irodalom népszerűsítésén munkálkodik.

„Hogy helyet kapjunk az asztalnál”

VIJAY IYER

A 41 éves zongorista, Vijay Iyer, aki indiai szülők gyermekeként New York államban született és nevelkedett, generációjának több szempontból is kiemelkedő reprezentánsa. Gyerekkortól 15 éven át hegedülni tanult, zongoristaként inkább autodidakta. 20 évesen a Yale-en matematika–fizika szakon szerezte első diplomáját, fizikai tanulmányait a Berkeley-n folytatta, ahol egy egyéni doktori programot is elvégzett Technológia és zene címmel. Fokozatosan pályát módosított és professzionális zenész lett, először Steve Coleman, majd Amiri Baraka, a Chicago Art Ensemble tagjai, Wadada Leo Smith, Anthony Braxton és mások mellett tanulva alakította ki esztétikáját, amely a kortárs jazz határait feszegeti. Ő maga ezt a megközelítést kreatív zenének nevezi. Másfél évtized alatt felért a csúcsra, tavaly az év zenésze lett az amerikai Jazzújságírók Szövetségének szavazásán. Idén az amerikai jazz establishment fórumának tartott, 79-ik évfolyamát jegyző Downbeat című jazzmagazin kritikus szavazásán egyszerre öt kategóriát nyert meg, ez rekord a folyóirat történetében, miközben tavaly még az utánpótlás kategóriában nyert ugyanitt. Különösen meglepő ez annak fényében, hogy Iyer a (magyarul) avantgárdként vagy kortársként jellemezhető, kompromisszumoktól elzárkózó, társadalmilag elkötelezett jazzhagyomány folytatójaként határozza meg magát, és művészi, elméleti, valamint oktatói tevékenységének egyik fókusza ennek az iránynak a népszerűsítése.

Iyer a zenei élet szinte minden területén hihetetlenül aktív. Párhuzamosan 6-7 olyan alkotóműhelyként működő zenekarnak is vezetője vagy tagja, amilyeneket más muzsikusok jó, ha kettőt vagy hármat tudnak egyszerre fenntartani. Magyarországon a 2008-as Mediawave-en Rudresh Mahanthappával, a szintén indai származású amerikai szaxofonossal játszott duóban, közös kvartettjük hozta meg számukra pályáján az áttörést, ugyanakkor az amerikai jazzben új hangként emlegetett kettősük szokatlan etnikai identitása sok nehézséget jelentett az érvényesülésükben. Tavalyi lemeze indiai klasszikus zenészekkel készült, új jazztrío lemezeivel idén és 2010-ben is rengeteg elismerést szerzett (Accelerando 2012, Historicity 2010; mindkettő ACT Records). Szabad felfogású zenekara, a Fieldwork szintén trió. További projektjeiben együttműködik a hip-hop verselő Mike Ladd-dal, a költő és ideológus Amira Barakával, de a kortárs és az elektronikus zene sem idegen tőle, és nyitott a társművészetekre (film, színház, multimédia stb.). Iyer rendszeresen publikál tudományos, művészeti és pedagógiai témákban, fellépését a 2009-es Londoni Jazzfesztiválon például a The Guardian az aranymetszésről szóló cikkével harangozta be.

Az interjú 2012. május 29-én a kanadai Banffben készült, annak alkalmából, hogy Iyer előző este koncertet adott a Banff Arts Centre nevű világhírű nyári egyetemen és művészeti központban, amelynek jazzoktatási programján tanárként vett részt. A Banff Jazzműhelyt Oscar Peterson alapította a 70-es években, 10 éven át mostanig a híres amerikai trombitás, Dave Douglas vezette, igazgatóként tőle 2013-tól veszi át Iyer, aki már korábban is tanított itt, és tanárként az USA legnevesebb intézményeiben is dolgozik: UC Berkeley, Manhattan School of Music, Columbia, Harvard, Berklee stb. Érdeemes megjegyezni, hogy Banff klasszikus zenei és színházművészeti programjait több kivándorolt magyar származású művész is meghatározó módon alakította.

■ Olyan sok, bevetésre kész projektje, zenekara van, hogy felsorolni sem könnyű, talán hetet számoltam össze kapásból, amelyekkel szinte azonnal ki tud állni a közönség elé. Tegnap a *Fieldwork* együttessel lépett fel, a legutolsó és a kettővel ezelőtti lemezét az *Yver trióval* adta ki, közben dolgozott indiai klasszikus zenészekkel (*Tirtha*), és így tovább. Milyen alapon dönt, amikor aktuális projektjei közül választ?

Hogy melyikkel lépek éppen fel, azt általában mások döntenek el, aszerint, hogy melyik iránt érdeklődnek, melyiket hívják meg. Magától alakult úgy, hogy ezek az együttesek párhuzamosan élnek és dolgoznak, és többnyire rajtra készek. Az utolsó 10-12, sőt 15 évben ezeket az együtteseket párhuzamosan nevelgettem, fejlesztettem, mert mindebben leginkább az érdekelt, hogy különböző emberekkel dolgozhassak, miközben azért mindez elég szervesen fejlődött. Ha már itt vagyunk, időnk van, mi mást csinálhatnánk... (*nevet*). Az alap a kölcsönös érdeklődés egymás munkája iránt, közös munkánk Rudreshsel például kifejezetten személyes kapcsolat alapján fejlődött, sok múlt azon, hogy kik, milyen emberek voltunk, és hogyan fejlődünk ezalatt.

■ Erre az együttműködésre rá is akartam kérdezni, mert amikor Önt először hallottam a Mediawave-en 2008-ban Győrben, akkor duóban lépett fel Rudresh Mahanthappával.

Ez az egyik példa a hosszabb távú közös munkára. A partnereimmel a triómban, Stephannal [Stephan Crump, bőgős] 1999 óta dolgozom, Marcusszal [Marcus Gilmore, dobos – Z. K.] pedig 2003 óta, a Mike Ladd-dal közös projektet pedig több mint egy évtizede csináljuk együtt, és régóta fennáll a *Fieldwork* is, az a kombináció, amit tegnap este hallott. Ezenkívül rendszeresen duózunk Craig Tabornnal. Tehát ez leginkább kitartás részéről, hogy szeretek végigmenni az úton azokkal, akikkel elkezdtünk valamit, hogy tényleg kiderüljön, mit tudunk együtt létrehozni. Az utóbbi években pedig, azt hiszem, volt elég érdeklődés mindegyik iránt, hogy fenntarthassam ezeket a projekteket, és turnézzunk. Persze a turnék során történnek a fontos dolgok, hiába volna a sok munka a próbákon és a stúdióban, hogyha egy egészen más fejlődési-változási folyamat indulna el, amikor mindez közönség elé kerül.

■ Mindenesetre érdekes az Ön pályáján a sorra következő projekteket figyelni egymás után, mert az aktuális bizonyosan más lesz, mint az előző volt. Lehet, hogy a változatosság izgatja?

Nem, még csak azt sem mondhatnám, hogy a változatosság motivál. Azt hiszem, hogy ezek a különböző zenei kollaborációk az én különböző oldalaimat mutatják meg. Nem mondhatnám, hogy amit csinálok, abban különböző stílusok keverednek, hogy valami eklekticizmus volna benne, vagy hogy a különböző zenekarokkal más és más stílusokat játszanék. Amik létrejönnek, azok meghatározott zenei kollaborációk meghatározott emberekkel. A *Tirtha* például nem arról szólt, hogy összejövünk, játszunk valami jazzt – egyáltalán nem. Hanem úgy zajlott, hogy most akkor nézzük meg, mit tudunk mi hárman együtt létrehozni. Stílusról, műfajról nem beszéltünk egy szót sem. Ezeket a kategóriákat egyes csoportok, közösségek hozzák létre, nem azok az emberek, akik együtt dolgoznak. Nem tőlünk jönnek ezek a fogalmak. Ha mi valami autentikusat hozunk létre, akkor addig jó, amíg nem esik rögtön bele valamilyen kategóriába.

■ Azért mégis úgy tűnik, hogy a jazz található az ön tevékenységének fókuszában. Bár elég pontatlan lenne azt mondani, hogy ön jazz-zenész, és kész, hiszen annyi különböző dolgot csinál, amelyek a műfaj alternatív felfogása felé mutatnak.

Persze ez azon múlik, hogy mennyire leszűkítő fogalomként használja ezt a szót. Ha a jazztörténetet nézem, ha azokra gondolok, akik engem a leginkább inspiráltak: Duke Ellington, Charles Mingus, Miles Davis, John Coltrane, Alice Coltrane,

Sun Ra, Anthony Braxton, Henry Threadgill, ők mind *transzidiomatikus* muzsikusok. Ezt a kifejezést Braxton használta először arra, hogy mindegyiküket jazz-muzsikusként tartják, de mindegyikük olyan alkotásokat hozott létre, amelyek túlmutatnak a kategóriákon. Tehát ha használni akarja a jazz megjelölést, nekem ezzel alapvetően nincs bajom, miközben azért kicsit kétlelkű vagyok vele kapcsolatban. Néha visszautasítom, máskor meg elfogadom. Azoknak a nagy része, akiktől sokat tanultam, Steve Coleman, Roscoe Mitchell, Wadada Leo Smith, Amiri Baraka, Butch Morris eltérően viszonyulnak ehhez a kérdéshez. Butchcsal éppen a múlt hónapban beszélgettem, és megkérdeztem erről – ő szívesen nevezi magát jazz-zenésznek. Mert ez az a közösség, amely őt tanította, amely felnevelte. És jellemző rá egyfajta érzékenység, amelyből ez a zene kinőtt. Ha így gondolok rá, akkor mindenképpen vállalható. Még amikor zeneszerzőként dolgozom szimfonikus zenekarokkal és kamaragyüttesekkel, ami mostanában egyre többször fordul elő, akkor is ebből a fajta érzékenységből származik az inspirációm. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy mindig „jazz hangzása” volna a szerzeményeimnek, nem egyfajta retrospektív kategóriába akarom ezeket bepréselni, hanem az, hogy a kreativitás adta érzékenységből táplálkoznak. Az improvizáció döntő szerepe, a valós időben zajló kísérletezés – ezek írják le leginkább, hogy milyen típusú esztétika felől érkezem. Amelynek fontos jellemzője, hogy mind e mellett nagyon nyitott a külső hatásokra, ami mindig is döntően jellemző volt a jazzre. Coltrane nyitott volt az egész földkerekségből érkező hatásokra, ahogy Wadada Leo Smith is; ezek az emberek sosem úgy tanulmányozták a zenét, hogy közben a műfaj- vagy stílus kategóriák orientálták volna őket. Elmélyedtek egy-egy diszciplínában, begyűjtöttek különböző információkat, és azt keresték, hogy miből építkezhetnének tovább. Ez nekem is ösztönzést ad a folytatáshoz. Azt hiszem, továbbra is abban a közösségben helyezem el magam, amelyik jazz-zenészekből áll. Ez vonatkozik olyan emberekre is, mint például Braxton, vagy Threadgill, akik gyakran szerzenek zenét szimfonikus- vagy kamarazenekarok felkérése, és akkor ezekben a művekben nincs is improvizáció. Attól még őket jazz-zenésznek tartják, bármit csinálnak, bármilyen zenét írnak. Ez egyfajta következetesség a részükről. Azt hiszem, egy ideje felhagytam vele, hogy küzdjek ez ellen, inkább az alkotásra koncentrálok, hogy nyitott legyek a kölcsönös hatásokra, és hagyjam, hogy egy-egy közös munka lehessen az, ami. Nem mondhatom, hogy nem vagyok jazz-zenész, persze nem jó semmilyen skatulyába beszorítva lenni, de amikor az emberről a jazz-magazinok írnak, az embert a jazzfesztiválokra hívják és jazzklubokba, be kell látni, hogy valamilyen szinten ez a megnevezése a közösségünknek, legalábbis a biznisznek. Hogy azután ez egy stílust jelöl-e, abban nem vagyok biztos. De valami olyat biztosan jelöl, amelyben mind részt veszünk.

■ **Az a benyomásom, hogy a jazz a korábbiaknál szélesebb gyűjtőfogalom lett, ha minden aktuális irányzatát beleszámítjuk.**

Nem, azt hiszem, már a 70-es években is elég széles fogalom volt. Annyi minden történt akkoriban, például az *Art Ensemble of Chicago* és Michael Brecker. Azután ott volt Kenny Barron, Abbey Lincoln és Cecil Taylor, ők mind aktívak voltak akkor, és ez így egy igen széles spektrum.

■ **Érdekes, hogy a 70-es éveket kiemelkedőként említi, mert a legtöbb jazztörténetben nem tartják túl nagy becsben ezt az évtizedet.**

Igen, és ez számomra komoly problémát jelent. A kreatív zenei irányzat – ami az én felfogásomban a korai 60-as években kezdődött és egészen a 90-es évekig tartott, vagy még tovább, hiszen sok képviselője még ma is velünk van, aktív – nem zárult le végérvényesen. Csak éppen a közösség tagjai maguk úgy érzékelik, hogy a diskurzus súlypontja mozdult el. Volt egy bizonyos öngyűlölet a közösségben.

■ **Miért?**

Mert az üzlet és zene találkozása nyomán elkerülhetetlen, hogy valamennyi öngyűlölet gerjesztődjék. Amiért az ember él-hal, azt a közönség nem veszi meg (*nevet*), és persze akkor az ember azon kezdi törni a fejét, hogy most akkor az én esztétikámmal van-e a baj, vagy a többségével? Nem is arról van szó, hogy tetszik-e a közönségnek, hanem hogy megveszik-e. Nem arról, hogy jó-e, hanem hogy vágyakoznak-e rá. Nagyon fájdalmas tudni azt, hogy az ember munkája értékes, de nem vágyakoznak rá. Különösen azért, mert a vágyakozás olyan rizikós és bonyolult folyamat a kapitalizmus társadalmi rendszerében, ahol a vágyat manipulálják, mert így adják el az emberek a termékeiket. Mondtam is a növendékeimnek most, hogy ne a sikert határozzák meg prioritásként, mert az efemerális. A siker a vágyakozással függ össze. Ha már a vágyakozás képbe kerül, akkor annyi minden bejön vele együtt. A faji kérdés, a szexualitás, az összes ilyen jellegű szempont szerepet játszik, legkevésbé az alkotás minősége. A növendékeknek azt akartam hangsúlyozni, hogy ne a siker, hanem a fenntarthatóság legyen a fő szempontjuk. Nem csak azt kell megtanulniuk, hogy hogyan kell az alkotást létrehozni, mert előfordulhat, hogy öt év elteltével zsákutcába kerülnek, hanem azon is el kell gondolkodjanak, hogy hogyan csináljanak végig öt évtizedet, hatot. Amikor a pályára lépnek, ezzel a perspektívával kell számoljanak. A 20-22 éves növendékeim mondjuk Roy Haynest kell példának vegyék, aki 87 éves, de ma is olyan aktív, mint a 20 évesek.

■ **Ha a 70-es évek zenéjét másképp látja, akkor arra is kíváncsi vagyok, hogy a saját generációjából kikre néz fel?**

Az én generációmól? Az egész itteni tanári karra. Sok kollégámra, sok mindenkire a generációmól, akikre felnéztem, akiket megkerestem, és próbáltam együtt dolgozni velük. Craig Taborn jó példa. Nagyon jól éreztük magunkat a másik társaságában, amikor kézzongorás, elejétől a végéig teljesen improvizált koncerteket adtunk. Először Roscoe Mitchell [az *Art Ensemble of Chicago* tagjának – Z. K.] együttesében, a *Note Factory*ben dolgoztunk együtt, ennek már vagy 11-12 éve. Az utolsó 3-4 évben több lehetőségünk volt duóban fellépni. Taborn egészen elképesztő, lenyűgöző, olyan, mintha Art Tatumot hallanám, már szinte büntetés őt hallgatni, gyorsan kell rá inni valamit... (*nevet*), de annyira nyitott, és olyan széles rálátása van a dolgokra. Önmagát kísérleti zenészként pozicionálja, szinte minden iskola és korszak hatással volt rá. Igazi radikális gondolkodó, de ő még alá is tudja mindezt támasztani virtuozitással és intellektuális energiával, meg mély érzésekkel.

Rajta kívül Tyshawn Soreyt kell említenem, akinek víziója van arról, hogy hova akar eljutni, és az élettereje is megvan hozzá, nagyon tehetséges. Tyshawnnal 2001-ben dolgoztam először, a *Blood Sutra* című lemezemen is szerepel. Amikor Tyshawn belépett az együttesbe, nem volt több 20 évesnél. Nagyon érdekes volt végignézni, hogy most már igazán bízik magában, és olyan úton halad, amelyet a felfedezés igénye határoz meg. Ezt a radikális érzékenységet minden zenei kontextusba magával hozza, és elfogadtatja.

Steve Lehmann, a *Fieldwork* harmadik tagja borzasztó keményen dolgozik, és ez meglátszik a munkájának és kutatásainak az eredményén. Rengeteg izgalmas ötlete van.

■ **És ugyan ebben az évben nincs itt a tanári karban Rudresh Mahanthappa, de vele is legalább annyit dolgozott, mint az említettekkel.**

Rudresh és én olyanok vagyunk már, mint a testvérek. 1995-ben kezdtünk együtt játszani, folyamatosan tartjuk a kapcsolatot, és nagyjából tandemben alakítottuk ki a művészi elképzeléseinket. Nyitnunk kellett magunknak egy teret a világban, ahol a kreatív zenének élhetünk. Ez az elején nem volt magától értetődő. Sokszor kellett alkudoznunk a másságunkat illetően. Az, hogy ázsiai-amerikaiak vagyunk, azt jelenti, hogy az emberek újra és újra megkérdőjelezzik, hogy mennyire vagyunk amerikaiak. A jazzt Amerikában úgy tekintik, mint az egyik legamerikaibb dolgot. Természetesen jelen van az egész földkerekségen, és helyi dialektusban beszél-

lik a világ különböző tájain, de a jazzre mégis azt mondják, hogy olyan amerikai, mint a baseball; a leglényegét tekintve amerikai.

■ Nem véletlen, hogy Ken Burns mind a jazzről, mind a baseballról forgatott dokumentumfilmet.

Így igaz. Ebbe a térbe léptünk be mi, és ezt először meg kellett emészte a közvélemény. Azt kérdezték, hogy: „*Akkor most tényleg amerikaiak vagytok? Van indiai hatás a zenétekben? Mikortól kezdve inkább indiai a zenétek? Ugye ti nem vagytok amerikaiak? Nem lehettek azok, mert indiai nevetek van, és úgy is néztek ki. Akkor bizonyítsátok be, hogy amerikaiak vagytok!*” Ebben a furcsa dinamikában kellett ki-erősokoljuk a helyünket magunknak, mindezzel szemben kellett a saját identitásunkat megerősítenünk. És az identitásunk elég komplikált. Bevándorlók gyermekei vagyunk, én az Egyesült Államokban születtem és nevelkedtem, vagyok annyira amerikai, mint Brad Mehldau vagy Jason Moran. De mindezt meg kellett erősítenünk. Eközben nagyon is erős hatással volt rám a kulturális örökségem. Nekem kellett azt a pozíciót elérnem, hogy meghatározhassam a feltételeket, amelyek között mindez megtörténhet, a hatás érvényesülhet. Sok közös munkánk Rudreshsel, vagy amikor külön-külön játszottunk is, mind arról szólt, hogy ezt a kreatív művészeti útkeresés során próbáljuk meg artikulálni. Főleg azokban a munkáinkban, amelyeket a késő 90-es években és a múlt évtized első felében vettünk fel. Négy kvartettlemezem, az ő három kvartettje, és egy duólemez, ez egy nagy rakás felvétel (*nevet*), nem említve azokat a dolgokat, amelyeket megcsináltunk, csak nincsenek dokumentálva, legalábbis nincsenek lemezen kiadva, mind-mind annak a projektnek a része volt, hogy amerikaiak vagyunk – tehát nem az volt a projekt célja, hogy amerikaiakká váljunk, hanem a megerősítése, hogy azok vagyunk.

■ Ezt a közönség előtt, vagy inkább a szakma, a zeneipar képviselői előtt kellett bizonygatni?

Ez a kérdés állandóan felmerült. A kritikusoknál, a koncertszervezőknél. Ezért mondom, hogy az egész folyamat arról szól, hogy megteremtik-e a vágyat iránta. A koncertszervezőnek el kell adnia a jegyeket a koncertedre. És az a helyzet, hogy a vágyakozás vagy identifikációval, vagy fetiszizálással váltható ki. Vagy úgy néznek rád, az arcodra, a nevedre a plakáton, hogy: Ja, igen, ez az ember olyan, mint én. Oda akarok menni, és részesülni akarok abban az élményben, amelyben saját magam egy változatával találkozom. – Vagy, a másik esetben rád néznek és azt mondják: Ezt birtokolni akarom. – (*Nevet*) Ezt hívom fetiszizálásnak. Ez a nyugati ember perspektívája, amikor a nem-nyugati szubjektumra néz. Gyakran így propagálják a jazzt a világban, különösen Európában. Az afro-amerikaiakat fetiszizálják.

■ Mostanában olvastam több arra utaló dolgot is, hogy ez a jelenség a jazz elterjedésével, a 20-as évek elejétől kezdve jellemző volt Európában.

Oh, ez a folyamat annál is régebben, a tizenharmadik században kezdődött. Tehát amikor mi kerültünk ebbe a helyzetbe, mint indiai származású amerikaiak, egyáltalán nem arról szólt a történet, hogy milyen zenét játszunk, és az hogy szól, hanem bejöttek ezek a zenén kívüli tényezők. Erre persze azt is lehet mondani, hogy mindez csak azért történt így, mert valahogy el kellett adni a zenénket. Másrészt viszont az történt, hogy fel kellett ébreszteni a vágyat a magunkfélék iránt, akik egy másik közösségből érkeztek, akikre még azt sem lehet mondani, hogy jogfosztottak vagy hátrányos helyzetűek, inkább csak marginalizáltak voltak. Olyan kisebbségből jöttünk, amelyre általában nem néztek tisztelettel. Én úgy nőttem fel az Államokban, hogy soha senkit sem láttam a tévében, aki úgy nézett ki, mint én, sem a mozifilmekben, sem újságban a fényképeken – soha. Ez csak akkor következett be, amikor az én generációm kezdett beérni, amikor már részt vettünk a kultúrában, beléptünk mint aktív kulturális cselekvők, alkotók, és ez csak nagyjából az utóbbi évtizedre tehető. Mi voltunk az úttörők, mi voltunk az elsők, akik indiai-amerika-

iként akár mivel a nyilvánosság elé léptek. Hogyan tudunk eljutni oda, hogy lehetőségünk legyen aktívan cselekedni, és ne rólunk meséljük a vicceket? Oda akarunk eljutni a kulturális közegben, ahol szubjektumként tudunk megnyilvánulni. Nem pénzt akartunk keresni. Az volt a célunk, hogy részt vehessünk a diskurzusban, helyet kapjunk az asztalnál. Ezt nehéz volt elérni, és nagyon hosszú időbe is telt, de mostanra kifizetődött. Persze ezzel nem azt akarom mondani, hogy már meggazdagodtam. Olyan értelemben érte meg, hogy például Rudresh neyedik éve egyfolytában megnyeri Az év altszaxofonos címet a *Downbeat* című magazin kritikusai szavazásán, és én a *Downbeat* következő számában úgy szerepelek, mint Az év zongoristája, Az év előadóművésze, Az év lemeze, Az év jazzegyüttese és Az év zeneszerző tehetsége. Tehát öt szavazást megnyertem a *Downbeat* folyóiratban.

■ Ez nem sok mindenkinek sikerült eddig...

Ez még nem történt meg soha, viszont Robert Glasper zongorista idén ugyan csak öt kategóriában végzett az élen. Tehát mind a kettőnknek kijutott ez a dicsőség. Azt hiszem, Jason Moran zongorista három szavazást nyert meg, de senki nem nyert még ötöt egyszerre. Jó, persze, ez csak a *Downbeat*, de azért mindenképpen áttörés, valami történt ebben az évtizedben, és ennek viszont ez az elismerés jó mérőfoka. Ez még csak azt sem jelenti, hogy most nyugodtan hátradőlhetek és pihenhetek a babérjaimon azzal, hogy sikerült; amit megpróbáltunk, azt megcsináltuk. Nem, még most is, továbbra is dolgozunk rajta. Számomra azért nagyon is szívet melengető arra gondolni, hogy 15 vagy 17 év alatt elértünk erre a pontra.

■ Rendszeresen tanít és különböző tanfolyamokon is oktat. Talán fontosabb már Önnek a tanítás, mint korábban?

Rengeteg jazziskolában tanítanak zenét, főiskolákon és konzervatóriumokban, de a legtöbbjük borzasztó. Komolyan, szörnyű. Nemcsak hogy középszerű, hanem *kurva szar*. Azt vettem észre, hogy fontos lenne, hogy akik ott vannak a terepen, és ezt a munkát végzik, belépjenek és segítsenek, még csak azt sem mondanám, hogy továbbadják a tudásukat, nem ez a cél, hanem inkább hogy felállítsanak bizonyos kapaszkodókat a növendékeknek arra vonatkozóan, hogy mit jelent művészek lenni. Ugyanis egyre inkább csak mesterséggént kezelik, ezt Wadada Leo Smith-től tanultam meg, aki a Cal Artson [California Institute for the Arts, Los Angeles egyik elővárosában – Z. K.] tanít régóta. Smith végül is létrehozta a saját tanszékét. Működött ott egy jazzprogram, azon kívül volt egy kortárs zenei is. Ezek a közösségek őt nem érdekelték, és a tanszékek sem érdeklődtek iránta, így kialakította a saját képzési programját, és afro-amerikai improvizációs zenei programnak nevezte el. Smith mondta nekem, hogy ha ebben a környezetben nincs meg a növendékben a művész személyisége, akkor azt sem fogja tudni, hogy mihez kezdjen magával. Az egész lesilányul arra, hogy a hallgatók teljesítik az egyetemi követelményeket, és papírt kapnak róla a kezükbe. Nem ezért vagyunk itt, akármilyen művészeti ágról van szó.

■ Elfogadta a felkérést, hogy a Banff Centre jazzműhelyének az igazgatója legyen. Miért?

Ezt a felkérést nem azért fogadtam el, mert szükségem volt a melóra. Nem volt szükségem rá. Nekem ebben az a fontos, hogy befolyásolni tudjam a mezőnyt azért, hogy létrehozunk egy biztos helyet arra, hogy az emberek kísérletezzenek, aktív művészekkel kerüljenek kapcsolatba, tágítsák és próbálgassák a határaikat. Hogy érezzék a növendékek, hogy erre ők is képesek, hogy mindez hatalmukban áll. Nem az érdekel, hogy trenírozzuk a növendékeket a sikerre, hogy ezáltal fejlődjön a karrierjük. Hanem hogy hozzásegítsük a növendéket ahhoz, hogy ön maga legyen. Én ugyan növendékként nem vettem részt ilyen programban, zeneiskolai vagy egyéb formális keretek között, de briliáns emberek segítettek a fejlődésem, akik példát adtak számomra. Azt akarom elősegíteni, hogy ilyen lehetősége-

ket mások is kapjanak, főleg olyanok, akik alapesetben nem jutnának hozzá ehhez. Ezért döntöttem úgy, hogy belépek ebbe a kalandba. Nem csak azzal, hogy zenélek, hanem az intenzív zenei közösségépítés által, hogy kezdeményezzük a közösségi összetartozás érzését. Vannak tehát hosszú távú céljaim is, de úgy találtam, hogy sok olyan része van a tudásnak, amelyet a hallgatóknak egyszerűen nincs módjukban megismerni. Ez főleg azzal magyarázható, hogy sok helyen inkább az tanítják, amit könnyű megtanítani.

■ **A hangszeres technikát, nem?**

Igen, ennek is megvan a metodikája. Könnyű azt oktatni például, hogy hogyan kell úgy játszani, ahogy egy olyan zenész, aki 55 évvel ezelőtt vette fel a lemezeit. Ezt könnyebb megtanítani, mert régebb óta tanulmányozzák. Viszont nem könnyű azt megmutatni, hogy manapság hogyan váljon belőlük művész. Ezt megtanítani nem is lehet, képessé kell tenni őket arra, hogy erre az útra maguk rálépjenek. Eszközöket kell a kezükbe adni, hogy azon dolgozzanak, hogy önmagukká váljanak.

Ezen kívül azzal is tisztában kell legyenek, hogy mi volt előttük. Át kell lássák a folyamatokat. És ezek a mai növendékek nem tudják, mi történt előttük, például amiről beszéltem, erről a nagyjából 30 éves zenetörténeti korszakról, a kreatív zenei mozgalomról. Nagyjából minden, ami a Love Supreme [John Coltrane 1965-ben megjelent lemeze – Z. K.] után következett be. Olyan dolgokat is meg kell ismerni, amelyeket nem könnyű. Ezzel függ össze, hogy ugyan istenítik Coltrane-t, de senki sem ejt egy szót sem 1965 utáni munkáiról. Miért nem beszélnek az élete utolsó két évében felvett lemezeiről? Mi a baj azokkal? Szembe kellene nézni a ténnyel, hogy ezek is léteznek, és elkezdenni róla beszélgetni. És akkor ott vannak az AACM [a chicagói Association for the Advancement of Creative Music – Z. K.] művészei, a Black Artist Group, az M-Base [Steve Coleman köre – Z. K.], ezek a közösségek, amelyeket egy adott közös céllal alapítottak. Ezekből a zenéből az általam kritizált jazztanszékek tananyagában semmi sincs. Ezek a művészek formáltak engem nagymértékben azzá, amivé lettem, mind olyanformán, hogy az alkotásaikat megismertem, mind pedig úgy, hogy inaskodtam mellettük, együttműködtem velük. A mai jazz tanszéki hallgatókkal sokszor előfordul, hogy nem tudják, ki az a Steve Coleman. Hogy ne is említsük Henry Threadgill, Anthony Braxton vagy akár Cecil Taylor nevét. Ezért mondtam, hogy ezek a jazzoktatási programok sokszor nagyon rosszak. Arról kéne szóljanak, hogy felmutassák, ki hagyott maradandó nyomot a világban. Nem csak a jazz világra nézve, hanem az egész világra. Kik azok, akik valóban megváltoztatták a világot az alkotásaikkal? Nem a stilszták, hanem a kreatív emberek.

■ **Ön szerint tehát van egy ága a jazz családfának, amelyet eléggé elhallgatnak.**

Hangsúlyozni kell, hogy ezek az emberek mintha ki lennének szakítva a hagyomány folytonosságából. Sokszor azzal szembesül a növendék, hogy az ember vagy részese kíván lenni a hagyománynak, vagy, ha a kreatív útra lép, akkor semmibe kell vegye. Ezeket egymást kizáró útként aposztrofálják. Bár lehet, hogy tévedek, de úgy látom, ezt a bináris megközelítést az utolsó negyedszázad neokonzervatív hulláma indította el a jazzben; hogy valaki vagy elfogadja a hagyományt, vagy tagadja. Ami könnyen cáfolható azzal, hogyha az ember megnézi, hogy mi történt például a 80-as években, egy újabb olyan évtizedben, amiről nem divat sokat beszélni. Amikor én jártam egyetemre, a Yale-re, 1988–92 között, előfizettem a *The Village Voice*-ra. Gary Giddins, Greg Tate és mások írták a jazzcikkekét. Amit mostanában egymást kizáró alternatívaként aposztrofálnak, az ő cikkeikben jól megfér egymás mellett. És ez elég jó támpontot adott nekem arra vonatkozóan, hogy aktuálisan mi történik a zenében. Egyébként ma már meg lehet találni ezeket a weben is, a *Destination Out* elnevezésű blog újraközölte a *Village Voice* 1990-ben tartott, elég széles körű kritikai szavazását a 80-as évtized legjobbairól. A listákon együtt vannak az AACM-alkotók és az úgynevezett mainstream muzikusok, pél-

dául Muhal Richard Abrams, Abbey Lincoln, Betty Carter, Herbie Hancock, együtt mindenki. És senki sem mondta, hogy vagy az egyiket lehet szeretni, vagy a másikat, megosztottak barátságosan ezeken a helyeken. Ezért érzem azt, hogy ezt a fajta érzékenységet vissza kell hozni, mert lassan elül már a csatazaj, vége a harcnak. Ma már újra látni olyan művészeket, akik szimultán több világban is otthon érzik magukat, mint például amilyen Ornette Coleman vagy Cecil Taylor, akik nyitottak az új ötletekre. És nem csak stílusok és műfajok között teremtenek átjárást, hanem a diszciplínák között is.

■ **Ön a barátaival együtt, mint Craig Taborn, Rudresh Mahanthappa, nagyon fontosnak tartja, hogy nyitott maradjon a zenén kívüli művészi és intellektuális impulzusokra, jól látom?**

Igen, ez nagyon fontos. A zenének a világban kell élnie, párbeszédben azzal, ami a világban történik. Ha helyet akar találni a zenéjének a világban, akkor tudnia kell, hogy mi zajlik a világban. Nem csak azt, hogy milyen új zenék vannak, hanem azt is, hogy mi történik a világban. Ez az energia, amit az ember tükrözni akar, vagy befolyásolni, vagy kihasználni. Mindig sokat tanulok abból, hogy csak hallgatom a közönséget. Lehet, hogy azért jöttek, hogy minket hallgassanak, én azonban nagyon is fülelek, figyelek rájuk...

■ **Hogyan?**

Azt figyelem, hogy miként reagálnak, hogyan veszik a levegőt. Sokat meg lehet tudni egy helyről úgy, hogyha csak azt figyeli az ember, hogy hogyan veszi a közönség a levegőt (*nevet*). Ha az ember a színpadon van egy teremben vagy egy klubban, akkor érződik egyfajta energia, ami a közönség felől jön, mert mindent magukkal hoznak ebbe a helyzetbe, mindent, amik, és amilyenek ők. Ennek érdemes tudatában lenni. Én nem úgy tekintek magamra, mint aki a koncerttel műsort sugároz, a folyamatot inkább beszélgetésként élem át. ■ ■ ■

■ **Ziperovszky Kornél:** újságíró, kritikus, a *Gramofon* – *Klasszikus és Jazz* folyóirat főmunkatársa, a bécsi Collegium Hungaricum volt igazgatóhelyettese.

VÁGYÍRÁS

Füst Milán *A feleségem története* című regényében

és VÁGYOLVASÁS

1. Műfaji keretek és a narráció alapviszonyai

Füst Milán regénye, *A feleségem története* alcímében egy meglehetősen laza műfaji meghatározást tartalmaz. Störr kapitány feljegyzéseiként jeleníti meg a művet. Maga az elbeszélői szöveg pontosabb műfajmegjelölést használva Störr életírásról¹ beszél. Mindkét fogalom nyomatékositja, hogy az elbeszélés narrátora a holland hajóskapitány. Az utóbbi viszont ellentmondani látszik a címnek, és az ellentmondás a regény olvasása során még nyilvánvalóbbá válik. Amint az értelmezők közül többen is megállapították², Störr nem a felesége történetét, hanem a magáét írja, olyannyira, hogy a regény egyik alapkérdése éppen az lesz, mi és hogyan beszélhető el Lizzy történetéből Störr életírásának kontextusában. A regény narratív viszonyainak feltárása ezért az én-elbeszélés itt megvalósuló változatának vizsgálatát kell, hogy jelentse. A vizsgálatnak egyaránt vonatkoznia kell a narrátorra és a fokalizációra, vagyis a nyelvnek mindazon működésmódjaira, amelyek lehetővé teszik, hogy a világ látványa és maga a látás együttesen jelenjék meg az elbeszélésben.

Az én-regény elbeszéléséért egy jellemmel rendelkező narrátor felelős. A geneti kategorizáció alapján vizsgálva a narráció viszonyait, nyilvánvaló, hogy a regényben mindvégig autodiegetikus elbeszéléssel van dolgunk. Az elbeszélő, Störr kapitány egyben a regény főszereplője is. Az elbeszélői tudat és a szereplői tudat

között azonban időbeli távolság van, ami nem feltétlenül jár együtt az utóidejű emlékezés tudástöbbletével. Az elbeszélés indoka egyfelől az önigazolás³, másfelől az öntanúsítás⁴. Az elbeszélés az átélő és az emlékező tudat kölcsönhatásából megképződő horizonthoz rendelve közvetíti a világ egy adott látásmódját, és minden más tudást, például Lizzyét, csak Störr értelmezői teljesítményének közbeiktatásával enged a szöveg felszínére jutni. Ez azt jelenti, hogy amikor párbeszédekben Störr kapitányé mellett egy másik hangot is hallunk, a hang nem egy másik tudás valóságát jelöli, hanem azt a módot, ahogyan az övétől eltérő tudás Störr emlékezetében hangként megképződik.

Mieke Bal szerint ebben az esetben is azáltal tárhatóak fel a narráció viszonyai, ha rámutatunk, milyen kapcsolat fűzi az elbeszélő ént ahhoz, amit elmond⁵, vagyis hogy milyen az a látásmód, amely az eseményeket bemutatja.⁶ A fokalizáció tehát elsősorban a fokalizálóról árulkodik. A látásmód ebben a viszonyban nem egyéb, mint a tudás modalitása, bizonyosságának foka és az az érdekeltség, amellyel a tárgyakat és a személyeket a szemlélet terébe állítja. A „látásmód” fogalmát azonban ehelyütt radikálisan le kell választanunk a látásról. Störr elsősorban nem a vizuálitáson keresztül reprezentálja a maga világát. Hangokat, párbeszédet idéz. A regény csupa anekdotikus előadott epizódból áll.

Mivel az elbeszélés szétválasztja az emlékező és az átélő tudat színrevitelét, kettős fokalizációval van dolgunk. Az emlékező elbeszéléshez folyamatos reflexió

járul, amely bizonyos esetekben pontosítja, definiálja, illetve elsősorban a testi valóság felől értelmezi azt, ami a szereplői nézőpontból feltárul. Ám mivel az elbeszélés célja az öngazolás és az öntanúsítás, a két narrációs szint nem válik szét élesen, és a fokalizációban sem idéz elő törést.

A tudás modalitásáról sokat elmond a regény első mondata: „Hogy a feleségem megcsal, régen sejtetem.” A mondat erőteljesen beleírja a szövegbe az elbeszélő identifikációját, és éppen ennek a módja kölcsönöz sajátos jelleget *A feleségem történetének*. Az elbeszélő én identifikációja a feleség figurája köré szerveződik. Ebben a tényben oldódik fel a kétféle műfajmegjelölés ellentéte. Az identifikáció azonban a feleség hűségéről vagy hűtlenségéről alkotott bizonytalan tudáson alapszik. Ez nyomban nyilvánvalóvá válik, ha a kezdőmondatot szembeállítjuk a bizonyosság magasabb fokán megfogalmazott változatával: 'Hogy a feleségem megcsal, régen tudtam'. A feleség figurája köré szerveződő világ a sejtés, a feltételezés és a nemtudás terében épül föl, és így az elbeszélő én identifikációs játzmái, amennyiben ezek tükörviszonyt létesítenek a feleség történetének elmondhatóságával, szintén bizonytalan szerkezetekben bontakoznak ki. A bizonytalanságot növeli az elbeszélés reflexiós szintjén jelentkező tudás jellege. Az emlékezéshez kötődő másodlagos, reflexív narratíva végső soron sem az öngazolás, sem az öntanúsítás feladatát nem tudja betölteni, ellenkezőleg, egyfajta pszichológiai szkepszisről⁷ vagy agnoszticizmusról⁸ árulkodó kommentárjai még inkább elbizonytalanítják az átélő tudat narratíváját. „Mínt hogy duplaszerkezetű az emberi lélek, tudvalevő. Nem kell hát hinni neki, sem a panaszainak. Mert a multságát keresi minden időben.”⁹

2. Az értelemképzés eljárásai és az értelem elhalasztódása

A regény végén megtudjuk, hogy az elbeszélés jelen idejében Störr hamarosan betölti ötvenharmadik évét. Ettől az időtől jól megkülönböztethető a felelevenített emlékek ideje, tudástöbblet azonban nem képződik az évek során. Störr az elbeszélés idején semmivel sem tud többet a felesége viselt dolgairól, mint amennyit házasságuk idején tudott. Sőt, ha esetleg bizonyítékot talál valamire, miként a regény végén egy spanyol nyelvű levelet, amely nem hagy kétséget afelől, hogy Lizzy meghalt, akkor is inkább a bizonytalanságot és vele a reménykedést választja: „S bár a levél itt van a kezemben, én mégsem hiszem el, hogy ez így van.”¹⁰ Ami a világról szóló sejtések, megérzések és tapasztalatok szerkezetét illeti, a regény a női-

ben érzékelt másik köré szerveződik. A megértés erre a másikra, az én másikjára irányul. Kérdés, hogy a női mint a férfi én másikja mennyire hozzáférhető az elbeszélői tudat számára, miközben minden mondata újratermeli a férfi és a női közötti törést, differenciát, hiszen értelmezői teljesítménye a titok folyamatos újratermelésével megmarad a sejtések és a gyanakvások terében. „Mi ezeknek a titka? Igen a nők, mi a titkuk?”¹¹, kérdezi Störr, és ezzel a narratív diskurzusnak olyan rendjét alakítja ki, amelyben a férfi elbeszélő csakis távoli másikként mutathat rá a nőire.

A női mint másik Füst Milán regényében elsősorban természetesen Lizzyvel azonosítható. A másik itteni reprezentációjának megértése érdekében már az elemzésnek ezen a pontján érdemes figyelembe venni a gender szempontjának érvényesítéséből adódó következtetéseket. Susan Friedman szerint a női önéletrajzírások esetében „az egyén nem érzi úgy, hogy másokon kívül létezne, még kevésbé, hogy mások ellenében, hanem másokkal együtt egy olyan független létmódban, amely saját ritmusát a közösségen belül erősíti meg. (...) [A közösségen belül] az életutak olyan sokrétűen gabalyodnak össze, hogy mindegyik központja egyszerre mindenhol van, határa pedig sehol sincs.”¹² Ehhez a policentrikus narratív mintázathoz képest a férfi önéletrajzíró elbeszélőmódja egy-központúként értelmezhető. Ebben az esetben nem a közösség jut szóhoz, hanem egyetlen szerző, aki saját szempontjai szerint elképzeleli ezt a közösséget és plurális erejét eltörölve juttatja szóhoz, vagyis a közösség tagjai helyett is beszélni kezd, és ily módon kisajátítja és elnémítja mások hangját.¹³

Störr kapitány nyilvánvalóan ezt teszi Lizzyvel. De mivel saját identifikációja köré szerveződik, a másik elnémítása az én hozzáférhetetlenségét eredményezi. Mivel az elbeszélés elsősorban mégis az én narratív identitásának kiépítésére irányul, ami ebben a szerkezetben szükségszerűen eredményezi az elnémított másik titokként való újratermelését. A regény első mondata arra utal, hogy az elbeszélői én identitása tükörviszonyban van az elnémított másik köré font titokkal. A titok elbeszélői újratermelése a női oldalon megfeleltethető az identitás misztifikációjának. Lizzy „romantikus” képzelete tetszőleges elbeszélésekkel teremti magának számára narratív identitást, amely elbeszélések érvényessége épp csak addig tart, ameddig kigondolja és elmondja őket, ameddig képzelete eljátszik velük:

Ha azt mondta, hogy ide megy, nem oda ment, ha azt mondta, hogy nincs cigarettája, akkor volt. Érthetetlen dolgok. Mert minek ilyesmiben a csűrös-csavarás? De még azt is, hogy ő egy török őrnagynak a leánya valószínűleg – képes volt egy nap ezt így kimondani előttem.

– Mít beszél maga? Mí maga? – kérdezem tőle. Hát látom, hogy a díványon heverész, és belebámul a leve-

gőbe. Nyitott szemmel képzelgett valószínűleg, s ez az, ami nekem oly idegen volt, még ma is az. Mert vérében volt a romantika, vagy minek is nevezem? Gyerekesség az ilyesmi?¹⁴

A „sejtésnek” azonban más tartalmi is feltárhatók, amennyiben összehasonlítjuk a kezdőmondatot egy másik lehetséges változatával: 'Hogy a feleségem megcsal, régen gondoltam.' A sejtés nem egyszerűen vélekedés. Störr, mint láttuk, féltékeny értelmezőként tekint a felesége minden megnyilvánulására, minden jelenségre, amely rá vonatkozhat. Az elbeszél világ építésében ez az attitűd játssza a legfontosabb szerepet, jóllehet az értelmezői tevékenység sem vezet ki a nemtudás, a bizonytalanság teréből, sőt inkább elmélyíti a nemtudást, amennyiben a féltékenység túlinterpertációk és félreértések sorozatához vezet. Hogy a narráció utóidejűsége valóban nem eredményez tudástöbbletet, jól jelzi, hogy az elbeszélő jelenhez tartozó fokalizációba az időbeli változás jelzése nélkül ágyazódik be az elbeszél múlthoz tartozó szemlélet. Mi ennek az oka? Störr úgy látja, Lizzy nem tesz különbséget valóság és fikció, a létező és az elképzelt dolog között, és így felszámolja azt a különbséget, amelyen a valóság nyugati fogalma az arisztotelészi hagyomány szerint nyugszik. Ezt azonban mindenféle következetesség nélkül teszi. Störr nézőpontjából szemügyre véve a dolgot, a saját nyelvjátékában sem állít elő semmiféle konkordanciát, ami az olvasható értelem feltétele volna, ugyanakkor az sem állítható, hogy az általa követett nyelvjáték, amelybe a viselkedése is beletartozik, értelmetlen volna. Lizzy falszifikációja és Störr sejtésekkel, feltételezésekkel élő félreértése kölcsönösen feltételezi egymást, és éppen ez az a játék, amely mindkettejüknek olyan identitást kölcsönöz, amelyet a játék minden pillanatban felszámol:

– Akar valamit, édes? – mondtam neki ekkor, mint egy álmodó. Mert akkor ő jó volt nekem. Mintha egész elfelejtettem volna, hogy nem szabad hinni neki. Hát ilyen az ember? S mi még csodálkozunk, hogy megcsalatik? Mikor arra van rendelve talán, ma már hajlandó is vagyok azt hinni, hogy arra.¹⁵

Habár Harmath Artemisz megfigyelése, hogy „Störr láthatóan az igaz–nem igaz morális dichotómia alapján mérlegeli a szavakat”¹⁶, a sejtések, a gyanakvások közegében nem tűnik igazolhatónak, sokkal inkább az efféle mérlegelés lehetőségének felszámolódásáról kellene beszélnünk, az elbeszélői fikcionális működésének sajátosságaira jó érzékkel mutat rá: „Azok a fikciók (...), amelyek a felesége történetének nyomozása közben születnek Lizzyról, Dedinről, a portásról, a maga [ti. Störr] számára olyan valóságok lesznek, melyek ké-

pesek más valóságok magyarázatára, s így Störr eredeti beállítódása változatlan marad, s ő maga egyre inkább rögeszméssé válik.”¹⁷ Ebből a megfigyelésből Harmath Artemisz arra a következtetésre jut, hogy Störr elbeszélése, jóllehet indokolt lenne, nem képes elszakadni a valós és a fiktív kartézianus szembenállástól, illetve egy olyan lineáris diszkurzustól, amely a „teljes igazság” kiderítésére irányul¹⁸.

A sejtések, a gyanakvások és az újra meg újra felbomló következtetési láncolatokat építő tulajdonítások nyelvjátékában az értelem felnyílása folyamatosan elhalasztódik. Störr számára Lizzy olyan, mint a megfejtésre váró titkosírás, amely épp a konkordanciát vonja ki az értelem előállításából, és így mindaddig, amíg nem tárul fel a szabály, amely konkordanciát visz a szövegbe, csak a ráirányuló tudat számára hordozza az értelem ígértét. Az értelem felnyílásának pillanata azonban a tükörviszonyok fent elemzett szerkezeti sajátosságai miatt a regény végére sem következhet be. Az utolsó mondatok még mindig a várakozásról számolnak be, ami összekapcsolódik az élet értelmességébe vetett bizalommal:

De hiszek abban – és erről se próbáljon engem senki lebeszélni –, ma már minden bizalmamat abba vettem, hogy egy nap, verőfényes időben megint csak fel fog tűnni valahol, egy néptelen utcában, valami sarkon, s ha nem is fiatalon többé, de éppoly kedvesen tipegve, ismerős lépteivel. S hogy fekete köpenyén keresztül fog sütni a nap.

A lelkemet teszem rá, hogy ez így lesz. Különben minek élni? Mert én már csak erre várok, és mindaddig várni fogok, amíg élek. Ezt megígérem. Hogy ki nek? Nem tudom.¹⁹

3. Az értelemképzés allegorikus keretei

Füst Milán egész regénye a vége felől visszaolvasva bőségesen kiépített létallegóriának bizonyul, amely azonban az olvasói pozícióból sem átláthatóbb, mint a narrátor helyzetéből, lévén, hogy az olvasó számára sem kínál más perspektívát a szöveg, mint amelyet Störr fel képes venni. Az olvasói értelmezés éppen ezért csak az allegória kiépülésére vonatkozhat, hiszen ezzel az alakzattal találkozunk a regény minden egyes narratív szintjén. Füst műveinek értelmezésében máshol már gyümölcsözőnek bizonyult az allegória Walter Benjamin-i értelmezéséből kiindulnunk. Itt is érdemes ezt tennünk, de most a benjamin-i allegória-fogalomnak egy eddig kevésbé használt aspektusát érdemes előtérbe állítanunk. Benjamin hosszú oldalakat szentel annak bemutatására, milyen sokat köszönhet

a természeti és a történeti lét elhatárolásából kifejlődő allegorikus kifejezés barokk elmélete az enigmatikus hieroglifák vizsgálatának.²⁰ Az allegorikus tekintet mintegy a romantikára jellemző ironikus magatartással szemben, amely a forma végtelenségét hangsúlyozva kritikusan viszonyult a befejezett alkotáshoz, írásként szemléli a dolgokat, vagyis egyesíteni képes a jel önmagában vett végességét a megértés nyitottságával.²¹ Ebben az értelemben nevezi Benjamin az allegóriát olyan jelírásnak, amelytől sosem elhárítható egyfajta romszerűség.²² Más szóval azt mondhatjuk, hogy az allegória, amelyben „kihuny a totalitás hamis ragyogása”²³, lényegét tekintve az enigmatikus emblémával rokonítható, amely kiélezi az írás és a hangzóság különbségét.

Füst Milán allegorikus gondolkodás iránti vonzalmáról árulkodik a szentenciák és szentenciózus kijelentések gyakori előfordulása prózájában. A barokk allegorizistól azonban az ő allegorikus nyelvét alapvető szakadás választja el. Amíg a barokk kor alkotója akkor is hitt a világ konkordáns értelmességében, ha a róla szóló tudása csak töredékes lehetett. Ez az értelem számára nem volt egyéb, mint az isteni tekintet előtt kibontakozó rend, amelyre az allegória a maga romszerűségében utalt. Füst, a modernség alkotója jóval szkeptikusabban viszonyul az ilyen metafizikus jelentéstulajdonításokhoz. A világ konkordáns értelmességét állítania épp oly következetlenség volna, mint tagadnia, semmivel sincs több oka feltételezni, mint cáfolni. Az értelem elhalasztódik. Störr kapitány számára ebben az értelemben bizonyul enigmatikus emblémának Lizzy figurája, és ugyanígy a regény az olvasó számára.

A regény persze nem egyéb, emlékeztessük magunkat újra, mint Störr kapitány életírása. Írása számos olyan alakzatot és formulát tartalmaz, amelyekkel az emlékezés perspektíváját megjelenítő elbeszélő az írása során kibontakozó világ kalauzává avatja magát.²⁴ Olyan kalauz ő, aki maga is csak bizonytalanul képes tájékozódni, leginkább feltételezésekre hagyatkozva olvassa a múlt jeleit. A kalauzi szerepben az elbeszélő magát a narrációt olvasásként, a megjelenített múltat írásként viszi színre. Így a regény olvasója tulajdonképpen az olvasás olvasójának szerepében találja magát.

Az olvasás így értett olvashatóságának vizsgálatához kézenfekvő szempontot kínál, ha tekintettel vagyunk a szövegben utalásszerűen vagy explicit formában előforduló nyelvekre. Feltűnő, hogy nincs olyan nyelv, amelyen a regényszereplők mindegyike meg tudná érteni a másikat. A nyelvek sokféleségére vallanak a regény főbb helyszínei, amelyeket Franciaországban, Angliában, Olaszországban, Spanyolországban és Németországban kellene keresnünk, de helyszíneként megjelenítődnek Európán kívüli helyek is, például

Egyiptom part menti vizei. A korabeli magyar regényirodalom fontosabb műveit figyelembe véve az *Útas és holdvilágról* mondható el hasonlóképpen, hogy változatos európai helyszíneken játszódik, de Szerb Antal műve nem reflektál rendszeresen a nyelvek sokféleségére. Nem így Füst Milán regénye. Störr kapitány, aki maga is poliglott ember: a hollandon kívül angolul, németül, franciául és olaszul tud, a regény történéseinek idején pedig megtanul spanyolul, igaz, saját bevallása szerint nem túl jól²⁵.

Störr kapitány szentenciák, sztereotípiák, diszkurzusba vonhatóan közhelyek alapján értelmezi a világot. Ebben az értelmezésben a nyelv is egyike az identifikáló tényezőknek. Az olaszokat ilyennek látja, pontosabban ilyennek hallja a regény egyik első jelenetében: „*Ah, ah, Jacopo, carissimo amico mio* – meg efféléket kiáltottak az olaszok élém nagy lármával, mikor bedugtam orrom az irodáikba, s még szét is tárták a karjukat... Az olaszok szeretik a maguk csinálta hűhót, ez ismeretes”²⁶ A nyelvi inkompetencia hasonlóképpen, de negatív módon teszi azonosíthatóvá számára a másikat. Amikor az égő hajón imádkozó örményekbe botlik, akik nem beszélnek franciául, beszédüket iszonyú karattyolásnak és óbégatásnak hallja. Nem csupán bekapcsolódni nem hajlandó a rítusba, de azt is eleve elutasítja, hogy bármit megértsen a kétségbeesett emberek magatartásának kulturális kódjaiból. „Valami örmények kezdtek például gyötörni a szeretetükkel, a kabátomat simogatták, s oly alázatosan karattyoltak, de nem lehetett megérteni őket. Mert nem tudtak franciául, öten próbáltak létrehozni egy nyomorult nyelvet, iszonyú volt. S a papjuk is épp akkor emelte rám a keresztyét, nagy óbégatással, éppen misét rögtönzött a sarokban. Újból kezdődött egy még nagyobb kavarodás.”²⁷ Ami az emberi viselkedésformák és a világ eseményeinek értelmezését illeti, Störr kapitányi mivoltában az utolsó pillanatig megőrzi fölényét. A nyelvi tapasztalatok felől tekintve hajójának elvesztése az értelmezői fölény megingását jelenti. A szárazföldre száműzve a világ nehezen olvashatóvá, vagy éppen olvashatlanná válik számára. Amint a többértelmű jelölőket a kényszeres értelmezés újabb és újabb alakzatokban kapcsolja össze. Störr mégis megőrzi a fölény legfontosabb zálogát, hiszen ő az elbeszélő, ő ad arcot másoknak, ő tulajdonít jelentést a szavaknak, viselkedéseknek, vagyis ő a regényvilág legfontosabb értelmezője, így építője és egyben foglya a lehetséges jelentések labirintusának. A vezetőkéne és az elszakíthatatlanul hozzákapcsolódó foglalkozásnév, hiszen Störrt a szárazföldön is mindenki kapitányként emlegeti, e chiasmus nyelvi alakzataként olvasható, amennyiben a Störr névből kihalljuk ’zavarni’, ’összezavarni’ jelentésű német „stören” ige tövét, amely megfelel a holland „storen”-nek.

E chiazmus jegyében Störr kapitány elbeszélőként nem lehet kimerítő és helyes értelmezője mások szavainak, viselkedésének. A szárazföldön, ahol a kapitányi megnevezés a múlt emléke és talán a jövő ígérete, de semmiképpen sem a jelenbeli állapotnak megfelelő jelölő, értelmezői fölényéről is le kell mondania. Störr kapitány egy olyan világ emlékező elbeszélője, amelynek bár maga is részese volt, utólag, az elbeszélés jelenében is csak részleges értője, az utólagos elbeszélés műveletei által sem képes stabil narratív identitással felruházni önmagát. A nyelvi viszonyok mindent világosan tükrözik. Amíg a nyelv a hajón identifikáló funkcióval rendelkezett, a szárazföldön ezt elveszíti. Kodorról, aki mellesleg görög származású, azt olvassuk, hogy bár többnyire franciául beszélt, mégis olaszul szólalt meg, „ha rájött az ábrándozás”²⁸, máskor pedig angol mondatokat kevert a beszédébe²⁹. És nem csupán az idiomatikus nyelvek váltogatása okoz zavart a regény értelmezői viszonyaiban, hanem a kapcsolatok sajátos, vagy egyenesen saját nyelvei is, amelyek mások nyelvi kompetenciája elől elrejtik a kapcsolatot, a résztvevők számára pedig játékká változtatják, amennyiben a közlést soha nem a szavak jelentésében kódolják, hanem a csak számukra értelmes metaforikus többlet által. Az előbbi esetre lehet példa, hogy az angol hölgy barátnőjének jelenlétében Störr németül enyeleg Miss Bortonnal.³⁰ Az utóbbi funkció természetesen a legfontosabb kapcsolatot, Lizzy és Störr közös nyelvét jellemzi:

Tudni kell továbbá, hogy mi nem beszélünk valami értelmes nyelven egymással, ahogy felnőtt emberektől várni lehet – magának a szónak esetleg értelme se volt... A feleségem így szólt:

– Oh, adjon naspolyát. – Tudnom kellett tehát, hogy csókot akar, a papucsát viszont fajnának nevezte, s engem, rejtélyes okoknál fogva, liverpooli kapitánynak. S ezen aztán vitát is kezdtünk. – Oh, nagyon jól tudom, mire céloz – mondtam én a legnagyobb önuralom hangján, holott hát semmire se célzott. S ez így ment egy ideig, én nagyon méltányos voltam, ő viszont gúnyos és fölényes, addig, addig, amíg elhagyott a béketűrés engem is.

– Kikérem magamnak az ilyen célzásokat – kiáltottam, kikelve magamból. S az asztalra csaptam. Az asztal megrepedt.³¹

Amennyiben a különféle nyelvek értését a világ olvashatóságának, illetve olvashatatlanságának problémájára vonatkoztatjuk, a tengerre szállás és a szárazföldi lét a regényvilág legalapvetőbb allegóriájának bizonyul³². Az előbbihez nem csupán egyfajta értelmezői fölény társul, hanem a narratív viszonyok létesítésének funkciója is, az elbeszélés, amely nem kevesebbre formál jogot, mint hogy megalkossa Lizzy történetét. Az identifikációk tükörszerűségére utal, hogy a regény címe a társadalmi nem performativitásának en-

gedve, normarendszerét eleve adottnak tekintve helyezi Lizzyt a jelölői viszonyok középpontjába. Ez az eljárás természetesen az elbeszélőre is visszahat, hiszen Lizzyt elsősorban feleségként megjelenítve Störr kapitány önmagát férjként viszi színre.³³ Mindez azt is jelenti, hogy ha a szüzsét tekintve egy ponton el is válik a történetük, létük a jelölők szintjén mindvégig a másikhoz viszonyítva válhat jelentéssé.

Bármiféle olvasatnak, így a lehetséges gender-olvasatnak is abból kell azonban kiindulnia, hogy a tenger és a szárazföld allegorizálásában az utóbbihoz, amely az emlékezet által megidézett regénycselekmény túlnyomó részének közegéül szolgál, olyan narratív viszonyok társulnak, amelyek közt az elbeszélő nincs és nem is lehet fölényben a tárgyával szemben. A férfi nézőpontból szerveződő narratív rend a nőit radikálisan másikként látta, ugyanakkor tükörként is, melybe belepillantva megbomlik Störr allegorikus jelentéstulajdonítások által alakuló, hangsúlyozottan az írás tevékenységéhez köthető identitása is. És itt vissza kell fordulnunk a sztereotípiák orientáló szerepéhez. Störr kapitány saját magát hollandnak látja, magára vonatkoztatja a hollandokkal kapcsolatos etnotípiákat, míg Lizzyt franciának.

Azt mondják rólunk, hollandusokról, hogy jó építészek vagyunk, de hogy az életünket is el tudnók rendezni, ne adj' Isten, arra mi képtelenek vagyunk. Mert valami rendszerekbe vagyunk mi belefoglalva, ma se tudom megérteni, mi ennek az oka? (...)

S erről akarok én szólni most.

Hogy mi örömtelenek vagyunk. Színtelenek és kedvetlenek. Jóságunkú nép, de kemény. Tehát boldogtalan is.

Mert lehet-e annak sava-borsa vagy bármi kedélye, aki mindenben a kötelességet keresi, meg a logikát, egy szóval, aki az eszével akarja felfogni ezt a világot? Ezt az érthetetlen és szédítő szövevényt.

Aki tehát minden pillanatban következetes is?

– Mért fosszam én meg magam a szentlélektől? – kérdezte tőlem *nem is oly rég*, mikor nem fért a fejembe, hogy templomba kívánczik. Igaz ünnep is volt, de hogy ő? Akinek semmi hite nincs, aki valami álnok fölényel bánik az ájtatosokkal. (Volt egy Lagrange-né nevű barátnője, például avval.)

– Ej no, mit csodálkozik annyit? – feleli nekem. – Mert micsoda ostoba emberek azok, akik elhatározzák, hogy alázatosok többé sohasem lesznek.³⁴

Störr oldalán tehát a logikus, ám boldogtalan következetesség, Lizzyén a játékos és vonzó következetlenség. Kétféle életszemlélet, amelyek nem érthetik egymást. „Hollandus” és „francia”. De vajon ilyen egyszerű-e kettejük viszonya? Egy meglepő közbevetés összezavarja ezt az egyszerű szerkezetet. Miképpen állíthatja az ötvenhárom éves Störr, hogy Lizzy „nem is oly rég” kérdezett tőle valamit? A jelen időt egy ko-

rábbi mondat az írás pillanatához köti („S erről akarok én szólni most.”), holott az írás idején Lizzy már körülbelül hat éve halott³⁵, és a Störr kapitány a házasságuk idején negyvenkét évesnek³⁶ mondta magát. A „nem is oly rég” semmiképpen sem jelölhet egy évtizednél is hosszabb időt. A Lizzynek tulajdonított következetlenség a narráció időszerkezetébe is beszívó, és felbontja átlátható viszonyait. Az időzavar és a nyelvzavar nem csupán az elbeszélő világ sajátja, hanem a narrációé is. Olyan regény íródik, amelyben a megértés egyetlen szintjén sem állítható elő az értelem konkordáns rendje, de mind a narratori, mind az olvasói pozícióba beleíródik a konkordáns rend utáni vágy. Störr szempontjából ez a vágy azonos azzal a vággyal, amelyet Lizzy után érez. Végső soron a betölthetetlen értelem utáni vágy vezeti az életíró kezét csakúgy, mint az olvasó figyelmét. A vágy a férfi és a nő különbözőségébe íródik, amely különbözőségben a férfi és a nő is a másikat hiányként tartalmazza.

4. Kétféle nyelvjáték

Az értelemképzés allegorikus kereteinek jellemzése után térjünk vissza az elbeszélés által létesített nyelvjáték vizsgálatához. Láttuk, hogy ez a narráció viszonyai között a világ olvashatóságának problémáját állítja előtérbe, amely pedig összefügg az elbeszélés gender-kérdéseivel. A két szempont Harmath Artemisz értelmezésében is összekapcsolódik. Úgy látja, hogy bár Störr kapitány eredetileg a valóság és a fikció, illetve az igaz és a nem igaz kartézianus szerkezeteire építi szemléletét, egyre inkább „rákényszerül arra, hogy a másikban olvassa magát, elgondolkodjon a feleségén, de immár a felesége nyelvén”³⁷. Egy olyan nyelven, amely „nélkülözi a referencialitást. A jelölők és a jelöltek elcsúsznak egymáshoz képest, s ez végtelem játékokra hívja a beszélőket.”³⁸

Így tehát a regény folyamán egyre inkább Lizzy ad nyelvet Störr kapitánynak, és éppen ez lesz az a nyelv, amely, miután Störr elsajátítja és használja, végképp elhallgattatja a másikat. Ám eközben Störr olyan nyelvre tesz szert, amely a regény által felvázolt tökörszerkezetben nőiként azonosítható. Az elbeszélői értelemképzés allegorikus sajátosságai, amelyek kezdetől megfigyelhetőek a regényben, arra utalnak, hogy *A feleségem története* narratív viszonyai nem vizsgálhatóak megfelelően a referencialitás és a fikcionalitás kettősségében, hiszen az allegorézis figuratív eljárásai maguk is fikciós természetűek, azaz a jelentést egy intencionális aktus során hozzák létre. Bármily figyelemre méltó is ezért Harmath Artemisz olvasata, nem elégedhetünk meg vele. Elméleti hivatkozásai között megtalálható ugyan Iser, de figyelmen kívül hagy-

ja a valóságos és a fiktív oppozíciójának meghaladására tett iseri javaslat antikartézianus jellegét, és így végső soron visszahelyezi a regény narrációjának értelmezését a kartézianus alapviszonyok közé. Iser indokoltan állítja, hogy a fikció és a valóság „oppozíciós viszonya mint »néma tudás« előfeltételezi annak a bizonyosságát, hogy mi fikció, és mi valóság, miközben az a felismerhetetlenül ontológiai meghatározás, mely egy ilyesfajta »néma tudásban« hat, a fikciót azoknak a predikátumoknak a megvonásával jellemzi, amelyek a valóságnak sajátjai”.³⁹ A valós és a fiktív szembenállását a valós, a fiktív és az imaginárius triádjára váltó Iser az oppozíciók helyett relációkat állapít meg, és így lemondhat minden olyan transzcendentális hely felvázolásáról, amelyre a hagyományos kartézianus szerkezetekben mindig szükség volt ahhoz, hogy a valóság és a fikció viszonyát oppozícióként rögzíthessük. Amikor Harmath Artemisz olvasata erről megfeledekzik, kénytelen további oppozíciókat felvázolni, például a rámutató és a figuratív⁴⁰, valamint a poétikus és a hétköznapi⁴¹ nyelvét, és ezzel olyan elméleti keretek közé helyezi a regény értelmezését, amelyet szerinte Störr kapitány alkalmaz, amikor megkísérli szétválogatni az igazat és a nem igazat.

A regény narratív viszonyai közt kibontakozó nyelvjáték értelmezésére az iseri elmélet azonban akkor sem lenne alkalmas, ha komolyan vennénk és érvényre juttatnánk a fikcionalitás fenomenológiájának általa kialakított antikartézianus szemléletét. Iser ugyanis annak a „néma tudásnak” a felfüggesztésével igyekszik megmutatni, mit jelent a fikcionalitás a fikciónak tekintett szövegekben, amely eleve jelöltnek tekintti a fikció és a valóság pozícióját. Tehát nem nyelvjátékokat elemez, hanem egy olyan aktust, ti. a fikcionalás aktusát, amelyről hagyományosan azt gondoljuk, hogy elkülöníti a szépirodalmi szövegeket minden egyéb szövegfajtától.

Hangsúlyozzuk még egyszer, amikor Füst Milán regénye kapcsán az elbeszélői szöveg nyelvjátékáról beszélünk, a világ és az emberi személyiség olvashatóságának problémáira gondolunk. Ezek határozzák meg a regény poétikai szerkezetét, nyelv- és világszemléleti kereteit, ezek képezik az összefüggést a narráció viszonyai, az elbeszélő stílus között, és tekintettel az én-elbeszélés feltételeire ezek által építi föl az elbeszélő önmaga identitását. A világ olvashatóságának problémáját a korabeli magyar próza kiemelkedő alkotóival, Babitscsal, Kosztolányival vagy Máraiival ellentétben Füst Milán nem pszichológiai és társadalomszociológiai, hanem nyelvi és ismeretelméleti természetűnek látta. A magyar regényirodalom történetében *A feleségem története* ezzel a sajátosságával megelőlegezhetné a 70-es évek prózafordulatának számos jelenségét, különösen Mészöly Miklós *Saulus* című kisregényének narrációs sajátosságait, de hogy Füst

regényének valóban lenne ilyen történeti szerepe, azt mai hatástörténeti ismereteink nem igazolják.

Ha komolyan vesszük azokat a tapasztalatokat, amelyeket a férfi és női közt kialakuló nyelvjátról szereztünk, nyilvánvalóvá válik, hogy elemzésünkben a gender szempontjának érvényesítésével tehetjük meg a következő lépést. Ezt azonban a regényben kibontakozó nyelvjáték még alaposabb kibontásával kell megalapoznunk. A tükörviszony nyelvi kifejeződését elsősorban Lizzy figuratív eltolásai határozzák meg. A kapitány inkább reagál, mintsem kezdeményez. A szerepek megoszlását és a nyelvjáték mintázatát jól példázza a következő részlet:

A feleségem így szólt:

– Ó, adjon naspolyát. – Tudnom kellett tehát, hogy csókot akar, a papucsát viszont fajankónak nevezte, s engem, rejtélyes okoknál fogva, liverpooli kapitánynak. Sezen aztán vitát is kezdtünk: – Ó, nagyon jól tudom, mire céloz – mondtam én a legnagyobb önuralom hangján, holott hát semmire se célzott. S ez így ment egy ideig, én nagyon méltányos voltam, ő viszont gúnyos és fölényes, addig, addig, amíg elhagyott a béke-tűrés engem is.

– Kikérem magamnak az ilyen célzásokat – kiáltottam, kikelve magamból. S az asztalra csaptam. Az asztal megrepedt.⁴²

Lizzy és Störr mindketten olyan nyelveket használnak, amelyek másképpen, de egyaránt kikezdi a jelölő és a jelölt dialektikáját, amely lehetővé teszi a tudás és az értelem akkumulációját, és a kumulatív diszkurzus egyenes vonalú lefolyását.⁴³ Lizzy kicserélhetővé teszi és megsokszorozza azokat a jelölőket, amelyek egy adott jelölthöz tartoznak. Ez az eljárás együtt jár egyfajta nyelvi inflálódással⁴⁴, a fecsegés értelmének gyökeres átalakulásával. A jelölő és a jelölt viszonyában így előtérbe kerülnek a nyelvi megértés spekulatív szempontjai. Hiszen például a naspolya=csók hozzárendelés metaforikus logikája a jelek korlátlan kicserélhetőségét állítja a közlés előtérbe, és a jelölő, valamint a jelölt kapcsolatának megszületését, vagyis a referencialitás érvényesülését a közlés értelmezőjének találékonyságára, ráérzésére bizza. Lizzy megidézett nyelve mindazonáltal nem válik mentessé a valóság metafizikájától, a behelyettesítés nem szabadul meg a referenciától, hiszen valóban kér valamit Störrtől, annak, amit mond, van pragmatikus jelentése.⁴⁵ Nem helyezi kívül magát egy lineáris diszkurzus rendjén, de azon belül elbizonytalanítja a valóság és a nyelv megfelelését, a korlátlan behelyettesíthetőség logikájával fellazítja a diszkurzus linearitását.

Störr kapitány, aki az elbeszélésért is felelős, megkísérli stabilizálni Lizzy nyelvét. Létrehoz egy szótárat, amely megadja a behelyettesítések aktuális jelentését. Az aktuális jelentésekre ráérzéssel talál rá, egy érzel-

mi alapú, csak számára adott nyelvi kompetencia segítségével. Ezzel nem állítja helyre a diszkurzus egyenes vonalú rendjét, de lehetővé tesz egyfajta pragmatikus működést. Fennáll azonban annak lehetősége, ami a regény folyamán később meg is történik, hogy Lizzy nyelvhasználata Störr számára pragmatikusan is hozzáférhetetlenné válik, a két kommunikációs rend között megszakad a kapcsolat.

Störr ebben a szituációban ellentétes utat jár be. A féltékenységből adódó gyanakvásnak engedve ott is lineáris kapcsolatokat hoz létre, ahol arra nincs ok. A célzás a nyelvi pragmatika szempontjából nem konvencionális indirekt beszédaktusnak minősül. Ilyenkor a hallgatónak a szituáció ismeretében azt az implicit jelentést kell kikövetkeztetnie, amit a beszélő mondani akar. Mivel Lizzy nyelvjátékában a lineáris közlések elbizonytalanítása eleve tág teret biztosít arra, hogy a befogadó a nem konvencionális indirekt közlések megértését lehetővé tevő kompetencia segítségével tegye egyenes vonalúvá a jelölő és a jelölt kapcsolatát, Störr, akit a féltékeny gyanakvás hajt, kész arra, hogy mindent így értsen, azt is, amiről egyébként jól tudja, hogy nincs szándékolt implikátuma. Störr befogadóként hajlamos mindent a féltékenység vezérelte előítélet szerint értelmezni, ami téves interpretációkhoz vezet.

Egy másik szituációban viszont éppen Störr az, aki egy nem figuratív közlést, illetve valószínűleg nem azt, enigmaként kíván olvasni. Így tesz, amikor a kezébe kerül a fiatal filozófushallgató, Maurice Tannenbaum feleségének írott levele:

Mert azt csak nem akarjátok elhitetni velem, hogy egy bitang diák egy ilyen gyönyörű kis asszonnal semmi egyebet ne közölne, csak a szigorlatait. Vagyis jelképes beszéd ez, chiffre-nek tekintendő kétségtelenül. Azt kellene kitudni tehát, hogy mit fejez itt ki a szó? Hogy mit jelent például két szerelmes szív között ez a rejtélyes és fura szócska: Spinoza?⁴⁶

Störr értelmezői magatartásának legfontosabb jellemzője tehát nem az, hogy stabilizálja a jelentéseket, hanem hogy a szinguláris jelölőket a féltékenység prekonceptiója szerint sorokba rendezi. Ha ehhez az kell, hogy egyenes vonalúvá tegye a diszkurzust, akkor azt teszi, ha az, hogy túlinterepreálva figuratív rendszereket hozzon létre, akkor azt. Lizzy pedig az ellenkezőjét teszi, lebontja, elszakítja, elbizonytalanítja a sorokat, a rá vonatkozó jelölőket igyekszik megőrizni elszigeteltségükben. A kétféle nyelvjáték folytonos viszakapcsolásokkal egymást erősíti. A narráció, amiért Störr kapitány a felelős, mindaddig ennek a küzdelemnek a színhelye, ameddig a kapitány és feleségének kapcsolata meg nem szakad.

5. Egy gender-szemponú olvasat

Störr önmeghatározásában és mások hozzá fűződő viszonyában is fontos szerepet játszik a termete, a súlya. A kapitány kétszáz fontot nyom, ami körülbelül 90 kiló, vagyis tulajdonképpen nem is olyan sok ahhoz képest, amilyen feltűnő tulajdonsága ez Störrnek.

A kapitány számára az evés a kiegyensúlyozottság, a kissé szórakozott boldogság⁴⁷ állapotának felel meg. Ebben talán nincs is semmi meglepő. Annál szembe-tűnőbb, hogy az evés már első említések is a 'női' jelenlétével helyeződik ellentétes pólusra, összekapcsolódik viszont az utazással, a hajózással:

Mindössze ez a két említésre méltó, bár belátom, elég esetlen kalandom volt a nőkkel fiatal koromban. A többi szóra sem érdemes (...) Ehelyett az ételek kezdtek mindjobban érdekelni – különösen mikor utazásaim során új meg új világok nyíltak meg előttem. Egy ismerősöm, Pier Mengs tábornok, egyszer a fülem hallatára azt a kijelentést kockáztatta meg, hogy az embernél nincs nagyobb disznó, mert mindent megkóstol... nos, nekem épp ellenkező a felfogásom. Mert épp ezáltal jött rá a föld minden ízére és hasznára – másrészt meg vagyok győződve róla, hogy aki a népek lelkét meg akarja ismerni, annak mindenekelőtt ennie kell az ételeikből.⁴⁸

A kapitány magát a házasságkötést is egy balul sikerült nápolyi vacsorával indokolja:

– Niente, niente – mondtam én nekik –, sono un poco ammalato così – s úgy tettem, mintha részeg volnék a gyantaszínű boroktól.

Azok viszont jól érezték magukat nélkülem is.

– Vieni, vieni – kiáltották a fiúnak –, edd meg a gazdád helyett. – S tömték belé a sok csemegét, holott hát szolgálat közben enni, ilyesmi nálam mindig tilos volt a hajókon. De most evvel se törődtem, annyira betegnek éreztem én magamat.

Csak épp, ami megmaradt utánuk, mérgemben mind bedobáltam a tengerbe.

S ez a baj vezetett aztán a házasságomhoz, meg vagyok győződve róla. Részből: hogy a lakomán megutáltam kicsit az embereket. Hogy úgy telizabálták magukat, s velem semmit se törődtek.

Mert van az úgy, hogy az ember minden tapasztalata ellenére is hirtelen megsértődik, mikor a bajban úgy száguld el mellette a többi, mint a rohanó szekér, s vissza se néz rá. Az ilyesmi fáj az embernek. S különösen az evés körüli sérelmeit veszi némelyik a szívére – s nem csak a gyerekek, erről szó sincs, komoly dolog ez, akár-hogy lekicsinylik is a fontoskodók.⁴⁹

Az evés motívuma⁵⁰, amely metonimikusan a férfi testet is jelöli, és a 'női' (és vele a házasság) Störr kapitány narrációjában ugyanahhoz a jelölőlánchoz tartozik, és oppozíciós viszonyban állnak egymással. Mit jelent közelebről vizsgálva, hogy a női a férfi én másik-jaként nyilvánul meg a regényben, és mint ilyen hozzáférhetetlen az elbeszélői tudat számára, miközben

minden mondata újratemti a férfi és a női közötti törést, differenciát, hiszen értelmezői teljesítménye a titok folyamatos újratermelésével megmarad a sejtek és a gyanakvások terében?

Induljunk ki megint egy jelenetből. A jelenet elbeszélése kizárólag Störr beszédét közvetíti. Lizzy hallgat. Az elbeszélés nem jelzi, miként hatnak rá Störr szavai. Ráadásul sötét is van, tehát Störr számára az arcjátéka sem árulja el a feleségét. Störr a dialógus során olyan nyelvjátékot jelent be, amely eltér a kapcsolatuk fentebb elemzett nyelvétől. Ez a nyelvjáték („Beszéljünk egyszer úgy, ahogy Isten akarja”) az igen igen, nem nem transzparens világosságára és egyértelműségére épülne. De már a következő mondat („Mert ha képzelenségeket óhajt, tudok én is”), meglehetősen ironikus, ahogyan az aszimmetrikus párbeszéd során felépített beszédművének stratégiájában is alapvető szerephez jut az irónia. Az irónia arra is szolgál, hogy Störr a drámaiság helyett a bölcsesség nyelvén legyen képes megszólalni, vagyis megmaradjon az esélye, hogy főlénybe kerüljön néma partnerével szemben:

– Ejnye, de furcsa, maga mindig csak hallgat.

– No de jól van – folytattam utóbb –, ne szóljon hát semmit, ha nem akar. Én akkor se fogok erőszakoskodni magával. Viszont e rengeteg hallgatásra is felelni akarok. Mért ne élhetne velem? – tettem fel a kérdést.

(...)

– Én magát semmiről se fogom lebeszélni – evvel kezdtem. – Viszont akármit azért mégse lehet, mert hátára is van a dolgoknak. Hogy itt éljen és másvalakire gondoljon, azt mégse lehet.

Ezt így, minden teketória nélkül. Mert meguntam a virágnyelvet meg a célzásokat – elég volt. – Beszéljünk egyszer úgy, ahogy Isten akarja.

– Mert ha képzelenségeket óhajt, tudok én is. Eltartom magát az ideáljával együtt. És nem is kell itt élnie. Nos, hogy tetszik? Akar eddig elmenni, szívecském?

Teljes némaság.

– Mert vannak ekörül nagyszerű gondolatok, tudom én is. Mért ne érezhetne vagy gondolhatna egy asszony, amit akar? No, nem igaz? Egy nagyszerű asszony? Mi köze van ahhoz egy másik embernek, vagy a férjének is akár? Mert én tartom el magát? Micsoda becstelen álláspont ugyebár?

– De még tovább is mehetünk, ha kívánja. Szeretettel senkitől se lehet követelni, tudjuk. Mert én is át tudom ám gondolni az ilyesmit. Az vagy van, vagy nincs valakiben, így tanítja ezt a bölcsélet is.

– Viszont: ha csöpp hajlandóság sincs irántam a szívében, azt mondja meg. Mert akkor útjára bocsátom. – Még ezt is kimondtam. Lesz, ami lesz. Mert ennek is dűlőre kell jutni végre-valahára.

– Vagy én megyek el. Mert én is el tudok menni, éppúgy, mint hazulról valamikor.

Meg se moccan a sötétben.

– Ami pedig a fiatalembert illeti, csirkefogó az, szívem, a javából – tértem nyugodtan a tárgyra. S hogy London-

ba tessékelt minket – mindent elmondtam. Hogy szabadulni szeretne tőle, s a többi is, az egészet.

– Ez így van – folytattam. – Azért mondtam el, hogy tisztában legyen vele. Magát ott nem szeretik. Semmit se feleljen. Magam meggyőződtem róla, hogy nem szeretik.

– S mármost nem jobb-e magának mégiscsak ott, ahol szeretik? Ezt gondolja meg. Mert azért talán mégse kell meghalni valakinek, mert olyasvalakivel él együtt, aki szereti. Az olyan nagy baj?

– Miért ne élhetne hát velem? – tettem föl újból a kérdést.

S aztán már semmit se szóltam.

– Ne gyújtsuk fel a villanyt? – kérdeztem utóbb.

– Jaj, dehogyis – felelte riadtan.⁵¹

Ha a szöveg felszínét tekintjük, a dialógus első felében Störr a nő érzelmi szabadságának áldozatos híveként szólal meg. Közli a feleségével, hogy nem kíván erőszakhoz folyamodni, ellenkezőleg, tiszteletben tartja a szabadságát, és amennyiben nem szereti őt, nem ragaszkodik a házasságukhoz, Lizzy elhagyhatja őt, vagy ha úgy kívánja, Störr hagyja el a közös lakást. Nem nehéz azonban észrevenni, hogy mindez kétszeresen is ironikus közlés. Egyrészt azért, mert Störr az egyenjogúság nagylelkű ajánlatát kimondásának pillanatában törlés alá helyezi, hiszen olyan véleményként közli, amelyet ő abszurdumnak tekint, és nem oszt: „Mert vannak ekörül nagyszerű gondolatok”. Másfelől ez a tágkeblű hüvösség, amellyel elismeri Lizzy szabadságát, csapdát készít elő, hiszen Störr ezután terjeszti elő bizonyítékknak vélt elbeszélését arról, hogy Dedin nem szereti Lizzyt, sőt mi több, meg akar szabadulni tőle. Ennek fényében a házasságuk fenntartása Lizzy részéről akkor is ésszerű kalkuláció lehet, ha semmiféle érzelmet nem táplál Störr iránt.

Störr valójában a házasság hagyományos, polgári mintázatának elkötelezettje, amelybe az ő részéről beleférnek mindenféle szerelmi kalandok. Férfi énje a másik másságát felszámoló birtoklásban volna stabil. Ennek a stabil férfi énnel a kifejeződése az ő esetében a testesség és az evés. Lizzy azonban ezt a modellt kezdettől elutasítja, igényt tart az érzelmi és a szexuális szabadságra. Elutasítása az uralhatatlan titok, a hozzáférhetetlenség nyelvi stratégiáiban jelenik meg, vagy éppen a hallgatásban, miként az idézett részletben láttuk. Kettejük küzdelmét ezzel a nyelvjátékok közegébe helyezi, ahol fölényt harcolhat ki. Störrben egyfajta kettősség figyelhető meg. A férfi birtokosi pozícióján alapuló identitás igényét nem képes feladni, így nincs esély arra, hogy kapcsolatukat eltolódják a szabadságon alapuló kölcsönösség felé. A Lizzy által kezdeményezett nyelvjáték és a női szabadságigény következtében fellépő féltékenység helyreállíthatatlannul elbizonytalanítja Störr férfi identitását, de kettejük tükörviszonya miatt egyszersmind meg is szilárdítja összetartozásukat. A kapitány részéről legalábbis

mindenképpen így van. Störr identifikációja annál erősebben kötődik Lizzyhez, minél bizonytalanabbá válik általa én-elbeszélése. Stabilitást nyújtó, egyoldalú mintázatokat, amelyek előállítására más kapcsolatokban minden lehetősége megvan, tartósan nem tud létrehozni. Ezt bizonyítja Miss Bartonhoz fűződő viszonya. És még inkább egy londoni történet, amikor a kapitány Kodor társaságában találkozik két fiatal nővel, akik épp az evésében gyönyörködnek⁵², elfogadják a férfi és a nő kapcsolatának alá-fölérendeltségen alapuló mintázatát. Ám a velük töltött este Störr számára nem több játékos, de az identifikációja szempontjából súlytalan kalandnál.

Störr kapitány és Lizzy előbb idézett furcsa „párbeszédének” folytatásaképpen, mivel Lizzy semmilyen módon nem árulja el érzelmeit, Störr gyanakvó sejtései megerősödnek. Gyanakvása azonban a titok olyan sztereotípiáját rendeli hozzá a nőhöz, ti. a kártyaadósságát, amelyet a 19. század második felének regényirodalmi hagyománya minden esetben a férfi pólushoz szokott hozzárendelni.⁵³ Ennek több oka is van. Egyrészt a kor társadalmi keretei között a nő gazdaságilag nem önálló szubjektum, nincs elkártyázható önálló jövedelme, a hozományát sem ő kezeli, másrészt pedig nem állnak rendelkezésére a társadalmi nyilvánosságnak azok a családon kívüli terei, a szalonok és a kávéházak kártyaszobái, ahol, ha lenne, legitim módon veszíthetné el a pénzét. Ha itt ez a gyanú mégis fölmerülhet, az világosan jelzi, hogy a férfihoz és a nőihez tartozó sztereotípiakészlet a szabályozó normáknak és az identifikációknak azon a bizonytalansági fokán, amellyel Füst Milán regényében találkozunk, fölcserélhetőkké válnak.

Erre a kettősségre és a fölcserélhetőségre azonban Störr kapitány nem lát rá. Ez narratívájának vakfoltja. De nem a regényé. Maga a regény láthatóvá teszi elbeszélőjének vakságát, és ennek köszönheti alapvetően ironikus jellegét. Ne feledjük, hogy azok a művek, amelyek a 19. század derekán megteremtették a házasságtörő asszonyokról szóló kontinentális regények cselekményvezetésének konvencióit, a cselekménysor végén helyreállították a megsértett társadalmi normarendszert, vagy más olvasatban nem láttak lehetőséget arra, hogy a polgári házasságon belül érvényesülő maskulin hatalom megsértése elfogadhatóvá váljék a társadalmi normák rendszerén belül. Női főszereplőik nagy árat fizettek a repressziót megbontó kísérletükért, és miként végül ők maguk, úgy a regények is alárendelték magukat e hatalomnak, megerősítve a társadalmi beágyazódás polgári normáinak represszív erejét. Közvetve mintegy azt állították, hogy nincs lehetőség a maskulin represszió alapuló társadalmi erkölcsök megbontására és átalakítására, az erre irányuló kísérlet szükségszerűen elbukik, és halálal végződik. Női címszereplőjét sem Flaubert, sem Tolsztoj, sem pedig Fontane nem habozott kiszolgáltatni az „epikus igaz-

ságszolgáltatásnak”. Bováryné, Anna Karenina és Efí Briest lázadása egyaránt öngyilkosságba torkollott.

Ez a konvenció *A feleségem történetének* háttérében is jelen van. A regény cselekménysora ebben az esetben is a feleség halálával végződik, pontosabban azaz, hogy Störr tudomást szerez Lizzy haláláról. De ezt megelőzően hosszú éveket éltek külön, és feltételezhető, hogy Lizzy ezalatt nem volt boldogtalan. Halálának körülményeiről Lagrange-né tudósít: „Tüdőgyulladásban halt meg a barcelonai kórházban.”⁵⁴ Füst Milán regénye tehát elődeivel ellentétben nem erősíti meg egyértelműen a társadalmi beágyazódás rendjének polgári hagyományait, még ha elbeszélője elkötelezettje is ennek a rendnek. Ellenkezőleg, kikezdi és felbontja, éppen azért, hogy az elbeszélői szemléletben színre viszi e társadalmi szerkezeti hagyományt, és megmutatja, miként veszíti el érvényességét a nyelvjátekok szintjén. *A feleségem történetében* nem a drámaiság dominál, hanem az ironikus-humoros hangvétel. A narráció szintjei közt mindazonáltal a regény egyetlen olvasata sem rögzítheti egyértelműen a viszonyt, alighanem ebből adódik tartós és szüntelen újraértelmezésre kényszerítő esztétikai hatása.

Mindazonáltal nem hagyhatjuk figyelmen kívül a regény ama szembeűnő tulajdonságát, hogy nincs jelen benne a szexualitás nyelve. Foucault joggal vélte úgy, hogy a polgári társadalomban érvényesülő repressziót egy olyan nyelv kezdheti ki hatékonyan, amely valóságként kezeli az élvezetet.⁵⁵ A testi élvezetként megélt evés, amennyiben a nőivel ellentétes póluson helyezkedik el, egyszerre utal arra, hogy Störr identifikációjában komoly szerepe van a testi élvezet utáni vágynak, és a szexuális élvezet megélésének, valamint a róla szóló beszéd megszólalásának lehetetlenségére. E sajátos némaságot nem indokolhatjuk a korabeli irodalmi ízléssel, hiszen a 30-as évek folyamán, amikor *A feleségem története* keletkezett, már a magyar próza is beszél a szexualitásról.

Ha igaz az, hogy Störr identifikációja Lizzy figurája köré szerveződik, akkor ezt a kérdést úgy kell feltennünk, van-e egyáltalán nyelve az élvezetnek a polgári házasságon belül, van-e lehetőség a törvényszegésre a törvény terén belül. Foucault válasza erre egyértelmű igen, sőt azt állítja, a 17. századtól kezdve kizárólag a polgári házasság intimitásában szólhat meg elismert módon a szexualitás nyelve: „Ettől fogva az utódokat nemző házaspár a szabály. A házaspár a modell, a norma, az igazság letéteményese, és csakis a házaspárnak van joga ahhoz, hogy beszéljen a titokról. Mind a társadalmi térben, mind otthon, a négy fal között, egyetlen elismert, hasznos hajtó és termékeny színhelye van a szexualitásnak: a szülői hálószoba.”⁵⁶

Vajon így van-e ez? Hol vannak azok a regények, amelyek a szexualitás nyelvét törvényes kapcsolatokon belül, a szülői hálószobában szólaltatják meg? Nem ar-

ról tanúskodnak-e olyan népszerű művek, mint például Alessandro Baricco *Selyem* című novellája, hogy a polgári házasságon belül nincs lehetőség a vágy nyelvének megszólaltatására. A vágy külső, törvénytelen tereket keres magának. Baricco novellája éppen azért érdekes, mert amit Hervé Joncour, a férj, külsőnek hisz, az valójában belül van, és a titok egészen más, mint amit ő annak sejt: a vágy bensősége kizárólag csalásként, külsőként tud megszólalni, és ehhez nem a vágyott japán nő juttatja el Hervé Joncourt, hanem egy japánul írott erotikus levélben a felesége, Héléne.

Foucault nagyon pontosan látja, hogy a polgári társadalmak terjengősen beszélnek arról, hogy bizonyos dolgokat kénytelenek elhallgatni, makacsul részletezik, amit nem szabad kimondaniuk, megbélyegzik a hatalmat, amelyet gyakorolnak⁵⁷, ugyanakkor feltételezi, hogy miközben meg kívánják tisztítani a valóságot a szexualitás azon formáitól, amelyek nincsenek alávetve a nemzés szigorú ökonómiájának⁵⁸, vagyis a törvényes házasság rendjének, megerősödnek a szexualitás normától eltérő formái⁵⁹, mert a szexualitás nyelvének üldözése felkorbácsolta a képzeletet, és az üldözött zónákba szorította a vágyat és vágy nyelvét.

A kérdés tehát az, van-e egyáltalán lehetőség arra, hogy a vágy és az élvezet helyet kapjon a törvényes házasságon belül, hogy a vágy nyelve megszólaljon a házastársak között. Störr és Lizzy törvényes házaspár, de nem alkotnak polgári magcsaládot, hiszen nincsen gyerekeik. Kettejük együttlétét nem a szaporodás ökonómiája tölti föl. Az a nyelvjáték, amelyet Lizzy kezdeményez, és amelyet Störr kapitány is átvesz, arra irányul, hogy a vágy nyelvének két fontos eleme, a bizonytalanságon alapuló csábítás és az elhalasztódás helyet kapjon törvényes kapcsolatukban, és Störr részéről a féltékenységnek is az a funkciója, hogy a birtoklás felfüggesztésével fenntartsa a vágyat. A szexualitás nyelve azonban kettejük közt nem szólhat meg. Ennek jelzője éppen az evés, amely a Lizzyhez fűződő kapcsolatban szemben áll a házassággal, míg a londoni két hölgygel flörtölve elővételezi vagy helyettesíti a szexualitást. *A feleségem története* együtt jeleníti meg a törvényen belüli és a törvényen kívüli normaszegést anélkül, hogy magának a normaszegésnek nyelvet kölcsönözne. És nem csupán Störr kapitány és Lizzy házasságában, hiszen minden házasság, amelyeket az elbeszélés betéttörténetekben fókuszba állít, ugyanezzel a problémával küszködik. Störr kapitány és Lizzy házassága ezt a feszültséget tartósan nem viseli el. A regényt viszont a vágyírás és a vágyolvasás páratlan alkotásává avatja. ■ ■ ■

Schein Gábor (Budapest, 1969): költő, író, irodalomtörténész. Az ELTE Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének tanára. Legutóbbi kötete a *Kalligramnál: Éjszaka, utazás* (2011).

- 1 Füst Milán, *A feleségem története*, Magvető, Bp., 1957. 19.
- 2 Ld. Konrád György, *Előszó a feleségem története* New York-i kiadása elé, in: *The Story of my Wife*, New York, PAJ Publikations, 1987. 7.; Olasz Sándor, *Az idő születésének mítosza*, in: *Uő, A regény metamorfózisa a 20. század első felének magyar irodalmában*, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997. 122.; Harmath Artemisz, *Feleségem*, a Fikció, Alföld, 2004. 2. 83.
- 3 „Ez a könyv talán igazol engem.” Füst Milán, i. m. 53.
- 4 „Csak az illet aztán hogy rögzítse az ember? Hogy bizonyítsa be magának utólag, hogy semmi tévedés, ez így történt? Mert aztán mégse hiszi el, éjjel nem hiszi el, merthogy a szó már mégiscsak elrepült.” Füst Milán, i. m. 55.
- 5 Mieke Bal, *Narratology*, University of Toronto, 2004. 26.
- 6 Mieke Bal, *Fokalizáció*, In: *Verbális és vizuális narráció*, szerk.: Füzi Izabella, Pompeji, Szeged, 2011. 130.
- 7 Pl. „itt is valami misztériumok lappanganak ám, mint rendszeren az emberi szívekben.” (Füst Milán, i. m. 197.) „...nem jó mindent tudni (...). Nem jó tudni, mi rejlik a szívekben.” (Füst Milán, uo.)
- 8 „A házigazdámhoz pedig így szóltam: — Mondja, minden tévedés? — s mintha csak tudta volna, mire gondolok. Rögtön válaszolt.
— Igen, minden tévedés — mondta nyugodtan. S olyan méltósággal, mint egy alkonyati szobor. — S hogy az eszünk csakis arra való, hogy ezt észrevegyük. — Aztán még nyájasabb mosolyok közt:
— Hogy igenis, minden ostobaság. amit művel az ember, meg amit gondol. Viszont a világ mégiscsak fennáll — folytatta hirtelen diadallal. — Hogy mit szólok ehhez? Hát nem különös kegyelem ez?” (Füst Milán, i. m. 254.)
- 9 Füst Milán, i. m. 193.
- 10 Füst Milán, i. m. 387.
- 11 Füst Milán, i. m. 33.
- 12 Susan Friedman, *Women's Autobiographical Selves*, in Shari Benstock, ed., *The Private Self*, London: Routledge, 1988. 38.
- 13 Joan W. Scott, *The Evidence of Experience*, *Critical Inquiry* Vol. 17. No. 4. (Summer, 1991.), 773–797.
- 14 Füst Milán, i. m. 75.
- 15 Füst Milán, i. m. 162.
- 16 Harmath Artemisz, i. m. 84.
- 17 Harmath Artemisz, i. m. 85.
- 18 Harmath Artemisz: uo.
- 19 Füst Milán, i. m. 387.
- 20 Walter Benjamin, *Gesammelte Schriften*, Band I.1., Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1997. 344–350.
- 21 Walter Benjamin, i. m. 352.
- 22 Walter Benjamin, i. m. 353.
- 23 Walter Benjamin, i. m. 352.
- 24 Pl. „Hogy fogalmat adjak azokról a körülményekről és viszonyokról, amelyekben a feleségem azélt. . .” (20.) „Tudni kell, hogy mi még akkor benn a városban, a Place Saint Sulpice-en lakunk. . .” (27.) „Csakhogy ismerni kell a franciákat.” (27.) stb.
- 25 Füst Milán, i. m. 176.
- 26 Füst Milán, i. m. 15.
- 27 Füst Milán, i. m. 42.
- 28 Füst Milán, i. m. 138.
- 29 Füst Milán, i. m. 139.
- 30 Füst Milán, i. m. 148.
- 31 Füst Milán, i. m. 108–109.
- 32 A szárazföld és a tenger identifikáló szerepére Störr kapitány is reflektál: „Elég abból annyi, hogy a tengerészféle úgyis ideges a szárazföldön, mert sértve érzi magát, mert ott mégiscsak vagyok valaki, ha matróz vagyok is, a cselekedeteimnek értéke van, a magatartásom fontos valaminek. Itt meg semmi se vagyok. Átváltozom semmivé.” Füst Milán, i. m. 49.
- 33 Störr egy alkalommal a felesége felől identifikálja magát: „én a feleségem férje vagyok”. Füst Milán, i. m. 27.
- 34 Füst Milán, i. m. 89.
- 35 Lizzy haláláról Störr éppen Lagrange-nétől értesül: „Lagrange-né különben nem győzte csodálni, hogy én ezt nem éreztem meg már azelőtt is, annak idején, vagy hogy ő nem adott nekem valami jelet már sokkal előbb is. Mert körülbelül hat éve lehet. Tüdőgyulladásban halt meg a barcelonai kórházban.” Füst Milán, i. m. 386.
- 36 Füst Milán, i. m. 56.
- 37 Harmath Artemisz, i. m. 87.
- 38 Harmath Artemisz: uo.
- 39 Wolfgang Iser, *A fikcionálás aktusai*, in: *Az irodalom elméletei IV.*, szerk. Thomka Beáta, Jelenkor, Pécs, 1997. 52. Katona Gergely fordítása
- 40 Harmath Artemisz, i. m. 84.
- 41 Harmath Artemisz, i. m. 85.
- 42 Füst Milán, i. m. 108.
- 43 Jean Baudrillard, *Der symbolische Tausch*, Mathes&Seitz, München, 1991. 20.
- 44 Jean Baudrillard, i. m. 18.
- 45 Harmath Artemisz szerint Lizzy nyelve nélküli a referencialitást. Harmath Artemisz, i. m. 87.
- 46 Füst Milán, i. m. 184.
- 47 „Egyszóval: hogy is fejezzem én ki, mi az? Hogy miből áll a boldogság, mikor senki se tudja? Szórakozott állapot, valószínűleg. Én például annyira szórakozott voltam, megettem egyszer egy félkilónyi birsalmasajtot egyedül, mert ott volt az asztalon előttem.” Füst Milán, i. m. 254.
- 48 Füst Milán, i. m. 13.
- 49 Füst Milán, i. m. 17.
- 50 Mesterházi Gábor *A feleségem történetének* egészét feltárhatónak tartja a motivikus ismétlődések vizsgálatával. Ld. <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/fust/olvas.html> Ezt anélkül teszi, hogy tisztázná, milyen motívumfogalommal dolgozik. Vizsgálata sok részeredménnyel szolgál, de összességében számomra nem meggyőző. Ennek egyik oka a tetszőlegesség. Egyenrangú motívumnak tekinti például a „nevetést”, az „érzékszervekhez kapcsolódó” elbeszélésrészteket, és az „érzelmet kifejező” kijelentéseket. Ilyen módon több ezer előfordulást tartalmazó, laza halmazokhoz jut, amelyek körülhatárolása problematikus, mert mi az egy elbeszélésben, aminek nincs köze az érzékszervekhez (gondoljunk a narratológia alapfogalmaina, amelyek jelentős részben a látással kapcsolatosak), vagy éppen az érzelmekhez. Az evés a maga jogán nem szerepel a motívumok Mesterházi Gábor által felállított listáján.
- 51 Füst Milán, i. m. 73.
- 52 „Ami azonban lényegesebb: volt ott két anyagi hölgy, akik hogy, hogy nem, mindjárt kedvencüké fogadtak. S elkezdtek engem táplálni — mit mondjak? Odatették elem az ecetet és a mustárt, meg ami kellett, az édes kis kezekkel, és borzasztó nagyokat kacagtak rajtam. Úgy látszik, nagyon kellett már a kis lelkiüknek a huncutság. Ki lehetek éhezve nagyon. Elkezdtek hát gyönyörködni az étvágyamban, s ami a fő, egymással versenyezni, hogy ki becéz és gúnyol ügyesebben.” Füst Milán, i. m. 142.
- 53 „— Még mindig nincs semmi baj. — és nagyokat füttyörészttem. Különben is másfelé terelődött a figyelmem. Hogy nincs-e ennek a nőnek valami rejtélyes ügye, amelyről nem tudok, valami titka? Nem kártyázik ez az asszony? S részben innen e búskomor állapotok, mert nyakig van adósságokban esetleg, s nem meri megmondani nekem, s én talán hamisan is magyarázom az egészet?” Füst Milán: i. m. 73.
- 54 Füst Milán, i. m. 386.
- 55 „(. . .) ha a klasszikus kortól fogva csakugyan a represszió a hatalom, a tudás és a szexualitás közti kapcsolat alapformája, e represszió szorításából csakis úgy lehet kiszabadulnunk, ha nagy árat fizetünk érte: mert ehhez törvényszegés kell, a tilalomfák ledöntése, a hatalmi mechanizmusok újfajta ökonómiaja, az, hogy visszahelyezzék jogaiba a nyelvet, és valóságként kezeljék az élvezetet.” Michel Foucault: *A szexualitás története*, Atlantisz Kiadó, Bp., 1996. 9.
- 56 Michel Foucault, i. m. 7.
- 57 Michel Foucault, i. m. 13.
- 58 Michel Foucault, i. m. 39.
- 59 Michel Foucault, i. m. 40. ■ ■ ■

AZ „ALKOHOL

A narkotikumhasználat magyarázata Cholnoky Viktor írásaiban

GYILKOS ANGYALA”

1

Cholnoky Viktor, nem lehet szépíteni a dolgot, korai fiatalságától kezdve alkoholista volt (vö. Faragó 1936: 7.). A *Népszava*, amellyel vitában állt, ütni akarván rajta, már 1910-ben, tehát még életében, nyilvánosan is „idült alkoholistának” nevezte (Lengyel 2012). Öccse, a maga is gyakorló alkoholista Cholnoky László, bár testvéréről szólva kerülte e témát, nevezetes és fontos emlékező portréjában egy helyen ugyancsak kénytelen megjegyezni: ismerősei közt volt bőven olyan, aki „a mámortól elbágyadt emberben pusztán az alkohollal örökös frigyre lépett különcöt látta” (Cholnoky 1917: 670–671.). Másik öccse, a komoly, konzervatív professzorral érett Jenő, már kevésbé volt megértő, s ő bőven szólt bátyja „züllöttségéről” is, nem hallgatva el tőle való idegenkedését sem. Egyik legjobb értője és méltányolója, az éjszakázásban egy ideig társa, Krúdy Gyula (1957) pedig már szinte attribútumaként emlegeti az italozást. Sőt, a Cholnoky-karakterisztika egyik igen fontos eleme Krúdynál mindig az alkohol: az éjszakázás, „a hajnali sörözés” (Krúdy 1957: 18.), a pálinkázás, nem feledkezve meg arról sem, hogy „[c]sak a jeles szakember, Ehm János ismeri nála jobban a pezsgőket Budapesten, borokat, amelyeket csak Szemere

Miklós tarthat pincéjében és pálinkákat, amelyeket tudományosan kevernek New Yorkban fehér kabátos négerek, és a sörön kívül szilvóriummal delectálja kifáradt idegeit” (Krúdy 1957: 24.). Krúdy, a korhelykedések jeles szociográfusa, egyik írásában még Cholnoky kedvelt pálinkájának receptjét is megadja: „Ne féljetez ettől a pálinkától, mert ez Ch. Viktor receptje szerint készült. Van benne Jerzsabinka, mert a lengyel urak ettől voltak olyan hosszú életűek, hogy talán sohasem halnak meg, ha a »nyepozvolim« miatt agyon nem csapják őket országgyűléseiken. De van benne egy kevés borovicska is, valódi szepesbéla, Gábrriel-féle gyártmány, hogy néha határozottan érzem a fenyőerdők illatát. Természetesen meg van keverve ez a készítmény tömény-alkohollal is.” (Krúdy 1957: 173.)

Mindez persze, mondhatnánk, „magánügy”, az életrajz irodalmi szempontból érdektelen esetlegesége. Nem is ezzel kell tehát foglalkozni, hanem a művekkel. Ez az akceptálandónak látszó vélekedés azonban nem számol azzal a ténnyel, hogy az alkoholizmus Cholnokynál nemcsak tünet, nemcsak élete integráns eleme, de írói tematika is. A rum, a „sárga ördög” például novellaszervező motívum lett, s a novella keretein belül is világ- és alkotásmagyarázó szerepe van. De az irodalmi téma megválasztásánál Cholnoky direkterben is szólt e kérdéstről. Cikkeiben, nem is nagyon szétszórva, egy

komplett narkotikum-„elmélet” fogalmazódik meg. Olyan „elmélet”, amely – függetlenül tárgyi igazságától – mint ön maga élete értelmezésének kulcsa is fontos. Amit föltár, jelentős magyarázóértékkel bír. S ide tartozó megjegyzései, mindenekelőtt két, sok szempontból magisztrális cikke, voltaképpen beletartoznak abba a nagy gondolkodástörténeti vonulatba, amelynek kezdete alighanem Baudelaire 1860-ban írott nevezetes *Les paradis artificiels* című esszéje (magyarul *A mesterséges mennyországok* címmel van forgalomban), emblematikus magyar megfogalmazása pedig Ady 1908-as *A magyar Pimodánja* – ám a történet, sajnos máig nyúlóan nyitott. S ami mindebben pusztán intimitások iránti kíváncsiságnak, illegitim olvasói „leskelődésnek” látszik, az valójában a modernitás nagy paradoxonának megértését segíti. Az ember az anomáliáiból érthető meg leginkább. S Cholnoky fölfogása, minden várakozásra rácsafolva, nem is szimpla magamentség. Olyan magyarázatkísérlet az övé, amely az „örök” emberi s a csak saját korára jellemző feszültségekkel egyaránt számol, és – saját tapasztalatait kivetítve – megpróbálja leírni a modernitás emberének szükségképpen „válaszait” azokra a problémákra, amelyekkel szembekerül, s amelyekkel nem tudja sikeresen fölvenni a harcot.

2

A probléma legtisztábban, leginkább összeszedetten Cholnoky két cikkében tanulmányozható. Az egyik *A ruah*, a másik a *Horváth Ádám*, mindkettőt fölvette a *Beszélgetések* című, 1910-es kötetébe is. A két cikk kiegészíti egymást, de kölcsönösen meg is erősíti a mindkettőben közös mondandót. Gyakorlatilag mindkettő az alkoholra szűkíti le a „bódítékok” szerepének vizsgálatát, ennyiben Cholnoky „konzervatív” szerző, de nagyon is tisztában volt vele, hogy itt egy szélesebb körű problémáról van szó. Az antialkoholista propaganda hiábavalóságát prognosztizálva, realisztikusan, elismerte: „Bár annyit talán majd mégis elérhetnek [ti. az antialkoholisták], hogy a bort, sört és pálinkát, tehát a speciálisan alkoholos bódítékokat kiszoríthatják és ezzel a sikerükkel azután – utat nyitnak az ópiumnak, esetleg a kender mérgeinek, a hasisnak, vagy esetleg akár a légyölő galóca nevű gomba főzetének, amellyel most csak az eszkimó csinál magának egy-egy görbe napot.” (Cholnoky 1910a: 10.) Érzékelté tehát a változások irányát, a „perspektívát”, s a megszólalása a korabeli gyakorlattal is tisztában volt. Nála minden narkotikum a „gondolat- tól való menekülésnek és a gondot elcsillapító fan-

tázia felébresztésének az eszköze”, s a lehetséges változatok közül sokat használatuk gyakoriságával is jellemzett. Felsorolása mai szemmel nézve is tanulságos. Ilyen, azonos funkciójú narkotikum az „ópi- um, amellyel négyszázmillió ember él, csak úgy, mint a hasis, amelyet háromszázmillió ember használ, a betel, amelyet százmillió rág, csak úgy, mint a tízmillió ember által fogyasztott maté, azután a kava-kava, az alkohol, az agaricus muscarius leve.” (Cholnoky 1910a: 11.) Vagyis, mondhatnánk, a kérdés szociológiájában, sőt demográfiájában is volt jártassága. Személyes problémája azonban az alkohol volt. Ennek szerepe foglalkoztatta.

Mindkét szóban forgó cikke „alkalmi” írás, nem a téma szisztematikus kifejtése. De az éppen szónyegen lévő aktualitás, amelyet „megírt”, sem fedi el, hogy álláspontja személyes tapasztalaton alapult, és sokszorosan „megrágott”, végiggondolt álláspont volt. „Elméletének” megvan a gondolati koherenciája, logikai összetartozása. A logikai kiindulópont, amely explicit előföltevésként meghatározza egész magyarázatát, egy distinkció, amelyre ismételten visszatért: az alkohol nem ok, hanem okozat. Az antialkoholisták, mondja, logikai hibát vétének, „összetévesztik az okot az okozattal. Mert szinte kétségtelen, hogy nem az alkohol, vagy más bódíték okozta első sorban a megzavart lelki egyensúlyokat, hanem éppen a megzavart lelki egyensúly kapatta rá a bódító mérgekre az embert.” (Cholnoky 1910a: 11.) Majd, még határozottabban: „a pusztulás kezdőoka nem a narkotikumban van, hanem a reá kényszerülő lelki diszpozícióban, vagy ahogyan Tolsztoj mondja: »furdaló lelkiismeret«-ben” (Cholnoky 1910a: 11.). S ezt a már-már aforisztikus tömörségű tézist is megismételte: „A pusztulás tehát nem az alkoholnál kezdődik el, hanem a pusztulásnál kezdődik el leginkább az alkohol.” (Cholnoky 1910a: 11.) Nem tagadta máskor sem „az alkohol és a lelki betegség között való összefüggést, ami kétségtelenül megvan. De nem abban a kifordított formában, hogy az alkohol elroncsolja az idegrendszert, tehát örütségre hajt, hanem abban a sorrendben, hogy vannak beteg idegrendszerek, mondjuk egyensúlytalan agyvelők, amelyek bizonyos és kétségtelenül csak ideiglenes és drágán megfizetett gyógyulást találnak az alkoholban. És mivel a gyógyulás csak ideiglenes és mivel az orvossága is mérge, tehát a kezdő szakban az alkoholizmus nem oka, hanem okozata az örütségnak, a folytató szakban pedig az egyik paralell tünetévé lesz a másikkal. De soha sincsen úgy, hogy az alkohol volna az oka a megbolondulásnak.” (Cholnoky 1910b: 85.) Az elsődlegességnek ez a makacsul ismétlődő tisztázási igyekezete nem önfölmentés. A szerhasználat következményeivel nagyon is tisztában volt, a veszélyeket egyáltalán nem bagatellizálta, sőt nagyon is erős

színekkel („pusztulás”, „őrültség”) jellemezte. De az okokat keresve választ kellett találnia arra a kérdésre, hogy hogyan dönthet valaki úgy, hogy szándékosan „megbolondítja magát”. S ezt az okot magában az emberben, az ember lelki diszpozíciójában lelta meg. Ám nem ez volt az egyedüli oka makacs következetességének. Az ok-okozat viszony tisztázása lehetővé tette számára, hogy a látszólag érthetetlen önpusztítást folyamatként értse meg. Számára ez volt az a starthelyzet, amelyből kiindulva s amelyre alapozva fölépíthette az alkoholizmus ontológiáját. S így az „ok” mellé felsorakoztathatta a narkotikumhasználatban tetten érhető visszacsatolások rendszerét. Meggyőződése ugyanis az volt, hogy az emberek nem mulatságból részegednek le, hanem lelki okokból. „Persze a baj és vélt gyógyítószer azután, amint folyton váltakoznak egymással, mégis csak gyilkossá teszik előbb-utóbb a narkotikumot.” (Cholnoky 1910a: 11.)

A narkotikumok fiziológiai hatása, következményei igazában nem érdekelték, ezekkel eleve tisztában volt. A „fátyolos szemű, reszkető kezű, csapzott szakállú, züllött alkoholista” (Cholnoky 1910b: 82.) látványa nem volt idegen számára. S azt is tudta, „az alkohol idegméreg, amelyhez a szervezet hamar hozzászokik és nem tud meglenni nélküle: de mivel sunt certi denique fines és az alkohol adagolása sem mehet a végletekig: be kell állni az automatikus – gyomor-baj, vagy tüdővész, avagy májdaganat által előidézett – elvonásnak, a továbbmérgezés lehetetlenségének, s ez az idegrendszer csődjét, a szanatóriumot jelenti” (Cholnoky 1911b: 83.). Mindez azonban számára csupán „érdektelen”, járulékos fejlemény volt. Bekalkulálta, de az önmegértés szempontjából irrelevantnak tekintette.

Ami igazán érdekelte, az az alkoholizmust lehetővé tevő, azt kiváltó lelki diszpozíció kérdése. Ennek megértésére háromféle megközelítésben is kísérletet tett. A bennünket most érdeklő cikkekben egy történeti, egy antropológiai-történeti és egy lélektani-szociológiai értelmezési kísérlet egyaránt megfogható. Ezeket célszerű külön-külön szemügyre venni, de magyarázó szerepüket nyilvánvalóan csak együtt fejtik ki. Együtt adják azt a magyarázatot, amelyet Cholnoky e számára oly fontos problémakörben felismerni vélt.

3

Fölfogása szerint a narkotikumok használata az ember inherens tulajdonsága – valamiféle „bódítékkal” mindig élt az ember. „Igaz, hogy az emberiség mind-

össze csak néhány százezer esztendőös még, vagy talán annyi sincs [...]. De ennek a rövid időcskének minden egyes szakasza arról tanúskodik, hogy az embernek, a homo sapiensnek, mindig szüksége volt valami bódítószerre, különösen szüksége volt nagy harcok idején és csak a visszaesések, eltespedések korszakaiban csökkent meg a narkotizáló szerek fogyasztása.” (Cholnoky 1910a: 10.) Ez a tézis meglehetősen súlyos tézis. Mellékes, hogy pontos-e a homo sapiens létének néhány százezer évre taksálása, s a szerhasználat váltakozó intenzitásának konstatálása sem igazán lényeges itt. Ami lényeges, az az: az emberiség történetét Cholnoky a szerhasználat történeteként határozza meg. A történeti szempontú értelmezési kísérletnek ez a megállapítás a kiinduló pontja.

A szerhasználatnak ez az emberi történelem egész idejére való kivetítése az elmélet egyik evidenciája, az összefüggés Cholnoky számára nem kétséges. A szorosabb értelemben vett történeti argumentáció így viszonylag röviden összefoglalható. „[A]mi a narkotikumok históriáját illeti, itt még maga a főpróféta, Forel is kénytelen beismerni, hogy minden valószínűség szerint már a félmajom ősember is használt bódítékokat, valószínűen valami bogyféléknek a megerjedt levét” (Cholnoky 1910a: 10.). A szerzót nem zavarja, hogy amit állít, az legfőljebb hipotetikus sejtés, nem bizonyosság: az indító tézis olyan erős, hogy megköveteli ezt az állításként megfogalmazott föltevést. S ez annál inkább is vélelmezhető e fölfogás kereteiben, mert az írott történelem bőségesen produkált itt fölhozható tényeket. „Nagy nemzeti és népszerencsétlenségek idején, tragikus, tehát hősi korszakaiban a világtörténetnek, az egyes ember is érzi a lelkében a szerencsétlenségeket, hánykolódik, viaskodik, furattatik a lelke – persze nem a Tolsztoj-féle valláserkölcsei értelemben – és ilyenkor rettenetesen megnövekedik a narkotikus szereknek a fogyasztása. Dr. Hollós István, egyik kiváló tudósunk kimutatta, hogy Perzsiában Kambizesz uralkodása alatt, a zsidóknál Izsaiás próféta korában, Rómában a kereszténység első századaiban, egész Európában pedig a harmincéves háború idején öltött irtózatossá mértéket az alkohol fogyasztása. Tehát a gondnak és a kétségbeesésnek a korszakaiban.” (Cholnoky 1910a: 11.)

Cholnoky későbbi időkből, így saját korából is bőségesen hozhatott volna igazoló példákat (egyik cikke, a *Horváth Ádám* persze akár ilyen „jelen idejű” példázatként is olvasható), a szorosabb értelemben vett történeti érvelést mégis leszűkíti a régiség eseményeire. Olyannyira, hogy másik ide tartozó cikke, *A ruah* voltaképpen nem is más, mint ótestamentumi narkotikumtörténet. S jelentése van annak, hogy polemikus magamentségét ilyen módon realizálta. Olvasóinak – alapelveihez híven – valami „ér-

dekeset”, sőt különlegességét prezentált, önmaga magyarázata pedig, közvetve, erős történeti támasztékot, hogy azt ne mondjuk, igazolást kapott. A múlt, a régiség pusztán azáltal, hogy valamikor megtörtént, hogy a potencialitásból megvalósulás lett, nagyon komoly tekintély: nem lehet lesöpörni az asztalról. S Cholnokynak erre a tekintélyre önmaga magyarázatához szüksége volt.

Az ótestamentumi történet interpretációját azonban mégis érdemes elkülönítetten szemügyre vennünk, mert a puszta történeti érveléssel ellentétben ennek Cholnokynál nagyon erős antropológiai dimenziója is van. A történeti esemény földidézése közben a narkotikumhasználat vélelmezett antropológiai alapjai is fölvázolódnak.

4

Az ótestamentumi történet rekapitulálása sok mindent elárul Cholnokyról. Az egyik kétségkívül a zsidó történetben való jártassága. Zsoldos Jenő, aki alapos tanulmányban tekintette át a sémi kultúrához való viszonyát, a zsidó tudományok szemszögéből igazolja Cholnoky előadását. „Cholnoky cikke – írja Zsoldos – Sámuel könyvére támaszkodik (I. Sám. 10, 10: 19, 23). Megállapításai szinte maradéktalanul fedik a nabizmus és a klasszikus profétizmus között fennálló lényegkülönbség tartalmát és a bibliatudomány régebbi felfogását (Hölscher, Gunkel stb.) Ez az elmélet bibliai nyomokon halad és a nabizmus extatikus magatartásának előidéző eszközeit a lármas zenében, táncban és a test gyötrésében jelöli meg, s a návik lelki elragadtatását a táncoló dervisek önkívületéhez hasonlítja.” (Zsoldos 1936: 8.) Érdekes azonban, hogy a Cholnokyt messzemenően respektáló Zsoldos ezt a magyarázatot mégis így folytatja: „Az extáziselmélet ideje ma már lejárt. Ábrahám Heschel szerint lehetetlen, hogy a proféták, akik minden idegen-pogány kultúrával szembeálltak, épp ezt a kanaáni-kisázsiai kultúrterületről szír és föníciai rétegen át közvetített nabizmust tették volna magukévá.” (Zsoldos 1936: 8.) A kérdés exegetikai összefüggései szempontunkból természetesen másodlagosak. Mindkét interpretációnak, a Hechelének is, a „régibbnek” is, amelyet Cholnoky fölhasznált, ha akarjuk, fölfedhető a specifikus indítéka. Szempontunkból azonban most csak az az érdekes, hogy a „bibliai nyomokon haladó” fölfogás beleillik abba a magyarázatba, amellyel Cholnoky előállott. S az is figyelemre méltó, hogy mint hivatkozásából látszik, s mint Zsoldos (1936: 13.) pontosan azonosította is, Cholnoky ismerte Hollós István idevágó cikkét, *Az alkohol az*

ó-testamentumban című, 1905-ben megjelent füzetet. Semmiképpen nem a hasára ütve alkotta meg tehát a maga értelmezését.

A biblikus és bibliatudományi tájékozottság mellett azonban az is kiderül róla, „modernebb” és (szó szerint) kor-szerűbb, azaz kimondottan a kor intellektuális mozgásairól árulkodó elméleti inspirációi is voltak. Figyelemre méltó, hogy a modernitás válságának alighanem legnagyobb diagnosztáját, a sok későbbi fejleményt nagyon jó érzékkel anticipáló Nietzsche is idézi. Méghozzá fölfogása alapköveként. Azt az antropológiai sejtést, amelyet fölfogása alapjává tett, részben bizonyosan Nietzsche-től vette át. „Sajátságos, de tagadhatatlan igazság, hogy a gondnak, a lelki fájdalomnak, de sokszor határozottan testi fájdalomnak is van egy specifikus, bár mindig mérges gyógyítószere: a ritmus. Ezt Nietzsche is megírja: »A művészet élettani feltétele a mámor, előidézésre pedig a legjobb eszköz a ritmus.«” (Cholnoky 1910a: 12.) „Persze – teszi hozzá Cholnoky – ez a megállapítás tisztán csak a művész elragadottságára, az alkotáshoz szükséges magafeledtségére szól, de az értéke kiterjeszthető minden egyes olyan emberi lélekhelyzetre, amikor a saját éniünk, gondunk, fájdalomunk elfeledésére van szükségünk. A gondtól terhelt ember ezért járkal ritmikusan egyforma lépésben fel s alá, ösztönszerűen, maga sem tudva, hogy most narkotizálja magát. A gyermeket a bölcső ritmikus ringása, a bölcsődal halk ritmusa, a vele fel s alá járó anya lépteinek a ritmusa csillapítja el, de kétségtelen, hogy a beteg vagy bántott gyerek ritmikusan halk sírásában maga is ösztönszerűen gyógyítószert keres, amivel talán álomba ring át majd a kicsiny, megkínzott, fájó lelke.” (Cholnoky 1910a: 12.) Hogy e sejtés Nietzsche-n kívül még milyen irodalmi forrásokból táplálkozik, s mekkora része van benne Cholnoky személyes tapasztalatainak, e pillanatban nem tudjuk megmondani. De érdekes, és Cholnokyt visszamenőleg is igazoló fejlemény, hogy egy ilyen sejtés nagyon jól igazolható Ferenczi Sándor későbbi elméletével a thalasszális regresszióról. A hullámzó ritmus a tengerbe való visszavágyódás ösztönös, de mélyen emberi igénye.

A ritmusnak mint narkotikumnak a tételezése termékeny gondolat. Cholnoky koncepciójában két összefüggésben is fölbukkan. Az egyik összefüggés, mint az előbbi idézetből is kiderül, az „álomba” való menekülés, a megnyugvás. A másik összefüggés az extázis, amely e koncepció szerint ugyancsak a ritmus eredménye. „[N]emcsak az álomnak, hanem a magunkfeledése másik módjának, az extázisnak is a ritmus a megszerzője” – mondja ki e koncepció. „Az indiai fakír, ha extatikus állapotba akar jutni, nemcsak bódító füstöt szí be, hanem rettentés, erőszakos, de mégis ritmikus mozgással dobál-

ja hol előre, hol hátra a felső testét és a nyaka izmai segítségével még külön a fejét is.” (Cholnoky 1910a: 12.) Az ótestamentumi nábik történetét, narkotikumtörténeti szempontból szimptomatikus viselkedését ugyancsak ebben az értelmezési keretben mutatja be a cikk.

A nábikról s viselkedésükről a következőket tudjuk meg: „Csapatokban jártak, a legszegényebb, legnyomorúságosabb néposztályból verődtek össze. Csáládtalan, rokontalan, züllött emberek, akik városról-városra, tanyáról-tanyára vándoroltak. Négy ember volt közöttük a zenész [...]. Ha emberekkel találkozott, akkor megálltak, a négy zenész a csapat élére ment és valami éktelen, harmóniátlan, de hullámzó ritmusú zenébe kezdett bele. Ez a zene megbabonázza a nábikat, elkezdenek először csak vonaglan, a fejükkel, karjukkal, derekukkal rángatózni, azután hirtelen vad, őrzöngő táncba csapnak át. Ez a tánc olyan mágiikus hatású, hogy a nézőket is magával ragadja. Azok is elkezdnek vonaglan, majd ugrálni, végre pedig együtt őrzöngeni a tomboló nábikkal. Vad forgatag támad, végre a nábik kimerülten, egymásután zuhannak le a földre: megszállta őket a ruah Elohim, vagy ruah Jahve. Az Örökkévaló ihlete. Szaggatott, földöntúli hangon mondtak zavaros jósigéket.” (Cholnoky 1910a: 12–13.) Ez a leírás, olvashattuk Zsoldos Jenő véleményét, hiteles, történetileg pontos. A mai olvasó mégis saját kortárs élményére asszociál itt. Ez bizony – mutatis mutandis – akár egy mai (vagy „tegnapi”) rockkoncert koreográfiájának leírása is lehetne. A harmóniátlan, ritmusos zene köré szerveződő közös ekstázis a kései modernitás ifjúsági szubkultúrájának egyik jellegzetes megnyilvánulása. S az ótestamentumi fejleménynek ez a mai napig terjedő, vagy inkább megismétlődő, újra aktualizálódó érvényessége valamiképpen Cholnokyt igazolja. A jelenség, amit kiválasztott és elbeszél, csakugyan lényeges, s csakugyan az önmagát narkotizáló emberi viselkedés történetébe tartozik.

A nábik ekstázisának „ruah Jahve”-ként, az „Örökkévaló ihlete”-ként való értelmezése nyilvánvalóan az ótestamentumi történet része. De benne van Cholnoky alig-alig elrejtett ítélete is. A narkotizáció, mint az ihlet megszerzése, ötletként számos novellájában is fölbukkan, de ez esetben az igazoláshoz nem is kell ilyen „külső” forrásokat igénybe vennünk. Maga az a tény, hogy a címválasztás éppen ebből a szintagmából vonódik el, s a cím az ihlet szó héber megfelelőjét (ruah) emeli ki, helyezi az egész írás fölé, implícite (s rejtőzködve) ezt az összefüggést hangsúlyozza. S az is bizonyosnak látszik, hogy az Örökkévaló ihlete, amelyről beszél, valamiképpen több és más, mint egy egyszerű, alkotás-lélektani értelemben vett ihlet. Ez itt inkább léttörténeti kategória, egy alapvető fontosságú létszükséglet kielégülése.

Cholnoky mindazonáltal nem idealizálta ezt az ihletet, „ragadós lelki betegségnek”, „lelki járvány”-nak fogta föl (Cholnoky 1910a: 13.). Am ennek a járványnak a funkciója, úgy vélte, öntudatlanul is a lázítás volt „az elnyomó filiszteusok ellen”. Azaz a szabadságharcra való fölhívás. „Az eltiportaknak, a kétségbeesetteknek az extázisa és az arra következő kábult önfeledése volt tehát a nábik őrzöngő, démonikus tánca, amely Sámuel könyve szerint reáragadt Saul királyra is: »és a ruah Elohim, Isten szelleme rája ugrott és ő is közöttük őrzöngött.«” (Cholnoky 1910a: 13.) A „narkózisnak ezt a minden alkoholnál diabolikusabb formáját” azonban szükségesnek és elkerülhetetlennek vélte. „Sem az individuum, sem a nemzet, a nép nem bírt többé segíteni magán, a maga erejéből, kellett tehát valami segítség, vagy legalább valami feledés emberen túl valóknak sejtett vidékekről. A Ruah Elohim, a vergődő emberi lelket az isteni lélek nyugalomával befedő hatalmasság.” (Cholnoky 1910a: 13.)

Érdekes s mindenképpen figyelemre méltó, hogy Cholnoky szerint ez a léttörténeti helyzet mégsem örök. „A nábik eltűntek Izráélből, amint a nemzeti királyok alatt felszabadult az ország a zsarnokságtól, a kiraboltságtól.” (Cholnoky 1910a: 13.) A narkózisnak az „alkoholnál is diabolikusabb formája” tehát föltételekhez kötött, időleges.

5

Figyelemre méltó, hogy a ritmus narkotizáló szerepét Cholnoky az alkoholban és a drogokban is felfedezte. „Az alkoholnak és egyáltalán minden narkotikumnak a szédületében is ott van a ritmus. A fej imbolygó kábulata, a fül ritmikus zúgása, a ringatásnak az az érzése, amit múlhatatlanul mindenki érez például egy pezsgős vacsora után. És az ópiumszívó először az ágya, vagy a vacca ringatásának a ritmikus érzését érzi.” (Cholnoky 1910a: 13.) Ezzel alighanem, mintegy ösztönösen, Cholnoky a szerhasználat mélylélektani magyarázata körül tapogatódzott.

Az igazi nagy kérdése azonban kétségkívül a közvetlen lélektani magyarázat keresése lett. Mint a problémákat lélektanba föloldó kor fiának, ez az egyoldalúsága nemcsak érthető volt, de szinte természetes is. A szükségképpen elnagyolt, de kemény szerkezeti realitásokkal való szembenézésnek nagy ára lett volna, közvetlenül hasznosítható eredménye pedig alig. Célszerűbbnek látszott tehát a „pontosabbnak” tetsző, hajlékonyabb „magyarázatokat” kínáló s a közvetlenül érzékelhető okokat jobban meg is ragadó lelki magyarázat keresése. Ebben az opcióban, nem kétséges,

osztozott kora egyik alapvető nagy trendjével. A kor irodalmi mozgalmáiból ugyanis nemcsak a lázadó naturalizmus kristályosodott ki, de utóbb – s egyre inkább, egyre erőteljesebben – a lélektani regény is. Ahogy áttekintésében Ungvári Tamás írja: „A lázadók kicsiny és olykor elszigetelt csoportjainak körén kívül eltompul a 'szociálpolitikai kérdések' (Hauser) iránti érdeklődés. Az elidegenedés társadalmi tényének elfogadására épül fel az intim, a lélek pusztulását ábrázoló epika.” (Ungvári 2009: 19.) S maga a freudi mélylélektan kidolgozása is ennek a trendnek az egyik termékeny megjelenése volt.

Ez az Ungvári emlegette „elfogadás”, ez a beletörődő kiegyezés kétségkívül ott volt Cholnoky magatartásának mélyén is. De nála ezt a kiegyezést alkoholizmusa mindjárt meg is kérdőjelezte, belletrisztikája pedig újra s újra intellektuális szempontból is nyitottá tette. Explicit alakban, nyíltan azonban erről a feszültségről nem beszélt. Ameddig direktben elment, az a problémák lélektani magyarázata volt. Ez a magyarázat azonban sokat ígérő, több ponton kimondottan termékeny magyarázat lett.

Logikai kiindulópontja megint egy éles, sőt sarkos distinkció. Nem mindenki alkoholista, aki sokat iszik. „Mindenekelőtt – mondja – tisztázzuk azt, hogy ki az alkoholista. Alkoholista nem az, aki mindig részeg, hanem az, aki sohasem részeg. Az előbbi egy közönséges részeges disznó, akinek a viselt dolgai cseppet sem érdekesebbek, mint [...] az utcai szoknyavadászok kalandjai.” (Cholnoky 1910b: 83.) „A másik azonban komor alak, sötét tragikus”: s azok, akik e második típusba tartoznak, semmit „nem képesek [...] játéknak venni, minden szívbeli ügyük egy-egy tragédia, mert azzá teszik saját maguk, mert nem tud a lelkük másképp, csak sötét és fenséges színekben látni.” (Cholnoky 1910b: 83.) S ez a típus „néma”, azaz nem beszél arról, ami ilyen mélyen megérinti, ilyen erősen magához láncolja. „Az ivásnak is vannak ilyen némái, ilyen szemérmesei, ilyen szentségimádói, és ezek az igazi alkoholisták, nem azok, akik tetszelegve maguknak a falurossza szerepében, uccahosszat végigmuzsikáltatják magukat, – ha csak szimbolikusan is. // És a lényegük ez a szemérmesség, ez a titkolódzás.” (Cholnoky 1910b: 84.) A distinkció, amellyel Cholnoky itt él, aligha tartozik a mai addiktológia nagy konszenzusai közzé; ma a „közönséges részeges disznókat” sem igen zárják ki az alkoholisták köréből. De ez a megkülönböztetés mégsem közönséges tévedés – ez rejtőzködő, de a maga módján mégis beszédes önvallomás. Cholnokyt csak a „néma” típus érdekelte, csak azt ismerte el igazi alkoholistának, mert e „néma” típusban vetíthette ki saját magát (s közvetlen sorstársait).

Magáról beszélt tehát, de ezt igyekezett minél átételesebbé, azonosíthatatlanabbá tenni. Megnyilat-

kozásához az alkalmat egy hír szolgáltatta. „Horváth Ádámot, Kecskemét városa volt főügyészét, előbb pedig egyik kerületének országgyűlési képviselőjét, a budapesti tábla az elmúlt héten sikkasztásért egy évi börtönre ítélte.” (Cholnoky 1910b: 82.) Ez a hír pedig, amely „megdöbbenő” is volt, „érdekes” is volt, alkalmat adott arra, hogy úgy beszélhessen az őt foglalkoztató kérdéstről, hogy a látszat szerint csupán olvasóinak a botrány iránti érdeklődését elégíti ki. Problémakezelése, Horváth iránti (jól érzékelhető) rokonszenve és empátiája azonban elárulja, Horváth sorsában olyan történetet fedezett föl, amely nagyon is közlőre érintette.

Nem tudható, ismerte-e személyesen a kecskeméti volt főügyészt, vagy csak az újságok híradásaiból követte nyomon sorsát. Mindenesetre maga az életút is, a (vélelmezett) lelki alkat is alkalmas volt a sorsába való írói behelyezkedésre. Horváth, akárcsak maga Cholnoky, az úri, „történelmi” középosztály jogvédett gyermeke volt, főügyészi karrierje típusos karriernek tekinthető (Cholnoky apja, az idősebb László Veszprémben maga is ilyen városi tisztséget töltött be); sorsának megbicsaklása pedig megint csak típusos fejleménye volt a kornak, amely az úri, „történelmi” középosztály tagjait új feladatok elé állította. Olyan feladatok elé méghozzá, amelyek az osztály saját hagyományainak folytatásaként már kezelhetetlennek bizonyultak, s megoldásukra a rétegspecifikus történelmi tapasztalat már nem adott megfelelő mintát. Cholnoky, aki apja fiaként is, veszprémi újságíróként is jól ismerte e réteg belső életét, választási lehetőségeit, Horváth karrierjét szinte belülről értette. Akár egy Móricz Zsigmond *Rokonok*jával vetekedő regényt is írhatott volna e témakörből. Cholnoky azonban, s ez szimptomatikus, a történetnek ezt a szociológiai dimenzióját sem ekkor, sem máskor nem bolygatta; erről, következetesen, hallgatott. A lélektani képletet azonban, önmagát is, sorstársát is igazolandó, megkonstruálta. S ez a képlet érdekes és árulkodó.

Horváth, mondja Cholnoky, „pályája kezdetén igen nagyot ígérő, valósággal genialis, amellet nagy tudású, tanult és az érvényesülés minden eszközével – még az igazán férfias és nemes külsővel is, – felruházott ember volt”, s csak később lett alkoholista (Cholnoky 1910b: 82.). „Horváth Ádám esete is egyike azoknak a megdöbbenő példáknak, amelyek azt mutatják, hogy éppen a nagy intelligenciákra, a válogatni és ítélni legjobban tudókra leselkedik legmohóbban az alkohol gyilkos angyala.” (Cholnoky 1910b: 84.) Honnan merítette ide vonatkozó ismereteit Cholnoky, nem tudjuk, magából a cikkből nem derül ki. Így eldönthetetlen, Horváthot modellezte-e le, vagy – védelemként a bűnbe esett számára – csupán önmaga önértelmező „tapasztalatait” vetített rá cikke hőisére. De tény, Horváthot a „néma”, iga-

zi alkoholisták példájaként mutatta be, következetesen hangsúlyozva tehetségét, „nagy intelligenciáját”. E típusba pedig szerinte azok tartoznak, akik „nem vidám, bolondos fiúk, akiknek virtus az ivás, hanem szegény, beteg, mogorva emberek, akiknek a lelki bajára gyógyító csepp az, amit más bolondgombának szed magába” (Cholnoky 1910b: 84.). A lelki képletet, amely az alkoholistává válás alapja, meg is határozza: „Vannak testek, amelyek nem bírják el a saját lelkük súlyát. Vannak szerencsétlen hajók, amelyeknek a vitorláját nem a parti bárkák számára való szél dagasztja, de a kötélzetük, az idegrendszerük nem bírja ezt a feszülést. A természetesnél nagyobb teherbírársra és nagyobb ellenfeszülésre van szükségük. Erre az ellensúlyra, ellenerőre önként kínálkozó, kézügybe mindenütt eső médium az alkohol.” (Cholnoky 1910b: 84.) Ez a többszörösen metaforizáló okfejtés, amelyben az érzelmi háztartás és a hajózás tapasztalatai egymásra vetülnek, természetesen nem volt kimondható saját tapasztalat nélkül. S az is bizonyosan saját tapasztalata volt, amikor az alkohol, e „specifikus helyet elfoglaló félméreg” pszichikai hatását az „ítélőképesség” és a „fantázia” viszonyának mesterséges átalakítójaként határozta meg. Az alkohol, mondja, „megcsökkenti az ítélőképességet, de felszárnyazza a fantáziát. És az ítélet, a folyton bennünk dolgozó bíró az, ami elkomorít, a képzelem pedig, ez a házipoéta, megderíti a lelkünket.” (Cholnoky 1910b: 84.) Ám „alkoholistává, exceptis excipiendis, leginkább az lesz, akinek a lelkében nincs meg a két legfontosabb fakultásnak az egyensúlya: az ítélőképessége és a képzelemmé. Ahol a mérleg karján az ítélet korponája a nehezebb, ott a lélek igen sokszor vetemedik arra, hogy alkohollal terhelje meg a fantázia csészéjét, ahol a képzelem húzza le a kart, ott a hidegség és józanság kövei hullanak a serpenyőbe. Északnak menve, a hidegséggel növekszik az ítélet józansága és az alkoholizmus, dél felé nő a fantázia és csökken az alkohol. A próféták pedig – a fantázia legfőbb exponensei – tajtékozva hirdetik az abstinenciát.” (Cholnoky 1910b: 84.)

Ennek az elméletnek az érvényessége nem evidens, maga Cholnoky is csak mint bizonyítási kísérletet említi. Önjellemzésként azonban bizonyosan hiteles és – árulkodó. Cholnoky az alkoholt nagy valószínűséggel csakugyan a benne dolgozó racionális elemző elhallgattatására, de legalábbis átalakítására, társadalmilag elfogadhatóvá változtatására használta. Erre, mint a modernitás kibontakozását egyszerre igenlő és tagadó gondolkodónak, aki egy premodern világ eszményeit próbálta egyesíteni az új, „modern” világ formálódó gyakorlatával, szűksége is lehetett. Az, amiben Horváth Ádám „bűnét” megjelölte, e vonatkozásban is sok mindent megvilágosít. „Nagy volt a bűne – mondta Horváthról –:

fázott a saját feje hidegségétől és kereste a meleget és addig melengette magát, amíg akkor sem tudott többé hideg lenni, amikor hidegnek kellett volna lennie. Ebben a tűzben aztán elégett egy pár bankó is. Természetes, hogy felelős értük, mert természetes az is, hogy a summum jus a legsummább injuria.” (Cholnoky 1910b: 85.) Ez a paradoxonba kifutó mérlegelés alighanem minden másnál mélyebben fejezi ki azt az antinómiát, amely Cholnoky létét is jellemezte. De a jellemzés elárulja – nyíltan soha föl nem tárt – önképe alapszerkezetét is. Amit Horváthról mondott, azzal ugyanis – mutatis mutandis – saját magát is jellemezte. Mert amennyire Horváth, annyira alighanem ő maga volt az a „gyámoltalanul révedező” ember is, aki „nem is olyan régen még szép, eszes, geniális férfi” volt, „akinek mindenki csodálta a gyors és biztos ítélőképességét, azt az éles különválasztó tehetségét, amellyel a bonyolult kérdésekben is azonnal határt vont, nyomban szertedisztíngvált”. Aki azonban – nagy erényei ellenére vagy talán éppen azok következtében – csak alkohollal volt képes élni az életét.

Szimptomatikus, hogy ez a nagy önismeretről árulkodó intellektuális önboncolás saját léte szociológiai dimenziójáról még itt sem hajlandó beszélni.

6

Az az ítélőképesség, határokat megvonó intellektuális tehetség, amit Cholnoky Horváth jellemzéseként fölhoz, de amivel implicite saját magát is jellemzi, voltaképpen az analitikus ész. Több mint figyelemre méltó tehát, hogy az alkoholra rákapató gond okaként Cholnoky éppen ezt az adottságot jelöli meg. Diagnózisa nem is értelmezhető másképpen, csak mint az analitikus ész és a korviszonyok (pontosabban: a kor uralkodó dinamikája) közötti *inkongruencia* beismerése. Bizonyos, írónk már testvére szerint sem volt összhangban kora törekvéseivel. Öccse, László nevezetes *Nyugat*-beli portréjában meglehetősen nyíltan beszél erről, amikor arról írt, hogy Viktor „1868-ban született. De lekéssett. Már néhány száz évvel azelőtt kellett volna megszületnie. Kétségtelen ez, mert a mában soha, egyetlen percére sem volt itthon úgy, amint itthon vagyunk talán mi többiek. Azt kell hinnem, hogy az ő belső életének minden kínos hánykolódása, [...] vergődő küzdelem volt a meg nem egyező korról, ami végül is legyűrte és rákényszerítette a szép, nemes rezignációra. De úgy látszik, csak formálisan adta meg magát, lelke mélyén nem halt el a korábbi század visszhangja.” (Cholnoky 1917: 664.) Ez a leírás, ha nem

stíluslénkítő írói eszközként, „ötletként” kezeljük, hanem a valóságos inkongruencia metaforikus kifejezéseként, nagyon sok mindent elárul. Jelzi mindenekelőtt a kivagyódást a tényleges életidejéről adott korból. Ennyiben indokolt is a rég sztereotíppá merevedett hajdani metaforikus besorolás, a „ködlovag”. De itt – s ezt a narkotikumfelfogása ismeretében bizton állíthatjuk – nemcsak erről volt szó. Az, aki helyét nem találta a számára adott viszonyok közt, a korra jellemző dinamika átlagosnál mindenképpen jobb értője volt. Kivagyódása a modernitás immanens ellentmondásainak egyéni megélését jelentette. Az inkongruencia nem az intellektuális képességek hiányából, az ésszel be nem látásból adódott, hanem nagyon is az érvényes összefüggések fölismeréséből. Azzal, amit érzékelt és szükségszerű, „logikus” fejleményként ismert föl, volt baja. Az ész tehát az ő esetében fölismeri, ami van, ami lehetséges, de azt alapvetően problematikusnak találja.

Ebben az összefüggésben tanulságos *A jövő emberei* című „krónikája”, amely 1909-ben jelent meg *A Héten*-ben. Dialógus formában megírt szöveg ez (Cholnoky 1909), egy belső polémia két szólama felel benne egymással. A tudományos ésszerűséggel megszervezett, „eszményi” jövő foglalkoztatja itt, az, amely az „orvosi prevenció óriási kiszélesedéséről, a szociológia egybeolvadásáról az orvostudománnyal” fog szólni (Cholnoky 1909: 10.). Hogy mit jelentene egy ilyen világ, azt az egyik szólama a következőképpen artikulálja: „A legmodernebb orvosi tudománynak, immár tisztán kapcsolatban a szociológiával, kettős a feladata. Az egyik az, hogy valóban a legnagyobb mértékben alkalmazza a prevenciót, a másik pedig az, hogy kiirtsa a világból a mai ember három legnagyobb betegségét: a tüdővést, az avaiáltságot és az alkoholizmust.” (Cholnoky 1909: 10.) Ehhez az eszközök: „A bakterológia fejlesztése, a szérumterápia lehető kiépítése, a szabad levegő teljes értékelése, a tisztaság. A második vonalon óriási harcot kell megvívunk, az eszközeink itt is részben azonosak az előbbiekkal, részben pedig teljesen szociálisak, gazdaságiak, pénzügyiek.” (Cholnoky 1909: 10.) Az eredmény pedig: „Csupa egészséges, vasszervezetű, vasidegzetű, tisztavérű ember, új óriások nemzedéke” (Cholnoky 1909: 11.). Ez a jövő a másik szólama számára azonban egyáltalán nem vonzó. Nem az „erő, az egészség és az életkedv” nemzedéke lesz ez, mondja a replika, hanem a „hülyék, a zsiremberek és a vályúélet” nemzedéke. Létrehozói pedig „lélekgyilkosok és emberbutítók” (Cholnoky 1909: 11.). S hogy miért? A válasz erre egy nagy és lendületes modernitáskritikai monológ: „Elfelejtitek, hogy a világ nagy, csodaszép korszakai voltak azok, amiket ki akartok pusztítani. [...] És reá akarjátok hozni a világra a butaságoknak és a szükségességeknek örökkétartó és tu-

dományosan megalapozott korszakát [...]. Az egészséget [...], az egészséget, amivel a zabálás, a családalapítás, a szigorú erkölcs, a jogi fontoskodás, a képrombolás jár együtt. Barbárjai vagytok a kultúrának, bolondjai az örültségmentességnek és részegei a sok kiöntözött alkoholnak. Új barbarizmust készítetek elő, vandálabbak vagytok a klasszikus kor lerombolójánál, mert azok legalább csak ötletszerűen, csak afféle felkerekedésből döntöttek romba egy egész világot. De ti, ti tudományosan kifundált aknákat ástok, biztos robbantószerekkel dolgoztok, hogy új sivataggá, új cölöpvilággá tegyétek ezt az egész gömbölyű földet!” Majd, mintegy a monológ summázataként: „az élet szépségeiért, élnivalóiért cserébe nem fogtok semmi egyebet sem adni, csak éppen magát a puszta életet és – még azt is meghosszabbítjátok annak a bizonyos tótnak a téglájáig”, tudniillik a véletlenszerű, meg nem tervezhető balesetig (Cholnoky 1909: 11.). Nem kétséges, a korszakban nagyon erősen élő „haladáshit” visszajára fordítása ez, negatív utópia. S ha csupán gondolatkísérletként kezeljük, akkor is sokat elárul Cholnoky modernséghez való, legalábbis ellentmondásos viszonyáról.

Bizonyos óvatosság persze e fölfogást illetően nem árt. Az egymással felelő szólamokban való szerzői megnyilatkozás eleve a gondolatok birkózásáról, azaz a belső feszültségről árulkodik, maga a cikk zárata pedig lebegtetni, nyitva hagyja az „igazság” kérdését.

Bizonyos az is, nem könnyű kérdések merülnek itt fel. A modernség antinómiáit, ismeretes, a marxianus értelmezés, amely sokáig a modernitás vezető ideológiája volt, maga is elismerte. Ám azt, nagyon jellegzetes módon, csupán „a modernizáció sajátos kapitalista formájához” kötötte. Ahogy ezt e fölfogás egyik mai kritikusa in nuce összefoglalja: „A kapitalizmus egyszerre mutat túl a prekapitalista társadalmak fejlődési korlátain, s viszi végsőkéig a korlátlan fejlődés belső ellentmondásait. Kitermeli magából a felvilágosodás ideálját, melyet a gyakorlatban mindjárt a visszajára is fordít. Közben azonban létrehozta az előfeltételeket a társadalmi fejlődés következő stációjára számára, mellyel lezárul az emberiség »előtörténete«, és a megelőző korszak ígéretei immár belső ellentmondások nélkül valósulnak meg.” (Kis 2012: 659.) Ez a Hegel absztrakt dialektikáját a kapitalizmus viszonyaira „lefordító”, aktualizáló prognózis a 19. század második felében és a 20. század nagyobb részében meglehetősen befolyásos értelmezés volt, nagy és erős politikai mozgalmak épültek rá. (Ebből a nézőpontból Cholnoky konzervatív, sőt olykor már szocializmusellenes értelmezőnek látszódik. Az ötvenes-hatvanas években, ismeretes, ezt a besorolást meg is kapta, még kitűnő irodalomtörténészekről is.) A remény azonban, amelyet a marxianus értelmezés nyújtott, a 20.

század során elporladt, s ma az „előtörténeten” túli „igazi történelem” lehetőségét már az úgynevezett posztmarxisták is mélyen problematikusnak látják, a „posztmodern” pedig általánosítja ezt a tapasztalatot, s immár minden „nagy elbeszélés” csődjét vallja. A kérdés persze túlzottan bonyolult ahhoz, hogy könnyen megválaszolható legyen, annyi azonban bizonyos, hogy az antinómiák modern kora lényegesen hosszabbra nyúlik, mint ahogy azt a kapitalizmuskritika valaha is gondolta, s lényegesen zavarosabb, mint ahogy a kapitalizmus apologetikája szeretné. Mai perspektívából tehát fölértékelődnek azok a tapasztalatok, amelyek éppen a föloldhatatlan ellentmondások élményét fejezik ki. S Cholnoky életműve bizonyosan e tapasztalatoknak értelmezésre váró, izgalmas lenyomata.

Alkoholizmusa ugyanis, azt kell mondanunk, bármily paradoxnak mutatkozik is ez az állítás, a modernség modernitáskritikai tapasztalataiban fogant, s áttételeken keresztül annak kifejeződése. Jóval több és összetettebb fejlemény tehát, mint a szokványos egyéni devianciák. Mondhatnánk, történeti meg-alapozása volt.

Roppant érdekes, ugyanakkor történetileg szimptomatikus, hogy Cholnoky a maga tapasztalatainak irodalmi kifejezését félreérthetetlen következetességgel mindig mint valami „kifordítást” jellemezte. Ám ha elfogadjuk ezt az önismereten alapuló megá-lapítását, akkor ebből az elfogadásból két megoldan-dó feladat automatikusan adódik. (1) Meg kell viz-gálni, mi volt az a szociokulturális tapasztalat, ame-lyet a közösség által is elfogadható, „konform” meg-jelenítés érdekében ki kellett „fordítania”? S (2) tisz-tázni kell azt is, ez a kifordítás irodalmi értelemben milyen eszközökkel, milyen poétikai megoldásokkal történt meg?

Annai mindenesetre már most is bizonyosnak látszik: az individuális kudarcként kezelhető italo-zás, amely minden valószínűség szerint korai halálá-ban is komoly szerepet játszott, igazán mélyen csak mint összetett szociokulturális történés érthető meg. A szokásos „lélektani” magyarázat óhatatlanul szű-kös és elégtelen. ■ ■ ■

IRODALOM

- Ady Endre 1973: A magyar Pimodán. = Ady Endre *Összes prózai művei. Újságcikkek, tanulmányok IX.* Sajtó alá rendezte Vezér Erzsébet. Bp.: Akadémiai, 157–173., 446–465.
- Baudelaire, Charles 2010: *A mesterséges mennyországok.* Ford. Hárs Ernő. Bp.: Cartaphilus.
- Cholnoky Viktor 1909: A jövő emberei. *A Hét*, 1. sz. 10–11.
- Cholnoky Viktor 1910a: A ruah. = Uő: *Beszélgetések.* Bp. 10–13.
- Cholnoky Viktor 1910b: Horváth Ádám. = Uő: *Beszélgetések.* Bp. 82–85.
- Cholnoky László 1917: Cholnoky Viktor. *Nyugat*, 7. sz. 660–678.
- Faragó Erzsébet 1936: *Cholnoky Viktor.* Bp.: A szerző kiadása.
- Hollós István 1905: *Az alkohol az ó-testamentumban.* Bp.
- Kis János 2012: Filozófia a kései modernitás korában. *Holmi*, 5. sz. 655–663.
- Kőváry Zoltán 2011: A művész és az író lelkéből. – A romantikus rend és a freudi kreativitás-elmélet előzményei. *Imágó Budapest*, 1. sz. 73–93.
- Krúdy Gyula 1957: *Írói arcképek. Ambrus Zoltántól Móricz Zsigmondig.* Vál., az utószót s a jegyzeteket írta Kozocsa Sándor. Bp.: Magvető.
- Lengyel András 2012: Cholnoky Viktor Népszava-afféjja. *Tiszatáj*, 6. sz.
- Ungvári Tamás 2009: *Labirintusok. A szellemtörténet útjai a klasszikustól a modernig.* Bp.: Scolar.
- Zsoldos Jenő 1936: *Cholnoky Viktor és a sémi kultúra.* Bp.: Libanon (Libanon füzetek 8.)

Lengyel András (Békéscsaba, 1950): irodalomtörténész, muzeológus. Többek között Móra Ferenc, József Attila és Kosztolányi Dezső kutatásával foglalkozik.

G.A. úr 1984-ben

Déry Tibor és George Orwell

totalitárius modelljének párhuzamai és eltérései

Sokan, sokféleképpen értelmezték már Déry Tibor *G. A. úr X.-ben* (1964) című regényét, a magyar és világirodalom e formájában és tartalmában is párhuzamos alkotását. Ezen értelmezések nagy része a mű példázatoságát és átvitt értelmű társadalomkritikáját helyezi a középpontba, s arra próbál választ találni, tulajdonképpen mit is akart kritizálni az író. A tőkés gazdasági rend szabadságeszméjét, amely a regény előszavának tanúsága szerint előbb-utóbb *kitekéri saját nyakát?* Vagy éppen ellenkezőleg, a létező szocializmust, amely a szabadságot hirdette, de a rab-ságot gyakorolta, s ennek tükrében a kapitalizmusra vonatkozó jóslatot csupán az ellenség megtevesztése végett foglalta regényébe az „elhajlásért” fogságra ítélt szerző? Harmadik lehetőségként említhetjük az előbbi kettő szintézisét, melyet Pomogáts Béla fogalmazott meg: a kritika szerinte „nem valamely fennálló társadalmi rendszerre, hanem általában mindenfajta társadalomszervező elvre és gyakorlatra vonatkozik”, s valójában „ez a szorongásos vízió az emberi társadalom és történelem tragikus céltalanságát, végső értelmetlenségét és szomorú abszurditását fejezi ki, a *tagadás mítoszát* teremti meg” (Pomogáts 1974, 150.). Vonzónak tűnik ez az elgondolás, különösen, ha végigolvasva a regényt rádöbbenünk, hogy Déry nem nyújt semmiféle perspektívát, hiszen G. A. úrnak igazából nincsen hová menekülnie X.-ből – a „külföld”, ahonnan érkezett, szintén hazug, torz világ, ahogyan az ki-

derült a főhős X.-lakóknak tartott előadásorozatából. Oltyán Béla helyesen állapítja meg, hogy G. A. hazája a szabadságjogokat illúzióvá silányító hatalmi manipulációival, az elnyomást a szeretet jelszavával kendőző képmutatásával nem egy alternatív világot képvisel, hanem csupán az X.-beli világ egy korábbi stádiumát (Oltyán 2003, 130–131.). A kiábrándító konklúzió, a történelem, az emberi haladás elkerülhetetlen csődje azonban sehogyan sincs összhangban a szerző előszavában vállalt ars poeticával: „Nem azt írtam le tehát, ami lesz – nem vagyok próféta sem eszemmel, sem észfölközzel –, hanem azt, ami lehetne, ha az emberiség egy elmebajos pillanatában így is kezdet emelne önmagára. Hogy milyen lesz a jövőnk? ez az ember sorsdöntő kérdése; én csak azt írtam meg, hogy milyen ne legyen. Az emberiség és a szocializmus iránti bizalmamról tanúskodik, hogy megírtam.” (Déry 1964, 6.)

Az olyan regények műfaját, amelyek arról szólnak, milyen *ne legyen* az emberiség jövője, negatív utópia-ként szokás meghatározni. Ezek a művek – hogy csak a „klasszikusokat” említsük: Jevgenyij Zamjatyintól a *Mi* (1924), Aldous Huxleytől a *Szép új világ* (1932), George Orwelltől az *1984* (1949) – azokat a *totalitárius* társadalmi torzulásokat ragadják meg, melyek a jelenben gyökereznek, s a *lehetséges* jövőben teljesednek ki. Nem egy létező társadalmi rendszert *tagadnak* tehát, vagy magának a társadalmi szerveződésnek az

értelmét, hanem egy totalitárius társadalmi modellt *alkotnak*, mint lehetséges alternatívát, mint a hatalomra jutó politikai racionalizmus potenciális végki-fejletét. Ha kritizálnak, a társadalomban és politikában rejlő totalitárius tendenciákat kritizálják, függetlenül attól, hogy azok a sorompó jobb vagy bal oldalán ütik-e fel fejüket. Különösen érvényes ez Orwell disztópiájára, ahogyan utólag ő maga megfogalmazta: „Legújabb könyvem NEM a szocializmus (...) ellen irányul, hanem csupán azokra a torzulásokra kíván rámutatni, amelyek lehetséges velejárói egy központosított gazdaságnak, s amelyek részben létre is jöttek már a kommunizmusban és a fasizmusban.” (Williams 1989, 103.)

Ha Orwell regényét Déry regénye mellé helyezzük, rá kell ébrednünk, hogy azokban a társadalomkritika mellett és azon túl két totalitárius modellről olvashatunk, amelyek látszólag egymás ellentétei: Orwell azt írta meg, mivé lesz a rend szabadság nélkül, Déry pedig ennek fordítottját. De ha jobban elmélyülünk e fikatív világokban, he megpróbálunk azonosulni lakóikkal – ahogy tette ezt a két főhős, Winston Smith és G. A. úr is –, rá fogunk jönni, hogy itt semmi sem az, aminek látszik: a legteljesebb szabadság is szolgaság, a legszilárdabb rend is törvénytelen állapot. Ha a két művet ezután ismét összevetjük, ki fog tűnni, hogy inkább ikertestvérei, semmint reciprokai egymásnak, s csupán abban különböznek, hogy a totalitárius fejlődés más-más stádiumát jelenítik meg. Mindezek bizonyítására tesz kísérletet ez az esszé.

Hasonlóságot fedezhetünk fel már a regények keletkezési körülményeiben, az önéletrajzi motívumok releváns szerepében, a korabeli valóság intenzív reflexiójában is. Mint ismeretes, a *G. A. úr X.-bent* Déry börtönben írta, Orwell az *1984* egy részét Jura szigetén, a világtól elzárva, maga választotta börtönében; másik részét kórházban. (Ez utóbbi körülmény nemcsak személyes szabadságában korlátozta, hanem „írói” szabadságában is – egészségi állapotára hivatkozva ugyanis egy ideig nem tették lehetővé számára az írást, ahogyan Márianosztrán Déry számára sem.) Ebből kifolyólag a börtönmotívumok – a belülről nem nyitható, kilincs nélküli ajtók, ablakok, a központilag oltott-gyújtott villany, a természet hiánya, mely legerőteljesebben a lefelé növekvő virágok metaforájában érződik – és a kórházmotívumok – az ágyhoz kötött Winston „kezelése”, a testi fájdalom dominanciája, a tűrőképesség problematikája – meghatározó elemeivé váltak e regényeknek. A sors fintora, hogy az „ébredéstől takarodóig” tartó szüntelen írás Déry számára a szabadulást hozta közelebb, Orwellnek viszont egy másfajta szabadulást, az elmúlást.

Az életrajzíró Jeffrey Meyers az *1984* sötét látomásának forrásait a szerzőnek a regény megírásával egy-

idejű vagy azt közvetlenül megelőző „belső” és „külső” tapasztalataiban, élményeiben láttatja (angliai csata, tapasztalatai a demagóg háborús propagandával a BBC haditudósítójaként, a háború után a romokban heverő, nyomorúságos London, nem utolsó sorban pedig súlyos betegsége). „Orwell korabeli eseményeket iktat be a regénybe, hogy a dokumentáció valósághangulatát megteremtse, és a regény erejét nem elsősorban a jövőről való elmélkedés, sokkal inkább az teremti meg, hogy az író nagyon is valóságghú módon használja fel az ismerős nyersanyagot.” (Meyers 2007, 337.) Szinte szó szerint igaz ez Déry írásművészetére is; nem nehéz párhuzamokat felállítani X. fikatív világa és a negyvenes-ötvenes évek magyar valósága között sem (a lebombázott budapesti utcák és X. romházai, a koncepciók pereket idéző bírósági tárgyalás, a vezetők mint a társadalom mártírjai, kiváltságai mint a társadalom érdekében hozott áldozatok). A legszembetűnőbb mindkét közegben az élelem és egyéb szükségleti cikkek (borotvapenge, ruhaneműk) állandó hiánya, illetve az élelmiszerek rendkívül rossz minősége, amely jellemző volt a második világháború utáni évek Angliájára éppúgy, mint Magyarországra. Felfedezhető némi hasonlóság Winston munkahelyének zsúfolt, piszkos kantinja és a sötét, lepukkant étterem között, ahová G. A. először tér be. „Egyenébédjük” egyformán silány és visszataszító: Winstonnak „fémtalkában pirosas-szürke gulyás, egy darab kenyér, egy cikk sajt” (Orwell 2003, 58.), G. A.-nak bádoggcsajkában leves, szürke mártással leöntött, savanykás szagú hús, egy hártavékony szelet kenyér (Déry 1964, 38.). A legborzasztóbb azonban mégsem az étel íze, hanem az, hogy mindkét főhős egyedül marad undorával: az „egyenébédet” furcsa módon mindenki más jóízűen befalja.

A szabadság : szolgaság

X.-ben, ebben a világvégi, roncstemetővel övezett, posztapokaliptikus városban látszólag a totális szabadság uralkodik. Erre engednek következtetni egyrészt azok a kaotikus állapotok, amelyekkel G. A. a városban töltött első napokban találkozik (a menetrend nélkül közlekedő villamos, az ellenőrizhetetlen röptű szállodai felvonó), másrészt az emberek felszabadult viselkedése, céltalan tengődése, gondtalan vidámsága. Hősünknek azonban fokozatosan rá kell ébrednie, hogy e látszatszabadságból fakadó kiszámíthatatlanság voltaképpen kiszolgáltatottság egy névtelen, láthatatlan hatalomnak, amely a háttérből mozgatja X. furcsa világát. Már az elején sejtetik ezt olyan személyes jogokat sértő intézkedések, mint

a világítás önkényes, központi ki-, majd bekapcsolása, a szállodaszobák ajtajának, ablakainak kívülről történő bezárása. Erre utal továbbá a perек végtelen láncolata is, amely bárkit bármikor magával ragadhat a mélybe; és ezt bizonyítja végül egy, a tömegből kiemelkedő, „boldogtalan” X.-lakó elszólása: „Jogot követelek arra, hogy magam választhassak boldogság és boldogtalanság között. Visszautasítom azt a feltevést, hogy nem tudok választani. Nem nyugszom bele abba, hogy ellenállás nélkül feladjam szabadságomat...” (Déry 1964, 435–436.)

A hatalom Óceániában is anonimitásba vonul, vagyis nincsen többé meghatározott személyek hatalomgyakorlásához kötve, ugyanakkor minden társadalmi viszonyba intenzíven befészkei magát – mindenütt jelen lévő istenségként, Nagy Testvér virtuális képében manifesztálódva. Mindenki, még a Belső Párt tagjai is csupán kiszolgálják, de nem gyakorolják a hatalmat, azonosulnak vele, de nem birtokolják. Örökös túlélésre, állandóságra ugyanis csak a kollektív hatalom lehet képes – így bár a Belső Párt-tagok halandóak, a Párt hatalma, amelynek lényege a terror és a társadalmi hierarchia bebetonozása, halhatatlan marad. Ennek megfelelően az X.-béli hierarchia csúcán elhelyezkedő „lovások” halhatatlanságát is inkább képletesen kell értenünk – nem az egyének halhatatlanok, hanem az a kollektív hatalmi rendszer, amely itt is a társadalmi hierarchia tartósításában és az üldözésben (indokolatlan perbe fogásokban, likvidálásokban) érdekelt. A halhatatlansággal szükségszerűen együtt jár az időtlenség is: „A történelmet megszüntették. Csak egy vég nélküli jelen létezik, amelyben mindig a Pártnak van igaza.” (Orwell 2003, 172.) Egy vég nélküli jelen, amely már az órák mutatóit is felőrlölte...

A titokzatos hatalom, amely markában tartja fikatív világainkat (X.-et vagy Óceániát), akár egy gonosz, láthatatlan varázsló, az emberek tudatába programozza a szabadság, a boldogság vagy éppen a győzelmi mámor illúzióját, hogy elfedje előlük a valóságot, létük abszurd, értelmetlen, nyomorúságos voltát – hogy romházakban laknak, hogy állandóan fáznak és éheznek, hogy nincsen magánéletük és magántulajdonuk, hogy nem ismerik a természetet és a művészeteket, hogy nem lehetnek mély, emberi érzelmeik. Ahogyan Szilágyi Ákos megállapítja, a negatív utópiák által ábrázolt, a valós léttől, valós subjektumoktól elszakadt, formális racionalitásra épülő totalitárius rendszerek alapja mindenkor a *tudatmódosításban* rejlik: „A lényegileg változatlan – nyomorult, szegény, hierarchizált – társadalomhoz csupán egy új tudatot rendelnek hozzá, amely mostantól boldogságnak, szabadságnak, normalitásnak tudja saját boldogtalanságát, rabságát és abnormális helyzetét. Így például nem a halál szűnik meg, csak a halál tu-

data; nem az egyenlőtlenség, hanem az egyenlőtlenség tudata; nem a kizsákmányolás, a szolgaság, hanem a lázadás, a tiltakozás ellene; nem a szenvedés, csak a szenvedés tudata, s ezzel a lázadás képessége is. (...) S maga ez a folyamat – a személyes tudat szétzúzásának, kicserélésének biztosítása – lesz az új lét. Sziszüphosz mítosza úgy alakul át, hogy nem az értelmetlen, abszurd lét, nem a szenvedés szűnik meg, hanem a szenvedés, az abszurdítás tudata: Sziszüphosz vagy az idioták infantilis-boldog mosolyával görgeti fel újra meg újra a visszahulló szikladarabot a csúcra, vagy az »Egységes Állam« fanatikus részecskéjének eksztázisában, teljesen összeolvadva a tőle elvárt, idegen értelemmel, amely az abszurditást ésszerűséggé, a hazugságot igazsággá, a rabságot szabadsággá varázsolja.” (Szilágyi 1988, 75–79.) Az „idioták infantilis-boldog mosolyával” magyarázható tehát az X.-lakók állandó, a kívülálló számára már-már idegesítő jókedve, illetve az a nyugodt optimizmus, amely Óceánia lakosainak arcvonásait ösztönszerűleg uralja. A különbség a két világ között annyi, hogy míg Óceánia „polgárának” még szüksége van az önnevelésre, a *bűnstop* és a *duplagondol* gyakorlására tudata módosítása érdekében, addig X.-ben, a totalitárius fejlődés e magasabb fokán a valóságos lét és a tudat szétválása már befejeződött folyamat; senkinek sem jut eszébe például kételkedni abban, hogy fájni, éhezni sokkal kellemesebb, mint melegen öltözni és jóllakni (még a „lovásoknak” sem, akik ténylegesen szenvednek amiatt, hogy jó minőségű, meleg ruhákba *kell* öltözniük és jól *kell* lakniuk). A kívülálló G. A.-n kívül pedig senkinek sem okoz már gondot, hogy a tudatot a valóság fölé helyezze, ahogyan azt a lefelé növvő virágok példája mutatja:

– Alacsony értelmekkel nem tudom felfogni – mondta G. A. –, hogy mire való egy virág, amelyet nem látni.

– Nem elég uram, ha tudjuk, hogy van? – mondta ifj. Larra. (Déry 1964, 242.)

Az 1984 „az adekvát személyes tudat felszámolásának, kioperálásának, megtörésének, leépítésének és az álmilag előállított és folyamatosan ellenőrzött »kollektív« tudat beépítésének, beoperálásának története” (Szilágyi 1988, 79–80.). Valószínűleg Orwell mutat rá elsőként, hogy a totális hatalom elsősorban a tudat fölötti uralomból következik, az egyéni tudatok bekebelezéséből és irányításából egy kollektív tudat által. „Uralkodunk az anyag fölött, mert uralkodunk a lélek fölött. A valóság a koponyában van.” (Orwell 2003, 292.) – mondja O’Brien. Winston a tudatmanipulációval szemben a józan ész érveivel védekezik, s a lényegre tapint, amikor megállapítja: „A szabadság az, ha szabadságunkban áll kimondani, hogy ket-

tő meg kettő négy.” (Orwell 2003, 92.) Ha szabadságunkban áll a saját józan eszünk által diktált elveket követni, amelyekhez minden körülmények között szilárdan ragaszkodunk, tudatunk nem manipulálható. De ha különböző technikai eszközök, kínzások vagy „elmeficamítások” segítségével meg tudnak győzni arról, hogy olyasmik, mint józan ész, külső valóság, stabil normák egyáltalán nem léteznek, akkor bekövetkezik a szuverén gondolkodó, az autonóm szubjektum – vagyis az ember apokalipszise. Ezt az apokalipszist írja meg Orwell, Déry pedig azt, milyen lehet a világ az apokalipszis után. Nem véletlen, hogy az X.-lakók körében a legmeghökkenőbb s egyben legelítendőbb dolog, ha valakinek valamiről határozott véleménye van. A pozitív példát a szállodaigazgató nyújtja: „Egy szavamat sem kell komolyan venni, uram. Szakadatlan lelkiválságaim eredményeként szinte óránként, sőt néha egyetlen perc leforgása alatt megváltoztatom véleményemet a világról, ami olykor még nálunk idehaza is feltűnést kelt.” (Déry 1964, 315.) A *duplagondol* technikájának e virtuóza Óceániában is minden bizonnyal mintapéldánynak számítana.

Rend törvények nélkül

„Óceániában nincs törvény. Azok a gondolatok és cselekedetek, amelyek leleplezésük esetén feltétlenül halált jelentenek, nincsenek hivatalosan megtiltva, s a vég nélküli tisztogatások, letartóztatások, kínzások, bebörtönzések és elgőzösítések nem ténylegesen elkövetett bűnökért kirótt büntetések, hanem csupán olyan személyek kikapcsolása, akik bűnt követnének el valamikor a jövőben.” (Orwell 2003, 233.) Vessük össze ezt a tételt az X.-béli perek alapelveivel: „A bűncselekmény sohasem magával a cselekménnyel kezdődik (...), hanem mélyen visszanyúlik a bűnös előéletébe.” (Déry 1964, 362.) A lényeg azonos: nem a tett számít, tehát az, ami valójában történt, amit bizonyítani lehet, hanem csupán a szándék vagy annak feltételezése. Hiszen „az igazság kutatása nem azonos a valóság alacsony s mindig megbízhatatlan részleteinek összefogdosásával és leltározásával” (Déry 1964, 373.).

Winstont és G. A.-t is szuverén egyéniségükhöz, valamint a múlthoz való ragaszkodásuk predesztinálja arra, hogy a jövőben bűnt kövessenek el. Erre G. A.-nak egyik „jóakarója”, Leone (kém?, bérnyilkos?, mindkettő?) fel is hívja figyelmét: „Az emberi múlt szörnyű emlékeivel, melyeket testében-lelkében magával hozott, közülünk is meg fogja fertőzni mindazokat, akiknek bizalmába férkőzik.” (Déry 1964, 299.)

Nem véletlen, hogy G. A.-t végül is Leone rántja magával a perbe, ahol természetesen olyan bűnnel vádolják – Leone meggyilkolásával –, amit nem követett el, a jövőben azonban elkövethetne.

Ami ellen G. A. valójában vét, az nem a törvény, hanem a közvélemény vagy közfelfogás. (Ahogy Óceániában, úgy X.-ben sem ismertek semmiféle törvények; ezek ugyanis, mint stabil normák, a józan ész „kapaszkodóiként” útjában állnának az állandó tudatmanipulációnak.) A közvélemény ugyanakkor sokkal kevésbé türelmes, mint a törvény, mert konformitást követel, az egyén tehát állandó nyomás alatt áll, hogy pontosan ugyanúgy viselkedjen és gondolkodjon, ahogy mindenki más. Az, amit Orwell egy Jonathan Swiftről szóló tanulmányában a *nyihabák* társadalmáról ír, tökéletesen illik az X.-béli társadalomra is: a *nyihabák* „valójában eljutottak a totalitárius szerveződés legmagasabb fokára, arra a fokra, ahol a konformizmus annyira általánossá lesz, hogy többé nincs szükség rendőrségre” (Orwell 2000, 118.). A pereket sem azért rendezik már, hogy tényleges elhajlókat vagy ellenállókat ítéljenek el, hanem csupán azért, mert egyetlen totalitárius rendszer sincs meg az üldözés valamilyen formája nélkül, s ha már minden politikai bűnöst felkutatott, megtört, a maga oldalára állított, majd likvidált, akkor saját maga kezd eltaposni való ellenséget gyártani. Olybá tűnik, X.-ben már senkinek sincs esélye, hogy kimaradjon a permanenssé vált tisztogatásokból: előbb-utóbb mindenkire sor kerül, mindenkit „befogadnak” a perek végtelen láncolatába. A legtöbb X.-lakó ráadásul kifejezetten várja a „nagy eseményt”: „szorongva bár, de erre készül, mintha tűnékeny és súlytalan létének a vád és az ítélet adna formát és értelmet.” (Pomogáts 1974, 149.) Természetesen ez összefüggésben van a város egész rendjét és erkölcsét meghatározó halálkultusszal. „Az ítélet végleges és megfellebbezhetetlen. Nos, kell-e ennél magasabb állapot, kedves barátom? – kérdi G. A.-tól Larra úr. – Az elítélt lelke az élettelen kő halmazállapotába merevedik (...) Az örökös bizonytalanságnak vége. A lélek már élő korában oly nyugalmasan elpihenhet, mint majdan a sírban.” (Déry 1964, 413.) Ezek után már szinte természetesnek tűnik, hogy bár az elítéltek akármikor elhagyhatják a börtönt, többségük mégis marad, vagy rövid időn belül visszatér, s amikor G. A. az okokat firtatja, a következő választ kapja: „Odakünn is rabnak érzik magukat (...) Mert nem a fegyintézet börtönzi be őket, uram, hanem az ítélet.” (Déry 1964, 363.) Nagyon hasonlóan fogalmaz Szilágyi Ákos is, amikor ítélet és elítélt 1984-beli viszonyát elemzi: az áldozat immár „nem elszenvedi, hanem végrehajtja magát az ítéletet, és ebben az aktusban teljesen azonosul az ítélettel és az ítélethozóval” (Szilágyi 1988, 117.).

Ha egyszer rabul ejtenek, többé nem szabadulsz tőlük, testestül-lelkestül azonosulsz fogvatartóiddal – ez a legszörnyűbb felismerése G. A.-nak és Winston Smithnek is.

Quo vadis?

A negatív utópisták pozitív elődeikhez hasonlóan egy újszerű, a maga nemében tökéletesen működő világ és civilizáció képét vázolják fel. Ténylegesen csupán az előjelen változtatnak, hiszen történelmi tapasztalatokból kiindulva már tudják, hogy az utópikusan gondolkodó politikai racionalisták valódi – bár gyakran még maguk előtt is titkolt – szándékai nem az evilági paradicsomot, hanem a sátán birodalmát célozzák meg. (A negatív utópiák „végeredményben ugyanazt ábrázolják, amit Nyikolaj Bergyajev ki-mond: »A totalitárius állam – a sátán birodalma« [Szilágyi 1988, 60.].) Ahogyan Orwell megfogalmazta: „A földi paradicsom pontosan abban a pillanatban veszítette hitelét, amikor megvalósíthatóvá vált.” (Orwell 2003, 266.)

Központilag megtervezett, egyetemes boldogság; a szubjektumok eldologiasítása, vagyis bármikor kiiktatható és felcserélhető sejtje degradálása; a hierarchiát felszámoló majd reprodukáló egalitarizmus, mely a társadalmat újraosztja „egyenlősítőkre” és „egyenlősítettekre” (vö. Szilágyi 1988, 165–166.); a tökéletesség hajszolása, mely elutasít minden „tökéletlent”, „kiszámíthatatlant”, tehát egyedít, a kollektív tudattal össze nem egyeztethetőt – mindezek a valóságtól elszakadt, a „felvilágosult” ész által diktált törekvések előlegzik meg azt a szörnyvilágot, amelyről az *1984* vagy a *G. A. úr X.-ben* lapjain olvashatunk.

Mindkét mű az utópiában rejlő veszélyekre figyelmeztet tehát, ennek jegyében alkotja meg totalitárius világképét (a negatív utópiák legtöbbször totalitárius modellek is egyben). Amiben a két világkép mégis különbözik, az a jövőről való gondolkodás, illetve nem gondolkodás. Óceánia pusztítást, degenerálódást kultiváló totalitárius rendszerét paradox módon még mindig egy eszménykép – ha úgy tetszik, utópia – hajtja előre, bármilyen torz legyen is az, s ebben az eszményben, a fejlődés, a haladás lehetőségében nemcsak a rendes pártfunkcionáriusok, hanem még a hatalom papjai, a Belső Párt-tagok is szentül hisznek. Syme, az újbeszél szótárak egyik készítője fanatikusan ragaszkodik elképzeléséhez, miszerint ha az új nyelvet tökélyre viszik, annyira beszűkíti majd a gondolkodás területét, hogy már nem lesz lehetőség gondolatbűn elkövetésére, „mert nem lesznek szavak, amelyekkel elkövehető lenne” (Orwell 2003, 61.).

Óceániai tudósok egész garmadája dolgozik különböző „csodafegyverek” kifejlesztésén, melyek segítségével legyőzhető lesz majd a két rivális nagyhatalom, s végre Nagy Testvér lesz a világ egyedüli ura. A „Párt agyát” megszemélyesítő O’Brien persze tisztában van azzal, hogy mindez csak parasztkiváltás. A gondolatbűn sohasem tűnhet el, mert „mindig kell hogy legyen kényünk-re-kedvünk-re kiszolgáltatót elhajlító, aki üvölt a fájdalomtól, megtörik, megalázkodik, s végül tökéletes bűnbánatban, önmagától kigyógyulva, önszántából a lábaink előtt csúszkál” (Orwell 2003, 295–296.). Külső ellenségeiket sem győzhetik le soha, hiszen a háború, vagyis inkább a *háború tudata* két szempontból is „létfonosságú”: egyrészt biztosítja azt a rendkívüli állapotot, amelynek keretén belül fenntartható a terror, más részről pedig elpusztítja azokat a javakat, amelyek megteremthetnék az anyagi és szellemi egyenlőséget, veszélybe sodorva ezáltal a társadalom hierarchikus felépítését. Mindazonáltal O’Brien sem zárja ki a haladás lehetőségét: bár a Párt sohasem érhet el végső győzelmet, de fokozhatja a győzelmi mámort és a háborús örületet, gyárthat tökéletesebb fegyvereket, fanatizálhat nagyobb tömegeket, okozhat több fájdalmat, tökéletesítheti az elnyomást, kifinomultabbá teheti a hatalmi mámort. A Belső Párt-tag is magáévá teszi tehát a Párt utópikus elképzeléseit, mert az ő tudata is régen elszakadt már a „valóság”-tól: „A Párt által megrajzolt eszménykép valamilyen óriási, félelmetes és ragyogó dolog volt – a vas és acél, az óriási gépek és ijesztő fegyverek országa, egy nemzet, amely harcokból és fanatikusokból áll, akik tökéletes egységben menetelnek előre, mind ugyanazokat a gondolatokat gondolják és ugyanazokat a jelszavakat üvöltik, örökké dolgoznak, harcolnak, győznek és üldöznek – háromszázmillió egyforma arcú ember. Ezzel szemben a valóság: pusztuló, mocskos városok, amelyekben rosszul táplált emberek mászkálnak ide-oda lyukas cipőkben, s omladozó tizenkilencedik századi házakban laknak, amelyeknek állandóan kelkáposzta- és bűdös mosogatószaguk van.” (Orwell 2003, 84.) Óceánia lakói (elsősorban a Párt-tagok) azért nyugszanak bele ebbe a sivár valóságba, mert el tudják hitetni magukkal, hogy ez csak a köztes állapot, a tökéletesebb világ előstádiuma (természetesen „tökéletesebb világon” itt már nem a szabadság vagy egyenlőség világát értem, hanem a legyőzhetetlen hatalom, a tökélyre vitt elnyomás és szadizmus világát).

Óceánia jelenlegi valósága szinte szóról szóra megegyezik X. valóságával. A különbség annyi, hogy X.-ben – egy-két kivételtől eltekintve – már senki sem vágyik változásra, „haladásra”, mert az egyes tudatokba végérvényesen beleivódott annak kollektív hamis tudata, hogy a megélt valóság a létező és valaha létezett világok legjobbika. Egyáltalán: X.-ben a megvál-

tó halálon kívül senki nem vágyik már semmire, még arra sem, hogy másoknak szenvedést okozzon – a tárgyalásokat és a „műtetteket” is csupán gépies megszkorból hajtják már végre. X. városának ezt az „életfilozófiáját” foglalja össze a regény végén G. A. egyik „jóakarójának”, a szálloda komornyikjának monológja: „Uram, ha az embernek nincsenek szükségletei, akkor nem szenved attól, hogy kielégítetlenek maradnak – mondta. – Ha nincsenek vágyai, akkor nem szenved attól, hogy teljesítetlenek. (...) Mi nem bukhatunk el, s nem győzedelmeskedhetünk, uram, mert bennünket nem kísért meg sem a mulasztás édessége, sem a jóvátétel kínja. Születésünk pillanatától kezdve kanyartalanul haladunk végső bukásunk felé, melynek itt – mint tudja – megváltás a neve. A mi szenvedéseink oly egyszerűek és érdektelenek, uram, hogy nem is érdemes számbavenni őket: meghal az anyánk, a feleségünk, a gyerekünk, mint ahogy az épületeink beomlanak, ha már nem kívánnak továbbszolgálni, vagy megkezdve, nem akarnak befejeződni. (...) Megtaláltuk a tökéletes egyensúly titkát, mert súlytalanok lettünk, uram. Bizonyára nem került el bescses figyelmét, hogy békében élünk egymással, vagy

ha úgy tetszik, egymás mellett, sőt önmagunkkal is, s hogy itt mindenki megleti a helyét, mert senkinek sincs helye.” (Déry 1964, 468–469.)

Annak a világnak, melyet a realista Orwell teremtett, elsősorban az anatómiai pontossággal megrajzolt, nyers brutalitása ragad magával. Déry negatív utópiáját viszont a groteszk, ironikus szemléletmód teszi vonzóvá, mely által mintegy felülemelkedik saját szörnyvilágán. Az ő poklában a szenvedés nevetés tárgyá, és nem annyira a kínok végtelen tárháza rémíti meg az olvasót, mint inkább az örökkévalóság, a meghaladhatatlan, zárt „tökéletesség” unalmas egyhangúsága, amely végső soron közös nevezőre hozza a mennyet és a poklot, az emberiség minden utópikus elképzelését. ■ ■ ■

Kacsinecz Krisztián: magyar-történelem szakos tanár, a pozsonyi Comenius Egyetem doktorandusz hallgatója.

IRODALOM

Déry Tibor: *G. A. úr X.-ben*. Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó, 1964.

Meyers, Jeffrey: *Orwell – egy nemzedék fagyos lelkiismerete*. Európa Könyvkiadó, Budapest 2007.

Oltyán Béla: *A G. A. úr X.-ben társadalommodellje*. In: Botka Ferenc (szerk.): *Mérlegen egy életmű*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest 2003, 121–132.

Orwell, George: *1984*. Európa Könyvkiadó, Budapest 2003.

Orwell, George: *Politika kontra irodalom: A Gulliver utazásainak vizsgálata*. In: *Uő: Az oroszlan és az egyszarvú II*. Cartaphilus Kiadó, Budapest 2000, 102–129.

Pomogáts Béla: *Déry Tibor*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1974, 140–155.

Szilágyi Ákos: *Ezerkilencszáznyolcvannégyen innen és túl*. Magvető Kiadó, Budapest 1988.

Williams, Raymond: *Orwell*. Gondolat Kiadó, Budapest 1989.

KETTŐ az EGYBEN

A 2012-es Könyvfesztiválra jelent meg Karátson Endrének az a könyve, melyet a szerző a 2007-es *Otthonok* című művében megígért. Akkor az irodalmi pályakezdését érintve írta, hogy „[e]nnek az időszaknak a légköréről, forgatókönyvéről, szereplőiről részletesebben inkább a harmadik kötetben [beszél majd], ahol irodalomról lesz szó” (II/43.). Ahogy annak idején (már csak kényszerűségből is) az *Otthonok* egészként olvasható mű volt a most kiadott kötet nélkül is, úgy a Kalligramnál megjelent *Retúrjegy* is az.

Amikor azt írom, a *Jó lakásom az irodalomban* alcímű új Karátson-könyv tanulságos meglátásokkal szolgál az irodalomról, semmiképp sem szeretném azt a látszatot kelteni, mintha a *Retúrjegy* tanulságos *akarna* lenni. Hogy mégis ilyen érzést (is) kelthet, az annak köszönhető, ahogyan Karátson megírta ezt a művét. A *Kalligram* folyóirat 2012. áprilisi számában olvasható rövid interjúban a kötet szerkesztője, Szilágyi Zsófia a mű személyes, önéletrajzi kapcsolódásaira, s kiemelten a szerzőről készített ügynökjelentésekre utalva kérdezi Karátsontól: „számíthatnak-e nagy leleplezésekre a *Retúrjegy* olvasói?” Karátson válaszából kiderül, hogy ilyen szempontból új információt nem rejt a kötet. A magyar irodalmi gondolkodással kapcsolatban azonban, úgy gondolom, mégis lehet leleplezésről beszélni, annak ellenére, hogy ez sem egyértelműen *célja* a könyvnek.

A *Retúrjegy*ben, úgy tűnik, semmi sem az, aminek látszik. Karátson az első fejezetekben épp mintha egyértelműsíteni kívánná műve alapjait, mégis ezekben a látszólagos tisztázásokban rejlenek a meghatározó ravaszágok. Bár a nyilatkozatokban és korábbi művekben az olvasható, hogy ez a könyv az irodalomról szól, mégis, az új kiadvány tizenegyedik oldalán a szerző (az elbeszélő) arra figyel-

Karátson Endre: *Retúrjegy: Jó lakásom az irodalomban.* Kalligram, Pozsony, 2012

mezteti olvasóját: „a téma én vagyok [...] Magamból indulok ki.” A kötet formáját tekintve valóban a *szerző* mondja ezt az *olvasónak* – a *Retúrjegy* az interjúregények felépítését idézi: az *olvasótól* érkező kérdésekre válaszol a *szerző*. A párbeszéd forma alól a legelső, mindössze ötoldalas bevezető fejezet még kivétel. Ebben a *szerző*, az emlékiró válaszolja röviden a könyv témájához fűződő viszonyát, s az olvasóval szemben támasztott elvárásait. Az olvasóról azt mondja: „[o]sztokodni kívánok veled, és még akkor is, ha nem értünk egyet, azt óhajtom, fogja fel nagyjából, választásaimban, ellenkezéseimben milyen szándék vezet. [...] Szóval, legyen útitársam, ami azt jelenti, legyen jelen, tartson szóval, hogy én se unatkozzam.” (12.) A *Retúrjegy* kezében tartó befogadó mindezeket magára is vonatkoztathatja, szinte észrevétlenül azonosulhat a második fejezet legelső szavában megjelenő *olvasóval*, a kérdező szereplővel is. A párbeszéd megírása annyira jól sikerült, hogy könnyű megfeleledkezni róla, a kötetbeli *olvasó* ugyanúgy Karátson leleménye, ahogy a *szerző*. Ez a kettőződés pedig igen érdekes következményekkel jár: a *Retúrjegy* Karátson Endre személyes élményein keresztül szól az irodalomról is. Az még érthető, hogy Karátson a saját életére vonatkozó kérdésekre *válaszolni* tud, de az már kevésbé megszokott, hogy az őt övező, és akár a saját jelenléte által okozott *kérdésekkel* ennyire tisztában legyen egy író. A *Retúrjegy* egyik központi fogalma az önismeret (és önkritika), melynek épp a formában is megjelenő megkettőzöttség-tudat az egyik feltétele: tudni önmagunkat, s azt, amit a környezet tud

rólunk. Karátson ennek a magas fokú önismeretnek köszönhetően lehet egy személyben kettő: saját maga hiteles interjúalánya. Művének formája is rávilágít arra, hogy „az ember belső megkettőződése mennyire valós” (85.).

Ennek megfelelően inkább párbeszéd formában megírt esszékötetről beszélhetünk, semmint regényről. Utóbbi lehetőségét nem is csak a forma, hanem a szöveg tartalma is kétséges teszi, a kérdések és válaszok sorát többször megszakítják szinte különálló esszévé növesztett válaszok, melyekben Karátson irodalmi fejtegetései, elemzései olvashatók például a francia „új regényről”, vagy egy-egy kiemelt szerzőről, műről. Külön részfejezet taglalja Borges, Kafka, Beckett egy-egy művét, a kötet végén pedig négy fejezet négy magyarországi íróbarátról szól, ezekben a részekben a munkakapcsolat és barátság szétválaszthatóságának kérdése mellett kortárs irodalmi viszonyokról is szó esik. Ezek a különvált részek hol jobban, hol kevésbé kapcsolódnak a kötet nagyobb részét kitevő, a tényleges párbeszédben elhangzottakhoz, s ahol ez a szervesülés gyengébb, ott a fejtegetések szinte öncélúnak hatnak. Csak egy példa: a Beckett *Molloy* című regényéről írt elemzés, bár már önmagában is hosszú, ahhoz mégsem kellően kifejtett, hogy világos legyen az a szempont, amelynek alapján Karátson az elemzést követő fejezet címében metaforizálja Beckett szereplőjét, s a saját életében felbukkanó „Molloy-okról” ír. Hogy a szövegrész nem pontosan megoldott, azt mintha Karátson is tudná: az elemzést hallgatva a kötetbeli *olvasó* értetlenségében először a remélt magyarázatot sürgetve türelmetlen („Kezd már el, jó?” [98.]), egy oldallal később pedig már reményvesztett („Ennek se füle, se farka” [99.]). Kétségtelenül ezek a *Retúrjegy* gyengébb, unalmas részei.

A könyv fő témája, ha elfogadjuk az idézett megjelölést: Karátson Endre személye, egy másik kettőzöttségre is rámutat. Ez pedig az emigráns létből következik. A *szerző* elfogadott körülményként beszél az emigrációról, a kérdéskörhöz tapadt közhelyek és (akár pozitív, akár negatív) előítéletek inkább az *olvasó* kérdése-

iben idéződnék meg. Persze, felvethető, vajon Karátson nem úgy kérdez-e magától, hogy olyan választ ad-hasson, amely őt magát mutatja jobb fényben. Hogy a *Retúrjegy*ben sem a kérdések, sem a válaszok nem manipuláltak, arra a legjobb bizonyíték az, hogy a kérdésekben a nyugati magyar írókról folyó irodalomtudományi diskurzusok megkerülhetetlenként ismételt szempontjai tükröződnek. Néhány ilyen, ismerős gondolatot idéző kérdés a szöveg *olvasójától*: „Azt akartod mondani, hogy Magyarország-hoz kellett asszimilálódnod?” (355.) „Azzal szembenéztél, hogy te honnan beszélsz, és téged honnan hallgatnak?” (357.) „Gondolod, hogy mindent a rendszer nyakába lehet varrni?” (362.) „Mondd, amikor azt hiányolod, hogy nem találtál el a pezsgő közéléhez, voltaképpen nem magadat okolhatod? Miközben a kedélyek reménykedve felhorgadtak, te csak kritizálva mérlegeltél. Jókora távolságot tartva.” (368.) A *Retúrjegy szerzője* ezekből az általánosító elgondolásokból kiindulva alapjaiban új értelmezését adja az emigrációs léthelyzetnek. Karátson Endre saját tapasztalatairól beszélve nem a kérdésekben rejlő előítéleteket cáfolja, hanem azok értelmetlenségét és kölcsönös frusztrációs töltetét leplezi le.

Az emigráns személy kettőzöttsége leginkább *kettős azonosságként* definiálódik, és ez egyértelműsíti az önismeret feltételeként megjelölt, minden embernél fennálló kettőzöttséget is. Vagyis „[n]em lehet kifogásolni, hogy valaki kettős, elvégre többé-kevésbé mindenki az. Az emigráns, aki tudja ezt magáról, hamar észreveszi másoknál.” (55.) Az emigráns kettős azonosságát két kultúra együttes jelenléte okozza. „Két kultúrából táplálkozni szélesebb látókört jelent, gyorsabb, biztosabb tájékozódási lehetőséget, nyitottságot a műveltség megújulásának elfogadására, indíttatást a műveltség megújítására.” (43.) Karátson olyannyira kitágítja az eddig csupán az emigrációhoz kapcsolt tapasztalatok és feltételezett jellemzők értelmezési körét, hogy azok (Karátson Endre életének alakulását tekintve) nem is tűnnek megkülönböztető adott-ságnak. A rájuk, nyugati magyarok-

ra kivetített, állandóan előkerülő fogalmakat, mint amilyen az idegenség is, visszatükrözi, rávilágítva, hogy „az egész magyarság egylényegű elidegenedésben él, hiszen lelkük mélyén az otthon maradtak is cicáznak a szabad világba való áttelepülés gondolatával” (27).

Karátson Endre, ahogy a kettőzöttségről, kettőzöttségről megállapítja, hogy az „többség. [...] Bőség. Gazdagság” (43.), úgy az idegenségnek sem tulajdonít a személyiséget gyengítő hatást, sőt. A *Retúrjegy* egyik fontos meghatározása, hogy idegenként vizsgálni valamit és idegenként vizsgálva lenni nem közömbös eltartás, hanem az a fajta távolságtartás, melyből kiindulva például épp az emigráns írók műveinek vizsgálatát is övező pozitív, vagy negatív érzelmi előítéletek kiolthatók. Ahogy a kötetben olvasható: „a távolságtartás jót tesz a gondolkodásnak” (42.). Az idegenséget mint többletet Karátson az *otthonos idegenség* látszólag paradox fogalmával szemlélteti. „...otthonos idegen vagyok két országban, [...] nagyjából ugyanúgy helyezkedem el mindkettőnek a szemléletében. Két hasonló ösztételetű azonosságról van szó. Mégpedig egy személyben. Amely személy bejáratos mindkét ország nyelvébe, gondolkodásába, szokásaiba.” (444.) Karátson okos, és az emigráns (de akár egyes határon túli) írókkal kapcsolatos kutatásokban hasznos gondolata szerint a tárgyilagos ismeretek szerzéséhez a vizsgálandó idegenként való *felismerését* a benne rejtőző ismerőse-re való *ráismerés* követi. Előbbi a különbségek megfogalmazását, utóbbi azok hasznosítását, beépítését célozza.

A *Retúrjegy*ben megfogalmazott közelítési mód merőben más, mint ami eddig jellemezte a nyugati magyar teljesítmények vizsgálatát. Ez a szemlélet azt a nyelvet teszi meg egy mű alapvetően meghatározó jellemzőjévé, amelyen született, s nem a helyet, ahol. Az *olvasó* kérdésére, miszerint így a magyar irodalom „kozmpolitikább lenne”, a *szerző* azt válaszolja, „kevésbé lenne az országhoz növe” (364.). Karátson nem az egységes magyar irodalom lehetőségét cáfolja, hanem azt az egybemosást, mely szerint (kimondatlanul is) a magyar

irodalom a magyarországgal lenne egyenlő. „[H]a csak az országhatárok a mérvadók, akkor azok, akik az anyaország nyelvén más ország határain belül írnak, más országok irodalmához tartoznak.” (363.) Karátson következetesen nyugati magyar írókról, s nem nyugati magyar irodalomról beszél, utóbbinak legfeljebb történelmi létjogosultságot ad – elvégre a rendszerváltással „megszűnt a nyugati írók számára is a magyarországi cenzúra packázása. Az olvasó: Megszűnt tehát a nyugati magyar irodalom is? A szerző: Többé mint politikailag szabad íráslehetőség nem különbözött az emancipálódott hazaitól.” (383.) Egy lehetséges nyugati magyar irodalomhoz nem voltak adottak a sajátos közösségi irodalmi megoldások, a nyugati magyar írók nem alkottak és alkotnak olyan értelemben irodalmi egységet, ahogy egyes trianoni kisebbségi kultúrák, leginkább azért nem, mivel több országban telepedtek le. „A nyugati magyar írók, azon kívül, hogy benne élnek a modern áramlatokban, s az irodalmat ezeknek szellemében fogják fel és művelik, nem képeznek egységet, inkább az egyéni különbségek összességéiként érdemes őket szemügyre venni.” (361.)

Karátson Endre legújabb könyvében a „határon túli irodalmak” kategóriáját is kikezdi, joggal, azt túlságosan is általánosnak mutatva. Ahogy írja, más magyar kisebbségi írókkal beszélve „kiderült, hogy közösségi szempontból egy kalap alá vesznek bennünket” (397.). Holott a magyarországi központoktól való elszigeteltségen, vagy az ebből következő, a környező idegen nyelvi kultúra közvetítő szerepének köszönhető szellemi nyitottságon túl ezeknek a csoportoknak az irodalma és működésük aligha vethető össze. Sőt, e két aspektus árnyalása megkérdőjelezi ezeket a hasonlóságokat is. Egy konferencián elhangzott beszélgetés leírásából kiderül például, hogy az elszigeteltséget sem élte meg mindegyik csoport ugyanolyan leküzdhetetlen hátránnyal. Az előadók „az egy Végel László (akkor még Jugoszlávia) kivételével mind a magyar közösségek elszigeteltségét fájlalták” (43.). Karátson leggyakrabban a vajdasági irodalom-

hoz közelíti saját tapasztalatait. Ahogy ő francia közvetítéssel, az akkori jugoszláviai magyar írók szerb fordításokból szerezték azokat az ismereteiket, melyekkel akkor korszerűbbnek bizonyulhattak a magyarországi íróknál. „Hangsúlyozni kell a határon kívül, az úgynevezett szomszéd államokban magyar nyelven alkotók szerepét is az új utak keresésében, különösen a jugoszláviai szabadabb szellemi légkörben élőkét, az *Új Symposion* körül csoportosulókat.” (384.)

A magyarországi irodalomhoz fűződő kapcsolatot a nyugati magyar íróknak az egykori nemzetközi egyidejűsége tette bonyolulttá. A magyarországi irodalomtudomány a megkésetttség pótlásában nem a modern szemléleteket már nemcsak ismerő, hanem irodalmukba be is építő nyugati magyar írókra támaszkodott, sőt, az ő eredményeikről többnyire meg is feledkeztek. „[A] hazai írók nem a gyanús külföldi magyaroktól akarták átvenni a nyugati árut, hanem a rangosabb őstermelőktől akarták közvetlenül beszerezni. [...] Az irodalomszervezők negyedszázad késéssel rávetették magukat ugyanazokra a dekonstruáló nyugati elméletgyártókra, akik a kintieknek példát mutattak...” (385.) Karátson Endrének a magyarországi irodalomtudományra vonatkozó kritikáit hiba lenne az „el nem ismert író fanyalgásának” tekinteni. Leginkább azért, mert Karátson ezeket nem mint író, hanem mint irodalomtörténész fogalmazza meg. Karátson Endre kettős-ségéhez tartozik, hogy szépirodalmi műveit magyar nyelven, de szakirodalmi, tudományos munkáit, az összehasonlító irodalomtudomány nyugalmazott professzoraként, többnyire franciául írja.

Karátson Endre a nyugati magyar írók múltbeli (!) helyzetének leírását adja, és ezzel a bemutatással kár is volna vitába szállni, hiszen meglátásai, érintettsége okán, hitelesek és jogosak. Az irodalmi párbeszéd beindítására vonatkozó első próbálkozások alkalmával „nem egyszerűen külföldre szakadt magyarok, hanem öntudatosra váló nyugati magyarok keresték a kapcsolatot az országgal” (143.). „Nyugati magyar íróknak, ha

külföldön lett azzá, nem volt kockája a magyar tudat sakktabláján” (362.), még annyira sem, mint az íróként emigrálóknak, akiket valamegyest, legalább megszakítottásával, életben tartott az addigi magyarországi recepciójuk. Karátson kötetében nem esik szó irodalmi kánonról, kanonizációról, kirekesztésről, melynek oka a legutóbbi idézetben is ott van: íróvá lett Karátson Endre a magyarországi viszonyulások ellenére is, leginkább a Mikes Kelemen Kör és az általuk rendszeresen megszervezett Tanulmányi Napok biztosítot-

ta irodalmi közegben. Az egyik legfontosabb, amire a *Retúrjegy* rámutat, hogy Karátson értő magyarországi recepciója nem (csak) az ő, hanem (inkább) a magyar irodalom azonosságának meghatározásához lenne szükséges. Karátson szemlátomást tisztában van azzal, hogy amit a nyugati magyar írók megkerülésével – igaz, hogy negyedszázados késéssel – bepótolta a magyarországi irodalomértés, nem adható át ismét, ezúttal a nyugati magyar írók által; efelett nem is kesereg. Az már inkább a magyarországi vizsgálódás avíttóságát jelzi, ha nyugati magyar íróról szólva, még mindig a régi szövegeket veszik elő egy-egy vizsgálódás alkalmával. Az elemzők „többnyire a múltat szedik elő, s azt feszegetik, a kinti írók milyen hazai hagyományhoz kapcsolódnak. [...] [M]indenki csak azt nézi, mivel adós a nyumir [nyugati magyar irodalom]. Azt, hogy ő is adhat, [...] arra még

nem is igen céloznak.” (186.) A magyarországi recepció közeledése eleve bajos, ha azt gondolja, csakis az emigráns írókkal tesz jót, amikor számba veszi az eredményeiket. A nyugati magyar írók életműve nem feltétel nélküli integrációt kíván, hanem kritikai értékelést. (Ezt a szemléletet és szándékot tükrözi Hites Sándor Karátsonról írt, a Kalligram Tegnap és Ma sorozatában 2011-ben megjelent monográfiája is. Bár Hites a *Bevezető* című első részben felsorolja a recepcióbeli méltatlan hiányosságokat, de nagyon helyesen nem magyaráz[kodik] amiatt, hogy is lehet egy kétségtelenül kanonizációs hatással bíró monográfiatorozat tárgya Karátson Endre – a szerzőt emigrációs léthelyzete miatt sem kezeli megvédendő kuriozumként.) A *Retúrjegy*ben Karátson is minden szempontból az előítéletektől mentes közelítést hangsúlyozza.

A *Retúrjegy*ben megfogalmazott új szemlélet természetesen nem függetleníthető az eddigi elgondolásoktól, elfogadásának és működtetésének feltétele az, hogy az elemző, miután kényszerűen regisztrálja az óhatatlanul megidéződő korábbi szempontokat, képes legyen azokat újragondolni az adott szöveg kontextusában. Talán nem szándékosan, de mintha épp ezt az elgondolást gyakoroltatná a kötet hátsó borítójára kiemelt idézet is, mely látszólag az emigráns léthez szokatlanosan kapcsolt idegenség és otthontalanság fogalmát idézi már a könyv elolvasása előtt, mégis, figyelmesen olvasva a mondatot, az új, megkülönböztetést halványító elképzelés tűnik ki: „Idegenben élni nem mindig könnyű, de nem sokkal nehezebb, mint élni, csak úgy, helyhatározó nélkül.” Amennyiben az írók meghatározását vesszük, alapvetően a magyarországiaké tekinthető „helyhatározó nélkülinek”, míg „a határon kívülinek hivatalból nem lehet más azonossága. Csak ilyen vagy olyan magyar író lehet – szemben [tehát] a határon belülivel, akinek nincs szüksége jelzőre, mert ő magától értetődően valószínű.” (364.) Míg az irodalmi művek megítélésében a helyszínek nem kapnak Karátsonnál semmiféle jelentőséget, addig maga az irodalom, s főként a nyelv, melyen születik, a legki-

A magyar irodalom RÉMTÖRTÉNETEI

emeltebb helyként szerepel művének már említett, az *Otthonok* köteteit idéző alcímében is (*Jó lakásom az irodalomban*). Ahogy a könyvben írja: „[o]tthonomat a magyar nyelvben építem, és slussz” (435.).

A kötet címe is a magyarországi irodalomhoz fűződő viszonyra utal, a szövegből kiderül, kétféleképpen is – vonatkozhat a múltbeli, s a kortárs irodalmi kapcsolatra is. Előbbi esetben a retúrjegy a korábbi, gyakran visszautasító anyaországi magartartást jelölheti, mellyel különösebb átgondolás nélkül a nyugati magyar íróktól érkező műveket és gondolatokat mintegy visszaküldték a feladónak. A műben egy konkrét eset leírása során bukkan fel először a „retour” kifejezés, mikor is arról esik szó, hogy a Karátson által Réz Pálnak elküldeni szándékozott *Eszmék nyomában* című esszékötet csomagolópapírjára „[v]örös plajbással feltehetően egy belügyes nagy vörös R betűt vésett rá, s a magyar posta engedelmesen rápecsételte: Non admis à Retour. A címzést kék ceruzával érvénytelenítették.” (133.) Ami a kortársi kontextust illeti, leginkább Karátson írói öntudatát mutathatja: nem kér a magyarországi irodalomban vezérszerepet, a magyar nyelvűben pedig mindenképpen helye van. „Ha [...] Magyarország hiányzik, felülök egy fapados légi járatra, és odautazom. Amikor pedig kedvem szerint már jobb lesz Párizsban, előveszem a retúrjegyet.” (445.)

A *Retúrjegy* tehát kettős mű: Karátson Endre személyes vallomása és fontos kérdések újragondolása is egyben. A kettősség itt egyértelműen többlet. A mű érdekességét és szellemességét már formája is garantálja. Mint álinterjú-kötet, arra döbbsen rá, hogy a nyugati magyar írókkal foglalkozó eddigi vizsgálatok mennyire kiismerhetők, mennyire berögződött kérdésekkel operálnak, lényegében megelégelésre képtelen módon. ■■■

■ **Szarvas Melinda** (Győr, 1988): az ELTE magyar szakán diplomázott, jelenleg ugyanitt PhD-hallgató, Az irodalmi modernség programon.

Ha van közös, általános érvényű tanulsága az elmúlt évtizedekben egyre-másra születő összefoglaló magyar irodalomtörténeti munkáknak, úgy mindenképpen közéjük kell sorolnunk annak felismerését, hogy a teljességre való törekvés hamis illúziója helyett csakis a szelektív feltárás lehet a kutató célja egy efféle mű írása során. Többben megfogalmazták már – a legexplicitebb módon talán a 2007-es *A magyar irodalom története* című háromkötetes műben jutott kifejezésre –, hogy képtelenség egyetlen nézőpontból áttekinteni irodalmunk évszázados (vagy akár csak évtizedes) hagyományait: a jelenben is íródó, állandó mozgásban lévő irodalmi értékrend csakis a „több szem többet lát” elve alapján válhat megközelíthetővé. S bár a (szerencsés esetben) felmerülő újabb szempontok minden esetben szélesítik a témára nyíló rálátásunkat, a teljes képet sohasem foghatjuk be egyetlen – mégoly éles – tekintet révén. Különösen igaz lehet ez az állítás a 20. század második felének magyar kultúrájára, amely olyan, a korábbi időszakokénál is jóval bonyolultabb külső hatástényezők közepette jött létre, hogy a róla való hiteles beszéd ma már szinte elképzelhetetlen a legváltozatosabb diskurzusok egyidejű figyelembevételével. A tisztán esztétikai szemléletű irodalomtörténeti vizsgálódások – dacára annak, hogy önmagukban is számtalan fontos összefüggésre hívhatják fel a figyelmünket – már eleve kizárják a korszak árnyaltabb megértésének lehetőségét, amikor önként lemondanak a felismerésről, hogy az ekkor létrejött művek a legeltérőbb módokon, de mégis egy irányított irodalomkoncepció viszonyrendszerébe születtek bele. Szőnyei Tamás *Titkos írás* című, *Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet* alcímű kétköte-

Szőnyei Tamás: *Titkos írás*
Noran Könyvesház,
Budapest, 2012

tes, összesen több mint kétezer oldalas munkája éppen az ilyen természetű hiányosságaink pótlására vállalkozik, és 1956-tól 1990-ig igyekszik nyomom követni az aczéli kultúrpolitika és a belügyi szolgálatok összehangolt működését – méghozzá a mai kutató számára a legautentikusabb, mégis idáig (talán okkal) felhasználatlan forrásanyagok segítségével.

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában fellelhető hatalmas iratmennyiség, amely egyebek mellett a korszak meghatározó és kevésbé meghatározó irodalmárainak megfigyelési dokumentumait tartalmazza, mindezidáig egyetlen rendszerező szándékú műben sem jutott kiemelt szerephez – a *Titkos írás* e tekintetben biztosan egyedülállónak nevezhető. A közelmúlt magyar irodalmáról szóló szakirodalmi munkákhoz képest nagy különbséget jelent az a Szőnyei művére jellemző szemléletmódbeli eltolódás, amely – az eddigi gyakorlattól eltérően – a primer és szekunder irodalmi szövegek helyett belügyi iratokat, jelentéseket tesz meg az elemzések legfőbb hivatkozási alapjává. A szokatlan, noha nagyon is adekvát eszköztárat felhasználó szerző szinte teljesen ismeretlen (de legalábbis méltánytalanul elhanyagolt) területre lépett módszertani újításával, aminek hozományaképpen a rendszerváltás előtti irodalom története mellett egyszersmind a Kádár-korszak mindennapjairól is beszélni tud. Ugyanakkor saját korlátaira is felhívja a figyelmet, amikor rámutat arra a tényre, miszerint a „titkos magyar irodalomtörténet” feltárása önmagában nem lehet alkalmas

irodalomesztétikai ítéleteink (az újonnan felmerült tények ismeretében talán szükséges) felülvizsgálatára: „Ez a könyv sajátos adalékokkal egészíti ki több mint három évtized irodalmi eseménytörténetét, de nem tesz kísérletet a 20. századi magyar irodalom teljesítményeinek újraértékelésére. A titkosszolgálati papírokból kihüvelyezhető ismeretanyag azonban óhatatlanul esztétikai kérdéseket is felvet az etikaiak mellett. Mindenekelőtt azon szerzők műveivel kapcsolatban, akik hosszabb-rövidebb ideig, készségesen vagy vonakodva, szűkszavúan vagy pletykás részletességgel, ártó szándék nélkül vagy rosszindulatúan, tényekhez ragaszkodva vagy hetet-havat összehordva, szóban vagy írásban információkat adtak barátaikról, közömbös ismerőseikről, vélt vagy valós ellenségeikről. Miként olvassuk és értékeljük mostantól fogva az ő szépirodalmi, irodalomtörténeti vagy kritikai szövegeiket, interjúikat, visszaemlékezéseiket?” (I./26.) A „felvetődő esztétikai kérdések” megválaszolását tehát a szerző nem vállalja magára, valószínűleg helyesen: a könyv célja inkább egy újabb irányú kutatás alapjainak megteremtése, amely megbízható támpontot nyújthat a korszak irodalmi műveinek esetleges újraértékeléséhez. Az első bekezdésben felvetett gondolathoz visszatérve tehát azt mondhatjuk, a 20. századi magyar irodalom áttekinthetetlen horizontjának egy fontos, de még így sem teljes szeletét ismerteti meg velünk Szőnyei Tamás műve, amely végső soron afféle békaperspektívából elbeszélte irodalomtörténetként is értelmezhető.

Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy egészen mostanáig – néhány kivételtől, például Ständeisky Éva egyes tanulmányaitól eltekintve – miért nem volt jellemző a korszak művészeti életével foglalkozó tudományos igényű művekre az ügynöki jelentések vizsgálata. Csak kisebb részben jelenthet magyarázatot az a tény, hogy az idekapcsolódó dokumentumok viszonylag rövid idő óta érhetőek el a kutatók számára, az aktuálpolitikai indíttatású összeesküvés-elméleteket a múlt elhallgat(t)ásáról pedig érdemes fenntartásokkal kezelni. Sokkal komolyabb indok lehet az ügynökje-

lentés mint tudományos forrásanyag problematikus volta, amelyre a szerző is figyelmeztet könyve bevezetőjében: „Kéretik [...] távolságtartással kezelni a jelentésekből származó idézeteket is, amelyekben az ügynökök jellemzik célszemélyeiket, akár jót, akár rosszat vagy sértőt közölnek róluk – ami éppenséggel a valóságnak megfelelő állítás, szándékos hazugság vagy akaratlan tévedés is lehet. [...] Mindezekből következik, hogy ez a kötet a jelentések által konstruált világot próbálja meg rekonstruálni, mozaikdarabkákat ezrekből összeállítani egy talán sohasem létezett és tökéletesen soha össze nem rakható képet.” (I./25.) Vagyis fontos felismernünk, hogy a több évtizedes belügyi dokumentumokból kiolvasható információk túlnyomó többségét ma már senki és semmi nem hitelesítheti teljes mértékben. A könyvben idézett besúgói iratok nagy részén jól érzékelhető a jelentésadó hálózati személyek szándéka önnön tettük nem kimondottan etikus voltának elismételésére; tehát számításba kell vennünk, hogy a *Titkos írás* vizsgálódásainak alapjául szolgáló források jelentős hányada skizoid léthelyzet (magánemberi vs. ügynöki lét) szorításában vergődő személyek véleményei folytán keletkezett. Mi sem bizonyítja jobban ezt a személyiségzavaros állapotot, minthogy az álneven jelentő titkos megbízottak közül többen is egyes szám harmadik személyben beszélnek saját „valós” énjükről ügynöki beszámolóikban (például a „Sárdi” és „Stimecz” néven évtizedeken át bőséges információkat szolgáltató Sándor András rendszeresen beleszötte saját alakját M-dossziójának elbeszéléseibe).

További akadályt gördít a megbízható tényfeltárás elé a nem mindig feloldható ügynöki álnevek okozta bizonytalanság, a belügyi gyakorlatnak megfelelően anonimizált (vagyis a jelentésben kisatírozott) részletek a forrásszövegek nagy részében, nem beszélve a rendszerváltást megelőzően megsemmisített dokumentumok tömkelegéről. Az elbizonytalanító tényezők sora igencsak megnehezíti a kutató dolgát, hiszen soha nem lehet tudni, hogy például egy egykor bizonyosan létezett, de mára megsemmi-

sült Munka-dosszié – vagyis a beszerzett hálózati személy jelentéseit őrző kartoték – milyen módon árnyalta, esetleg alakította volna át gyökeresen az adott témakörrel kapcsolatos tudásunkat. A szerző többhelyütt jelzi művében, hogy hitelesített információk hiányában néhol logikai úton kénytelen feltételezni egyes jelentések tartalmát vagy következményeit, sőt nemegyszer a megérzéseire, illetve az egyéb dokumentumokból levont következtetésekre tud csak hagyatkozni. Ennek megfelelően a „konstruált világ rekonstrukciója” némi magánnyomozói hajlamot, de még inkább komoly írói invenciót feltételez Szőnyei részéről. Ez utóbbi érezhető is a szöveg – a kortárs szakirodalmi munkákhoz képest – könnyed stílusán, a szellemes, újságcikkekét idéző alcímeken (*Az értelmiség útja az osztálybörtönhöz; Kétes egzisztencialisták az irodalmi ávéházban* stb.), valamint a fejezetek már-már szépirodalmi művekre emlékeztető megkomponáltságán: minden nagyobb szövegegység egy jól kiválasztott, Szőnyei által „*Enumeráció*” címmel ellátott ügynökjelentéssel indul, amely az adott fejezetben vizsgált írói csoportok megfigyelésére összpontosít. Ezután minden esetben egy stilszerű versidézettel következik (például a *Mozgolódó Világ* című szakasz elején Petri György műve, *A személyi követő éji dala*), majd a tényleges fejezet bevezetéseként a szerző tollából származó, novellaszerű életkép a soron következő téma egy jellemző pillanatáról. (Példaként álljon itt egy részlet szintén a *Mozgolódó Vi-*

lág című fejezet elejéről, a Bibó István temetését elbeszélő fiktív szövegből: „Óbudai temető, 1979. május 21. Kora délutáni rekkenő hőség. Gyász, dac, síri csend, fojtott izgalom. Családi esemény és közügy, de nem hivatalos. Ismert és egymás számára ismeretlen arcok. Ki ez a sok ember és mit akar? Az elhunyt tisztelői? Az elhunyt tisztelőinek megfigyelői? Sejtelmek, balsejtelmek, várakozás, kíváncsiság. Mi lesz itt? Kinek fotóznak?” [II./741.] Az ilyen és ehhez hasonló, mondhatni szépirodalmi igényű szakaszok – de még inkább a szerző gyakori önreflexiói és korrekt önvalomásai a nehezen azonosítható jelentések szerzőjének vagy körülményeinek bizonytalanságát illetően – mindvégig figyelmeztetnek bennünket arra, hogy a kezünkben tartott vaskos kötetek voltaképpen egy hatalmas kutatómunka és nem kis beleérző készség segítségével létrehozott *valószínűsített* forgatókönyv részletei.

A zavarba ejtően nagy terjedelem – amely természetesen lehetne akár még nagyobb is, hiszen a szerző nyilván nem juthatott hozzá a bő három évtized összes belügyi anyagához – lehetőséget teremt az 1956 és 1990 között rengetegszer és rengeteg változó irodalmi mező legfontosabb mozgásainak szoros követésére. A logikusan kialakított fejezetstruktúra időrendben tárja elénk a III/III-as szolgálat számára legproblematicusabb írói csoportok tevékenységét, és a kordában tartásukra hivatott titkos intézkedések kivitelezési javaslatait. A könyv jól érzékelteti, hogy az aczéli kultúrpolitika, sőt a teljes Kádár-rendszer gondolkodásmódja lényegében az 1956-os események elfeledtetésén, megisméltetésük elkerülésén alapult: a fokozatosan kiépített besúgói hálózat célja tulajdonképpen nem volt más, minthogy az egyre inkább paranoiássá váló pártapparátus a legapróbb tudatos szerveződésekről is idejében tudomást szerezzen. Ennek megfelelően a *Titkos írás* első kötetének nagy része az ’56 utáni irodalmi életet érintő megtorlásokkal, majd a ’60-as évek elejétől induló konszolidáció eseményeivel foglalkozik. Az úgynevezett „kis” és „nagy” íróper (előbbi elítélte Var-

ga Domokos, Tóbiás Áron, Molnár Zoltán és Fekete Gyula, utóbbi Déry Tibor, Zelk Zoltán, Háy Gyula és Tardos Tibor voltak) csak a jéghegy csúcsát jelentik, hiszen a könyv fejezetei alapján világossá válhat, hogy ’56 után lényegében minden irodalommal foglalkozó művész és szakember elveszítette a hatalom bizalmát. Különösen szembeűnő a népi irodalom képviselőire fordított megkülönböztetett figyelem: a rezsim a bármikor előtörésre kész jobboldali reakció vesztélyét sejtette a népi csoportosulása mögött, így rendkívül fontos volt például Illyés Gyula, Németh László, Püski Sándor, Szabó Pál megfelelő ellenőrzése és az új államrendhez való viszonyuk mielőbbi normalizálása. Ugyanakkor a korábbi, Révai-féle kulturális irányvonalnak megfelelő vágyó művészek is megbízhatatlanná váltak az új berendezkedés számára (lásd a Sztálin-díjas Nagy Sándor kálváriáját a ’60-as években), és a hiedelmekkel ellentétben a *Tűz-tánc* antológia rendszerbarátnak vélt szerzői is állandó belügyi felügyelet alatt álltak, nem beszélve a budapesti kávéházak mélyvizében mozgó, „egzisztencialistának” bélyegzett alkotókról. (Hernádi Gyula, Mészöly Miklós, Orbán Ottó, Weöres Sándor stb.) Dicséretes, hogy a szerző nem elégedett meg a budapesti irodalmi élet változásainak részletes taglalásával, és rendszeresen kitekint a vidéki művészeti központokban folyó eseményekre (például a *Jelenkor*, a *Tiszatáj*, az *Alföld* folyóiratok körüli viszályokra, Ratkó József meghurcoltatására), sőt az ’56 után külhonba szakadt irodalmi csoportosulások állambiztonsági tanulmányozásáról is beszámol (többek között a párizsi *Magyar Műhely*, a londoni *Irodalmi Újság*, a müncheni *Látóhatár* alakulásáról, szerző- és szerkesztőgárdájuk megfigyeléséről).

Míg az első kötetben taglalt történések lényegében egy régi elemekből újraépített (értsd: idősebb, „befutott” írók felhasználásával, megregulázásával operáló) rendszer kialakulásáról tanúskodnak, addig a könyv második nagyobb egysége a ’60-as évek végére megszilárdult helyzet „fellazítására” tett kísérletekről és az ezek eleni állambiztonsági eljárásokról szá-

mol be. A hazai neoavantgárd első lépései, a fiatal népiek (a Kilencek és a Hetek csoportosulásai, mindenekelőtt pedig Csoóri Sándor) folyamatos lapalapítási kísérletei, a ’80-as évek elejétől egyre szaporodó szamizdat kiadványok és underground művészeti törekvések – mindezek mögött pedig az egyre éleződő társadalmi ellentétek – az előregedőben lévő rezsim előbb-utóbb szükségszerűen bekövetkező felbomlása felé mutattak, amely ellen egy idő után a hatalmasra duzzadt belügyi titkos apparátus sem tudott mit tenni. Különösen a könyv vége felé érezhető, hogy a szerző igyekszik egyre nagyobb lépésekben haladni a mind szövevényesebbé váló viszonyok között, és a gyorsuló események közepette olykor kénytelen néhány oldal erejéig előre- vagy visszaugrani az időrendben, ami esetenként az olvasottak átláthatóságának rovására megy – mentségére legyen mondva, hogy a megszámlálhatatlanul sok „történetészál” egyidejű kézben tartása valószínűleg nem is lehetne másképp megoldható.

Szőnyei Tamás rendkívül nagy szolgálatot tett a magyar irodalomtörténet-írásnak kétkötetes művével; a szaktudomány hazai művelői pontos és rendszerezett, jóformán kikerülhetetlen alapművel gazdagodtak általa. A széles nyilvánosság előtt eddig ismeretlen források értő elemzése mellett könyve legnagyobb érdeme, hogy jól működő módszert mutat fel a nem mindig megbízható belügyi anyagok tudományos célokra való felhasználására. Mégsem szabad abban reménykednünk, hogy a szerző hiánytalanul elvégezte a „piszkos munkát”, ami az állambiztonsági megfigyelés alatt álló irodalmi élet teljes feltérképezésével jár: a *Titkos írás* által felszínre hozott hatalmas tudásanyag éppen arról győzhet meg bennünket, hogy sokkal több a homályos folt az 1956 utáni magyar irodalom történetében, mint azt valaha is gondoltuk volna. ■ ■ ■

■ **Reichert Gábor** (Tatabánya, 1987): Az ELTE Bölcsészettudományi Karán szerzett magyar mesterszakos diplomát, jelenleg ugyanitt PhD-hallgató az 1945 utáni magyar irodalom doktori programon.

A bujkáló ELBESZÉLŐ

A borítófotó kétségkívül telitalálat. Egymást keresztező vágányokat látunk, innen három irányba haladnak tovább a sín párok, fölöttük vezeték-ek, a vastag hóban itt-ott kitaposott járatok. A hangulat viszont egyáltalán nem vigasztalan, napsütéses téli reggelről lehet szó, ez még valószínűleg nem a tavasz reménye, hanem egy enyhe, elviselhető napé, amiért szintén hálásak lehetünk. A tipográfia is nagyjából rendben van, szolid, de beszédes borítóval van dolgunk. A kötet egyes elbeszéléseit ugyanis valamilyen módon összeköti a vasútállomások, a rendező pályaudvarok, a vasúti töltések, melléképületek és a háttérin-tézmények világa. Arról nem is beszélve, hogy a struktúra, a kötet rendje, az egyes szövegek egymás mellé rendelése, a történet-szálak keresztesződése is emlékeztetnek egy bonyolult vágány-hálózatra, és ez nyilván nem véletlen.

A vasútvidék ugyanis az egész világon, de különösen igaz ez a Magyar Államvasutakra és Magyarországra, szóval a vasút és közvetlen környéke elég jól leképezi azt, ami egyébként az országban nagyban zajlik. És ez valamennyire fordítva is igaz, mindennapjaink apró jelenetei némileg eltúlózva, karikatúraszerűen, esetleg groteszkbe hajlóan megmutatkoznak a vasúton is. Ráadásul ezen a vidéken megvan a legfontosabb zsánerhelyszínek, a resti, a büfé, a váróterem, a kupék, különböző boltok, újságos, ezekben pedig mindenféle emberek, akiknek a nagy része ráadásul nem is utazik sehova. A vasút remekül kiteljesíthető és kitölthető metafora. Egy országnyi vasútállomás. Hálás terep a próza-írónak, kegyetlen terep az ott élőknek.

Az egyes történetekben, még ha nem is közvetlenül ezeken a helyszíneken játszódnak, rendre megjelennek az utalások, a vasút viszonyítási pont, vagy onnan jövünk, vagy éppen oda tartunk, nézegetjük a töltést a távolból, halljuk a vonatfütytöt, va-

Darvasi Ferenc: *Elválók*
Palatinus, Budapest, 2012

laki bizonyos járatokat emleget, a rendező pályaudvar egyszer csak rendező elv lesz. Az egyik novellában (*Irodalmi kapcsolatok*) a két József Attila-rangjogó egyetemista főszereplő még az *Eszmélet* pályaudvarait is azonosítja, az más kérdés, hogy a kiselőadás végén az oktatójuk üvöltve zavarja ki

őket a teremből.

A vasútvidék lakóinak ezer arca van, vonzzák tehát a legkülönbözőbb elbeszélői alapállásokat, ám amíg a pályaudvar rendje szerkesztési elvnek megfelelő, addig ezzel a cikkcakkozó, állandóan bujkáló és alakot váltó elbeszélővel már sokkal több probléma akad.

Pedig Darvasi Ferenc a hangnemet megtalálta, pontosan érzi, hogyan kell a kisemberről, a hétköznapokról, pláne azt, hogy a perifériára szorult lakosságról miként kell beszélni. Szerencsére nincsenek hatásvadász, különösen szívfacsaró történetek, nincs ítélezés, de bájos együttérzés sem: amit ki kell mondani (cigány, fogyatékos, meleg, ras-

szista) ki lesz mondva, de megfelelően árnyalva, vagy rávezetészerűen, hogy ne ez a tény határozzon meg mindent. Darvasi kikapcsolja a szöveg lehetséges előítéleteit. A kötetet záró novellában (*Hungária*) a vonaton utazó író a büfékocsi pincérével beszélget: „Amikor pedig megtudta, a vendégben kit tisztelhet, azt is hozzáfűzte, hogy a kilátástalanságot, azt kéne megírnia valakinek. Az anyagi és szellemi nyomort, de nem ám felülről rátekintve. Őt az ilyesmi nem kimondottan érdekelt. Társadalmi problémákról fecsegni, arra találták ki a szociológiát.” A megfogalmazás persze kissé sarkos, és mivel a történetben megelevenedő elbeszélő mondja, így a kötet egészére nézve nem is kell kézpénznek vennünk, arra a megérzésünkre azonban mindenképpen rímel, hogy hiba lenne a kötetben szereplő szövegeket szociografikus írásoknak nevezni. Ennél valamivel többek és valamivel kevesebbek is.

De térjünk vissza a nyelvre és az elbeszélőre. A kötet első harmadában egy folyamatosan mozgásban lévő, folyton alakot váltó elbeszélővel találkozunk, illetve találkozni elég nehéz vele, maradjunk annyiban, hogy időnként rajtakapjuk egy-egy mellékmondatban. Van, hogy ő az ügyeletes rendőr (*Lodövi*), a szomszéd fiú (*Ottthonka*), sörözgető egyetemista (*Picurka*), de bizonytalan alakja időnként mintha főszereplőként is felbukkanna, például újságíróként, íróként, de teljes valójában csak az utolsó szövegben jelenik meg. Amíg ez a játék, a nézőpontok gyakori váltogatása eleinte szórakoztató, addig sajnos az ehhez a játékhoz hozzárendelt nyelv már kevésbé az. Hamar kiderül, hogy Darvasinak mi áll jól, és mi az, ami görcsössé, nehézkessé és sajnos olykor hiteltelenné is teszi elbeszélői modorait. A könyv két legerősebb szövegét a szerkesztő jó érzéssel első és második novellaként helyezte el, a *Lodövi* és a *Picurka* egy-egy megrendítő, leleményekkel teli monológ, az egyik a helyi kocsmaviselt dolgairól számol be, arról, hogy a Dili Gabi becenevű, lelkiileg és mentálisan is megtört fiatal lányt hogyan használják a férfi vendégek, minden olyasmire, amit otthon szóba se mernének hozni, a másik pedig egy valaha

volt futballedző, majd pályagondnok kocsmai merengése a múltrol, aminek kétségtelen csúcspontja egy titkos, éjszakai légyott a pálya kezdőkörében. De a jól sikerült monológok közé tartozik a *Fű kettő* is, ami a már említett *Picurka* párja, és valójában egy hosszúra nyúlt, személyes élményekkel teli halotti beszéd, ami újrameséli a futballpályamítosz egyes részleteit. Ezek a szövegek élednek meg a leginkább, hosszú, gyakran oldalnyi hosszúságú mondatokban sorjáznak, az egymás mellé csapott gondolatok, de olyan természetes ritmusban, olyan magától értetődő kapcsolódási pontokat alkotva, hogy még a felolvasásuk sem tűnik túl bonyolult feladatnak. Az esetlen, szándékosan rontott kifejezések, a nyegle, suta, slendrián beszédhelyzetek egy alapos rekonstrukció részei, de ez nem csupán stílusjáték, mert azért a lényeg sem sikad el közben. A hömpölygő nyelvi sárfolyamban rendre felcsillan valami. A potyasörre várakozó pályagondnok azt mondja: „Látom én, hogyan látnám, azért jár mindenki a Manóba, hogy rendezze a lelkiismeretével az ügyeit...” A mesélők tehát képesek kívülről is szemlélni saját magukat és környezetüket, és nem árulnak zsákbamacskát: „Elnézésüket kérem még egyszer, de nem feltétlenül utoljára, hogy csak a nosztalgia, és azután is a nosztalgia...” (*Fű kettő*) És ami a legfontosabb, és meghatározza a további csapásirányt: „...leszarom, ha patetikus (...), egy cinikusnak jóhogy patetikus, erre én csak ennyit tudok mondani...” Amíg ez a bárdolatlan őszinteség működik a szövegekben, addig nincs semmi baj.

De ez sajnos nem feltétlenül marad így a kötet további részében. A nehézkesség, a görcösség akkor kezdődik, amikor ezek a mesélők már nem monologizálnak, hanem megpróbálnak professzionális elbeszélőként viselkedni. A hosszú, áradó szövegfolyam rövid mondatokká és bekezdésekké szelődik, ezzel persze el is veszti a lendületét és az erejét. Az öniróniából önsajnálattá lesz, az önreflexióból fölösleges magyarázkodás. Darvasi kényszeredett, elhasznált írói fordulatokat ad a mesélők szájába, olyanokat, amelyekről nehezen tudnánk elkép-

zelni, hogy az adott karakter mondhat, gondolhat ilyen: Károly „örök álomba” szenderült, „kúszik” a hőmérő higanyszála, „mint a heringek” szoronganak az emberek a discóban, az ég „aransárgába öltözött”, és mutassa meg valaki azt a lányt, aki azt mondja magáról, hogy „magamfajta lány”. Nem is sorolva az olyan döcögős megoldásokat, mint a következő: „...nem hiszek a mondás folytatásának valóságtartalmában...” És jönnek a lazának szánt kiszólások: a *Pótkulcsban nyomtuk, süket duma, működésbe léptem, jó bőr* stb. Ezek már nem illeszkednek olyan természetesen a nyelvbe, mint a korábbi beszélők jóleső hanyagságai, és a legjobb sztorik ízét is el tudják rontani.

A kötet középső harmada szenved leginkább az elnehezüléstől, és ekkor már az is kevesebb örömet okoz, ha újra fölfedezzük a kapcsolódási pontokat az egyes szövegek között. Eleinte nagyon érdekes, hogy például az *Otthonka* elsőre kegyetlennek tűnő utcaseprője a *Másik ember* című szövegben főszereplővé válik, és ha lehet, még kegyetlenebb arcát mutatja meg, vagy hogy Dili Gabi végigsétál szinte az egész kötetben, és több szövegben is felbukkan (*Lodövi, Utolsó járat, Fordított nap*), a Retúrban és a vasútkörnyéki kocsmákban is otthonosan mozgunk már, de a szakítás-tetralógia (*Egész életen át?, Elvállik, Melanzs, A szavak embere*) egymás mellé rendelésének oka már sokkal homályosabb, és sokkal mondvacsináltabbnak is tűnik. Ezzel egy időben pedig megjelennek a suta csattanók: a nemrég szétment pár majdnem újra összejön, de aztán mégsem, inkább isznak a konyhában egy melanzst (*Melanzs*); a szegény munkásember azt hiszi, hogy egyenrangú félként multhat a főnökséggel, de aztán egy sztriptízbarban csúnya tréfa áldozata lesz, mert a munkásember, ugye, soha nem győzhet (*Második fogás*); az egyszeri apuka pedig őszintén meglepődik, hogy rasszista kirohanása után lánya és afrikai udvarlója már nem maradnak ebédre (*Meglepetés*).

Azért kár ezekért a szövegekért, mert egyrészt volt bennük lehetőség, másrészt elterelik a figyelmet a kötet valóban erős darabjairól. Az *Ünnepi*

ebéd karácsonyi történetében, a cigány kislány vágányok és mozdonyok közti bolyongásába Darvasi beleírt mindent, amit nagyon jól tud, a szöveg szikár, pontos és a megfelelő mértékig értelmes, és csak az utolsó mondatból derül ki, hogy voltaképpen karácsonyi történetet olvastunk. A legizgalmasabb novellapárosítás pedig egyértelműen *Az embergyűlölő* és az *Irodalmi kapcsolatok* című szövegek óvatos egymásba úsztatása. Ezekben először csak egy bájosan bugyuta epizód megismétlése szúr szemet, az egyetemista lány ugyanis időnként leviszi a kaktuszát napozni a parkba, aztán lassan kiderül: ezzel az egész kötet felépítéséről, szerkezetéről tudtunk meg elég sokat. Közben elkezdünk gondolkodni azon, a kötetbeli valóságnak hány különböző szintje lehet. A kaktuszt birtokló Lilla odaképzeli az ablak mögé egy író, aki egy másik, korábbi szövegben éppen őt szeretné megírni, de valami miatt képtelen rá.

A legkellemesebb meglepetés, mintegy megmentésként is persze, a végén érkezik. A *Hungária* című, a kötetet záró szövegben, amint azt már említettük is, megjelenik az elbeszélő, az író. Vonaton utazik szülővárosába, közben dolgozni próbál, laptopja képernyőjén az utcaseprős történet, az *Otthonka* szövege látható. Hirtelen mintha minden kitisztalna. De persze nem megy a munka, nem is mehet, mert a valóság egyfolytában bepofátlankodik a kupéba, az író intim szférájába, nem hagyja olvasni, kávézni, nem hagyja élni. Bujkálni kényszerül írásművészetének tulajdonképpen tárgyai, a pincér, az utasok, az emberek elől.

Aztán amikor leszáll a vonatról, és végre kiszabadul a szorításból, a következő mondatnál búcsúztatja, lenyegében, saját teremtményeit is: „A kurva anyátokat, aki a világraszült titeket!” Mi pedig már csak azon gondolkodunk, vajon hol maradt, kedves szerző úr, ez a tökösség az ezt megelőzőkből, amikor pedig sokszor akkora szükség lett volna rá? ■■■

■ **Czinki Ferenc** (1982): író, kritikus, szerző. Székesfehérváron él.